AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO
IM. BRONISŁAWA CZECHA W KRAKOWIE

FOLIA TURISTICA

Nr 4 — 1993

KRAKÓW 1993

Adres Redakcji: Al. Jana Pawła II 78, 31-571 Kraków

Skład komputerowy i druk:
Dział Poligrafii AWF Kraków, ul. Grzegórzecka 24A
Zam. 244/93, nakład 250 egz.

Czas wolny i jego uwarunkowania w ocenie uczniów szkół podstawowych wybranych miejscowości podkrakowskich

Aleksander Bator *

Wstęp

Zachodzące w ostatnich latach w Polsce przemiany, szczególnie w sferze gospodarczej, nie pozostają bez wpływu na przeobrażenia w świadomości społeczeństwa. W wyniku tego zupełnie innego wyrazu nabierają takie określenia jak etos pracy, czy system wartości ukierunkowany na przedsiębiorczość. W tym, tak niezwykle trudnym okresie, czas wolny bardziej traktowany jest w kategorii pojęć abstrakcyjnych, a w rzeczywistości staje się najczęściej sposobem na ratowanie domowego budżetu — o czym informowałem w poprzednim opracowaniu [1]. Praca i czas wolny to nie tylko problem dorosłych, ale w tym samym stopniu — dzieci i młodzieży szkolnej. Dla nich czas wolny to zwykle okres, który pozostaje po wypełnieniu obowiązków szkolnych i domowych, a przeznaczony jest najczęściej na wypoczynek, rozrywkę i realizację własnych zainteresowań.

W obecnie prezentowanym opracowaniu staram się na ten problem spojrzeć oczami dzieci — uczniów podkrakowskich szkół podstawowych. Jest to pierwsza część ogólnego programu badań nad czasem wolnym dzieci i młodzieży szkolnej w regionie krakowskim. Niniejsze doniesienie jest relacją z badań sondażowych, wykonanych na stosunkowo niewielkiej próbie w ośmiu podkrakowskich szkołach podstawowych. Celem ich było:

* Katedra Gier Sportowych i Rekreacyjnych AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78.

— określenie kwantum czasu wolnego dzieci wiejskich i związanych z tym uwarunkowań,

— ustalenie najbardziej popularnych form spędzania czasu wolnego przez dzieci ze środowisk wiejskich,

— dokonanie oceny popularności sportu i aktywnych form rekreacji w środowisku wiejskim oraz możliwości ich uprawiania,

— ustalenie motywów, jakimi kierują się uczniowie tych szkół w podejmowaniu aktywności fizycznej.

1. Materiał i metody badawcze

Do badań wybrano losowo po dwie klasy z ośmiu szkół podstawowych, co stanowiło ogółem 268 dzieci (148 dziewcząt i 120 chłopców) z klas od IV do VIII. Średnia wieku wynosiła w przybliżeniu 14 lat. Dzieci pytane o pochodzenie społeczne w większości (61%) określały je jako robotnicze, chociaż po bardziej szczegółowej analizie środowiskowej można było wywnioskować, że pochodzą z tzw. rodzin chłopów-robotników. Z uwagi na stosunkowo mały obszar Krakowa jako ośrodka przemysłowego, zdecydowana większość rodziców tych dzieci traktuje rolnictwo jako dodatkowe źródło utrzymania. Pozostałe dzieci, to jest ok. 30% pochodziły z rodzin inteligenckich, 3% — z chłopskich, 6% zaś miało trudności z określeniem swojego pochodzenia społecznego.

Około 56% badanej grupy dzieci, w ich mniemaniu, uważało się za uczniów dobrych, 21% za przeciętnych, 11% — bardzo dobrych, a 1% za mniej niż przeciętnych. Chłopcy zdecydowanie dominowali wśród uczniów przeciętnych i dobrych (ryc. 1).

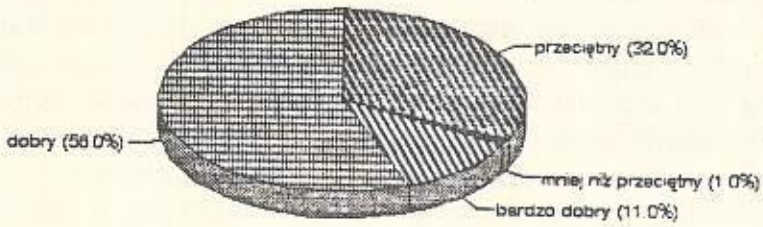

Ryc. 1. Wyniki w nauce (rozkład procentowy)

Na pytanie, co sądzą o warunkach materialnych swojej rodziny, 13% odpowiedziało, że są bardzo dobre, 59% uznało je za dobre, 22% — za przeciętne, 3% — poniżej przeciętnych, 1% — za niewystarczające, a 2% nie miało własnego zdania na ten temat (ryc. 2).

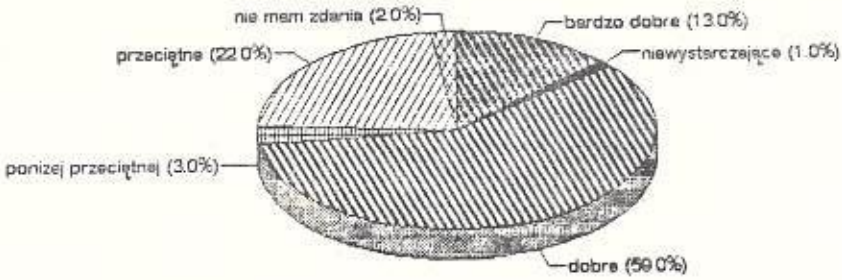

Ryc. 2. Warunki materialne rodziny (rozkład procentowy)

W celu zebrania dostatecznej liczby informacji posłużono się ankietą (zob. aneks), której konstrukcja opierała się na zbiorze możliwych do zaakceptowania odpowiedzi, spośród których dzieci wybierały najbardziej trafne, a w przypadku braku takowych — formułowały i wpisywały własne odpowiedzi. Uzyskane podczas badań wyniki pogrupowano w poszczególne bloki problemowe i wyrażono w procentach [14]. Materiał badawczy zebrano w kwietniu i w maju 1991 roku.

2. Wyniki badań

Powszechnie zwykło się uważać, że dzieci wiejskie częściej wykorzystywane są do pomocy w gospodarstwie, przez co mniej czasu poświęcają na naukę i wypoczynek. Z przeprowadzonych badań wynika, że dzieci podkrakowskich szkół podstawowych dysponują stosunkowo dużą ilością wolnego czasu. Tylko 1% respondentów określa, że dysponuje średnio w ciągu doby czasem wolnym nie większym niż 1 godzina. U 14% dzieci czas wolny wynosi średnio do 2 godzin dziennie, u 28% — od 2 do 3 godzin, 25% — od 3 do 4 godzin, 27% — od 4 do 5 godzin, a 5% podaje, że ten czas wynosi nawet więcej niż 5 godzin (ryc. 3).

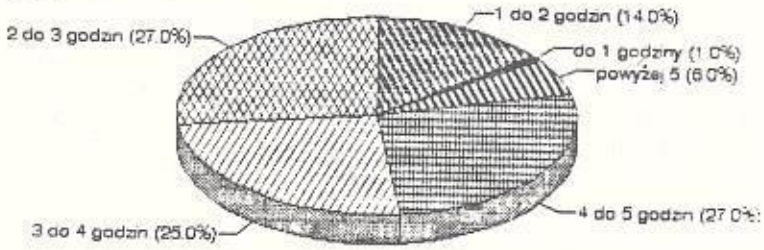

Ryc. 3. Dysponowanie czasem wolnym (rozkład procentowy)

Uzyskane wyniki badań potwierdzają ogólne przekonanie, że czas przeznaczany na wypoczynek pozostaje w ścisłej zależności z liczbą godzin przeznaczonych na naukę w domu. Około 28% dzieci odrabia lekcje w czasie nie dłuższym niż 1 godzina, 31% potrzebuje na tę czynność do 2 godzin dziennie, 28% dzieci odrabia lekcje w czasie od 2 do 3 godzin, a tylko 14% potrzebuje na to od 3 do 4 godzin dziennie (ryc. 4).

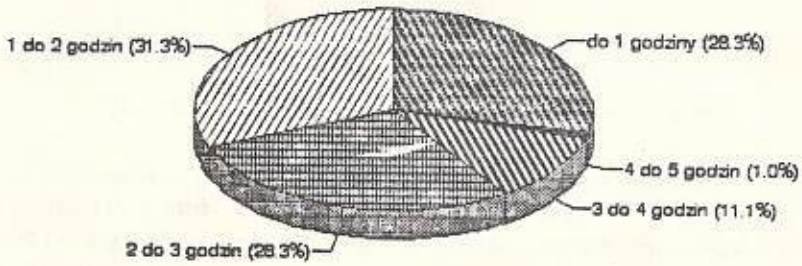

Ryc. 4. Czas odrabiania lekcji w godzinach (rozkład procentowy)

Dzieci w zdecydowanej większości przeznaczają czas wolny na oglądanie programu telewizyjnego — 74%, lub na prace domowe — 67%, słuchanie muzyki — 64% i spotkania koleżeńskie — 53%. Warte podkreślenia jest to, że żadne z pytanych dzieci nie chodzi w czasie wolnym do teatru (ryc. 5), a tylko 10% przejawia zainteresowania grą na instrumentach muzycznych lub bierze udział w imprezach o charakterze turystyczno-rozrywkowym. Być może nie jest to bardzo pocieszające, ale mimo wszystko 50% dzieci w analizowanym środowisku informuje, że w czasie wolnym uprawia sport i inne formy aktywności fizycznej. Najbardziej znamienny jest jednak fakt, iż 67% dzieci widzi potrzebę większej liczby zajęć z wychowania fizycznego w szkole. Tego zdania nie podziela 24% badanych, a tylko 2% uważa, że zajęcia te mogą być w mniejszym wymiarze (ryc. 6).

Z aktywnością fizyczną związana jest konieczność posiadania odpowiedniego sprzętu (ryc. 7). Około 80% dzieci podaje, że ma podstawowy sprzęt sportowy, taki jak: rower, sanki, plecak, dres, piłka. Niektóre z nich sygnalizują przy okazji pewne potrzeby, z których na czoło wysuwa się chęć posiadania namiotu — 39%, deskorolki — 36%, rakiet do tenisa ziemnego — 23%. Większość dzieci uzależnia posiadanie tego sprzętu od możliwości finansowych rodziców (57% badanych) i braku możliwości jego wykorzystania w ich środowisku (31%) (por. ryc. 8).

Na ogół można sądzić, że w pobliżu miejsca zamieszkania analizowanych grup dzieci znajdują się w miarę dobre warunki do uprawiania sportów

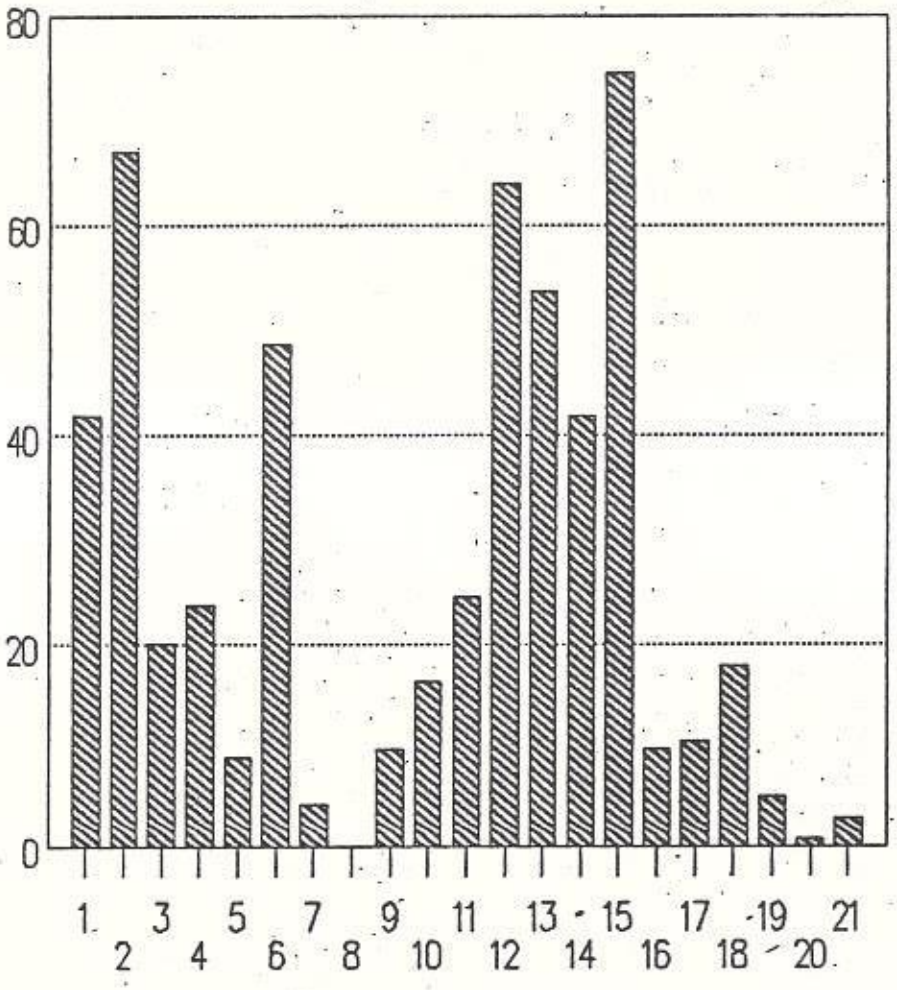

1 – odpoczynek
2 – prace domowe
3 – zakupy
4 – majsterkowanie i inne hobby
5 – szydełkowanie i prace na drutach
6 – sport i inne formy ruchu
7 – kino
8 – teatr (również muzyczny)
9 – gra na instrumentach
10 – gry i rozrywki umysłowe
11 – spacery
12 – słuchanie muzyki
13 – spotkania koleżeńskie
14 – czytanie książek
15 – oglądanie programu TV
16 – imprezy turystyczne
17 – imprezy rozrywkowe
18 – imprezy taneczne
19 – praca zarobkowa
20 – brak pomysłu na czas wolny
21 – inne

Ryc. 5. Formy wykorzystania czasu wolnego (rozkład procentowy)

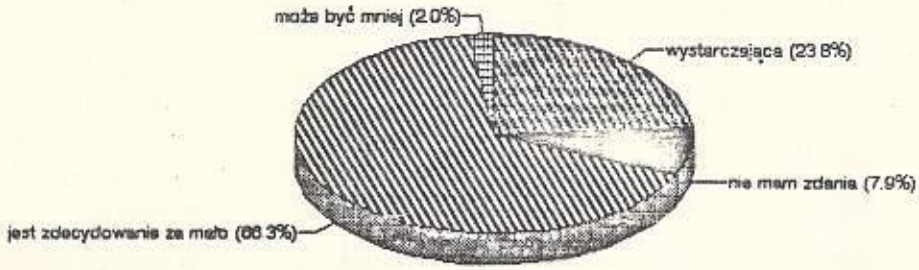

Ryc. 6. Ocena ilości czasu przeznaczanego na sport i wychowanie fizyczne (rozkład procentowy)

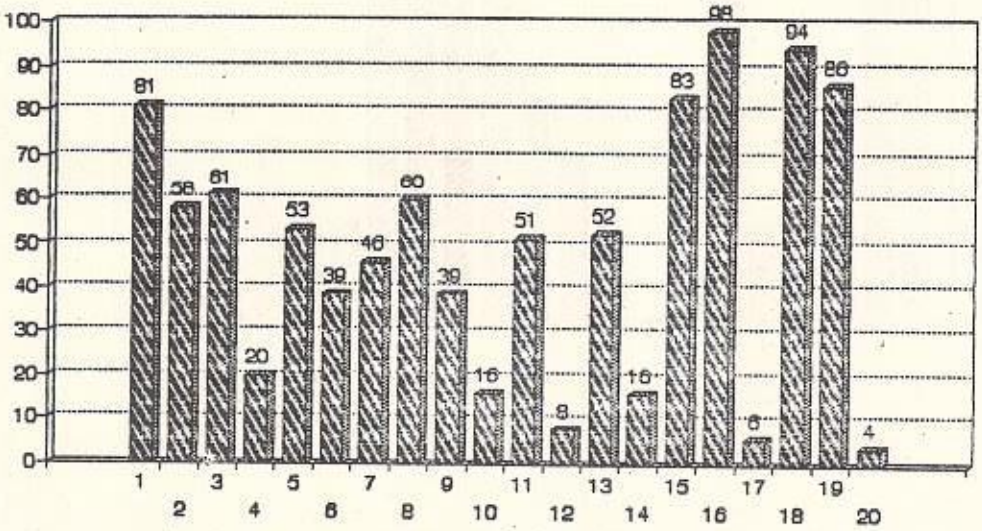

1 – piłka
2 – śpiwór
3 – skakanka
4 – rakiety do tenisa ziemnego
5 – rakiety do tenisa stołowego
6 – łyżwy
7 – wrotki
8 – rakiety do badmintona
9 – namiot
10 – hantle, ciężarki
11 – wędka
12 – ringo
13 – narty
14 – deskorolka
15 – dres sportowy
16 – rower
17 – sprzęt do nurkowania
18 – sanki
19 – plecak
20 – inny sprzęt

Ryc. 7. Dysponowanie sprzętem sportowo-rekreacyjnym (rozkład procentowy)

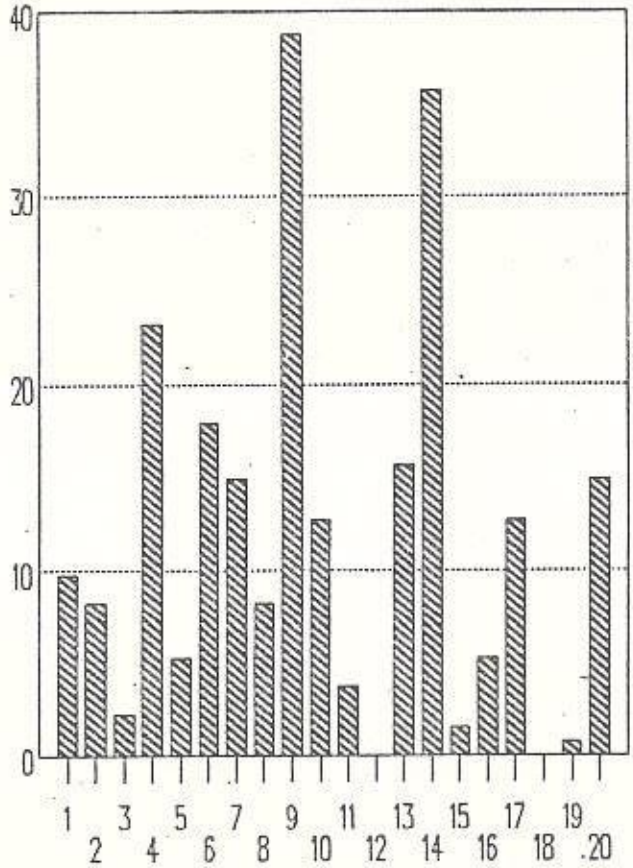

1 – piłka
2 – śpiwór
3 – skakanka
4 – rakiety do tenisa ziemnego
5 – rakiety do tenisa stołowego
6 – łyżwy
7 – wrotki
8 – rakiety do badmintona
9 – namiot
10 – hantle, ciężarki
11 – wędka
12 – ringo
13 – narty
14 – deskorolka
15 – dres sportowy
16 – rower
17 – sprzęt do nurkowania
18 – sanki
19 – plecak
20 – inny sprzęt

Ryc. 8. Zamiar posiadania sprzętu sportowo-rekreacyjnego (rozkład procentowy)

i gier ruchowych. Około 89% dzieci podaje, że w odległości nie większej niż 1 km od ich miejsca zamieszkania znajdują się boiska sportowe, 53% ma możliwość korzystania z terenów do uprawiania gier i zabaw ruchowych, a 28% dostrzega w pobliżu swojego miejsca zamieszkania również urządze-

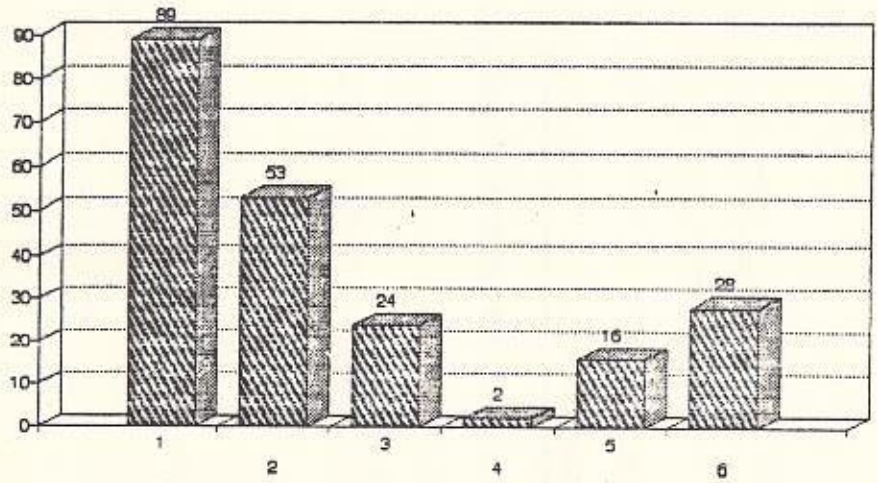

1 – boiska sportowe
2 – tereny do gier
3 – place rekreacyjne
4 – ogrody jordanowskie
5 – baseny
6 – inne urządzenia i obiekty sportowo-rekreacyjne

Ryc. 9. Baza sportowo-rekreacyjna w miejscu zamieszkania (rozkład procentowy)

nia sportowo-rekreacyjne. Stanowczo gorzej jest z basenami i kąpieliskami, o których wspomina tylko 16% badanej grupy (ryc. 9).

Z zajęć o zwiększonej aktywności fizycznej najbardziej popularne wśród dzieci są: jazda na rowerze — 76%, różne gry sportowe — 53%, spacery — 46%, taniec — 39%, gimnastyka — 34% i bieganie (jogging) — 33%. Znacznie mniejszym zainteresowaniem cieszą się sporty zimowe i wodne formy rekreacji (ryc. 10).

W soboty i niedziele jest nieco więcej wolnego czasu niż w inne dni tygodnia. U dzieci wiejskich jest to zwykle czas przeznaczony na pomoc rodzicom w pracach domowych (59% badanych) i na odpoczynek. Około 30% uczniów dni wolne od zajęć lekcyjnych przeznacza także na odrabianie zaległości w nauce lub — korzystając z nadarzającej się okazji — wyjeżdża z rodzicami albo z kolegami poza miejsce swojego zamieszkania. Niemniej jednak około 22% badanych nie ma własnej koncepcji spędzania tych dni i w tym czasie najwyraźniej się nudzi (ryc. 11).

Te dzieci, które znaczną część czasu wolnego przeznaczają na aktywność fizyczną, czynią to przede wszystkim: dla przyjemności i rozrywki — 63%, poprawy sprawności fizycznej — 59% oraz zdrowia — 49%. Dla 21%

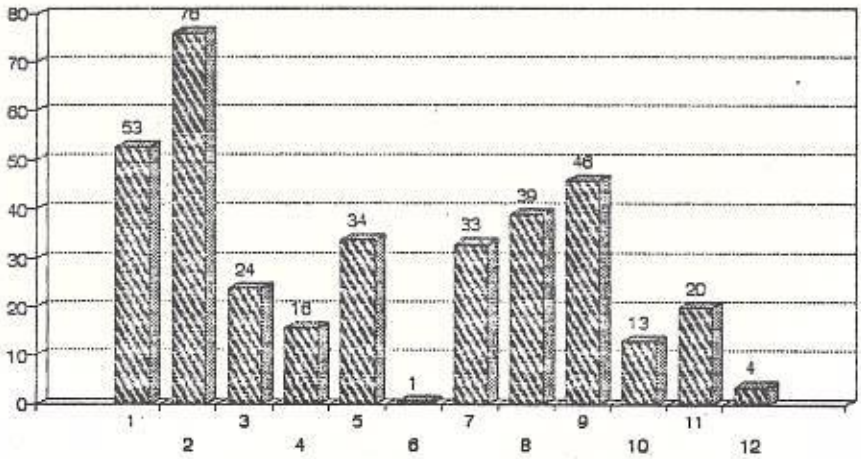

1 – gry sportowe
2 – jazda na rowerze
3 – pływanie
4 – łyżwiarstwo i hokej
5 – gimnastyka
6 – nie lubię ćwiczeń fizycznych
7 – bieganie (jogging)
8 – taniec
9 – spacery
10 – podskoki na skakance
11 – ćwiczenia kulturystyczne
12 – inne

Ryc. 10. Zajęcia ruchowe w czasie wolny (rozkład procentowy)

ankietowanych jest to tylko jeszcze jeden ze sposobów na wypełnienie czasu wolnego.

Dłuższe okresy przerw w nauce (ferie i wakacje) znaczna część dzieci wiejskich spędza w miejscu zamieszkania — 68%. Pozostałe w tym okresie szukają wielu możliwości, aby wyjechać na wycieczki, obozy, kolonie lub na wczasy z rodzicami. Na pytanie, gdzie najchętniej spędziłbym ferie i wakacje — ponad połowa badanych odparła, że za granicą i nad morzem. Nieco mniej zwolenników miały góry — 40% i jeziora — 33%, a dla 8% dzieci było zupełnie obojętne, gdzie spędzą ten okres (ryc. 13 i 14).

W przypadku zaistnienia możliwości wyjazdu wraz z rodzicami na dłuższy wypoczynek (np. wczasy), 60% dzieci chciałoby wykorzystać tę okazję na uprawianie sportu, 56% na opalanie się, a 27% uznało za konieczne korzystanie w pełni z propozycji programowych ośrodka w zakresie zabezpieczenia wypoczynku (ryc. 15).

Nie bez znaczenia dla formy spędzania wczasów jest wyposażenie ośrodka w odpowiedni sprzęt do uprawiania zajęć ruchowych [3, 6, 11, 16, 23].

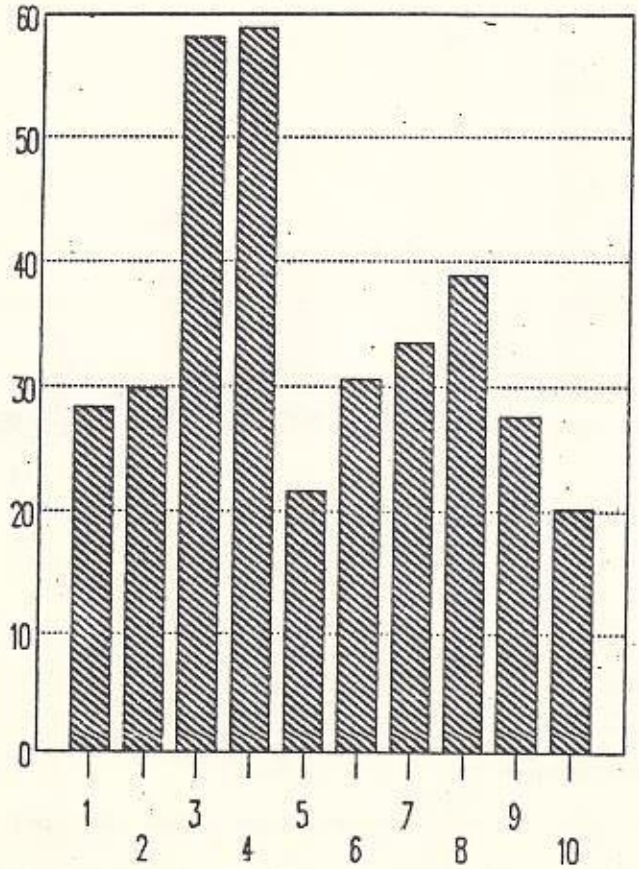

1 – wyjeżdżam z rodzicami
2 – odrabiam zaległości w nauce
3 – odpoczywam
4 – pomagam w pracach domowych
5 – nudzę się
6 – wyjeżdżam z kolegami
7 – czytam książki
8 – spaceruję
9 – uprawiam różne formy aktywności fizycznej
10 – inne

Ryc. 11. Wykorzystanie dni wolnych od nauki (rozkład procentowy)

Zdaniem ankietowanych ośrodek wypoczynkowy powinien posiadać: basen pływacki — 74%, piłki — 72%, boisko do koszykówki — 70%, lodowisko — 63%, boisko do badmintona — 54%, łyżwy — 54% oraz rowery turystyczne — 52%. Równocześnie można zauważyć, że dzieci ze środowiska wiejskiego nie wykazują większego zainteresowania: wspinaczką, bojerami i żaglówkami, kortami tenisowymi i wyciągami narciarskimi (ryc. 16).

Przedstawione powyżej wyniki badań nad czasem wolnym dzieci wiejskich w większości potwierdzają inni autorzy. Jak informuje Przecławski [19]

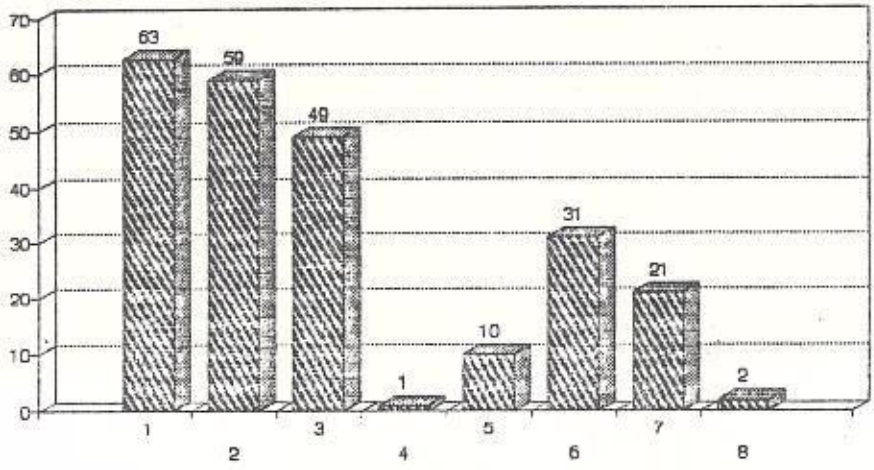

1 – dla przyjemności
2 – dla poprawienia sprawności fizycznej
3 – dla zdrowia
4 – nie mam motywacji
5 – dla aktywnego wypoczynku
6 – dla poprawy samopoczucia
7 – dla wypełnienia czasu
8 – inne

Ryc. 12. Motywacje uprawiania ćwiczeń fizycznych (rozkład procentowy)

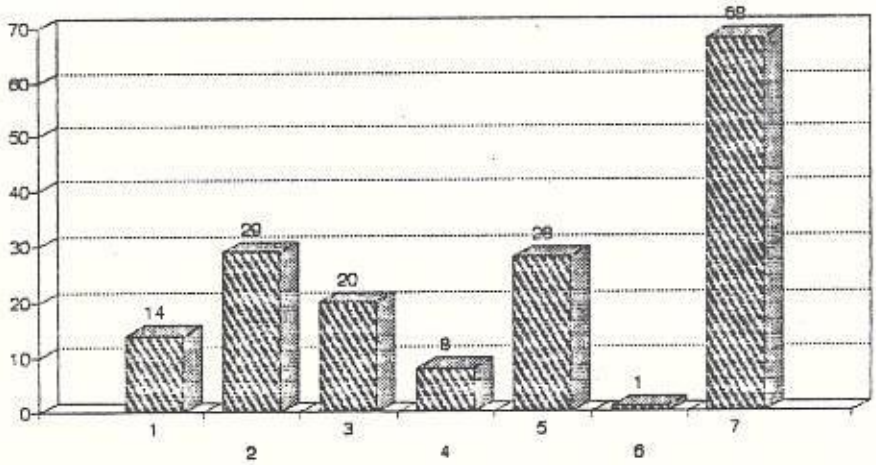

1 – na obozach
2 – na wczasach z rodzicami
3 – na wycieczkach, rajdach itp.
4 – inne możliwości (wg własnej koncepcji)
5 – na koloniach i zimowiskach
6 – na spływach kajakowych i obozach żeglarskich
7 – w miejscu zamieszkania

Ryc. 13. Miejsce spędzania ferii i wakacji (rozkład procentowy)

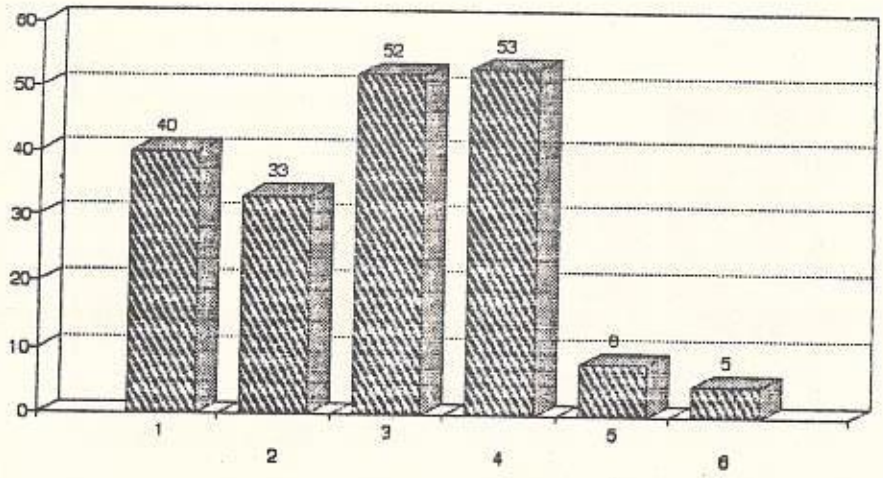

1 – w górach
2 – nad jeziorami
3 – nad morzem
4 – za granicą
5 – jest mi to obojętne
6 – inne propozycje

Ryc. 14. Zamierzone miejsca spędzania wakacji (rozkład procentowy)

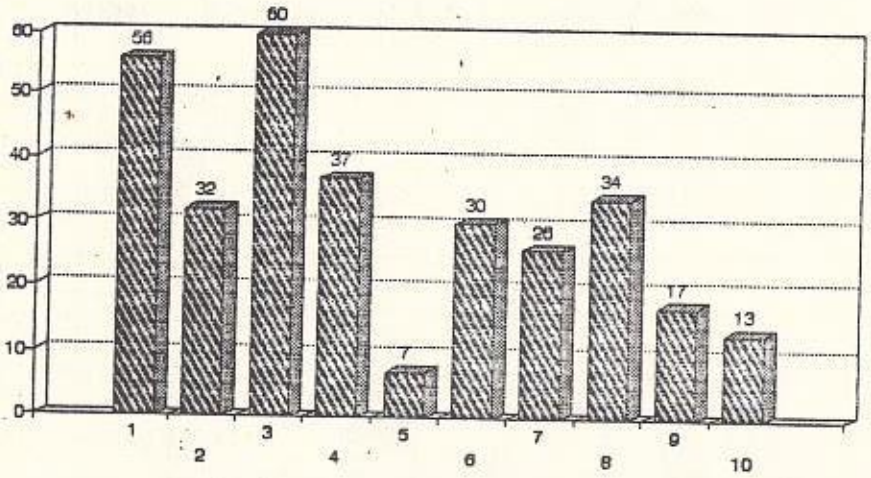

1 – opalam się
2 – słucham radia i oglądam program telewizyjny
3 – uprawiam sport
4 – korzystam w pełni z zaprogramowanego wypoczynku
5 – korzystam tylko z imprez kulturalno-rozrywkowych
6 – czytam książki
7 – łowię ryby
8 – uprawiam turystykę
9 – korzystam tylko z bardziej atrakcyjnych imprez
10 – w inny sposób

Ryc. 15. Formy spędzania czasu w ośrodku wypoczynkowym (rozkład procentowy)

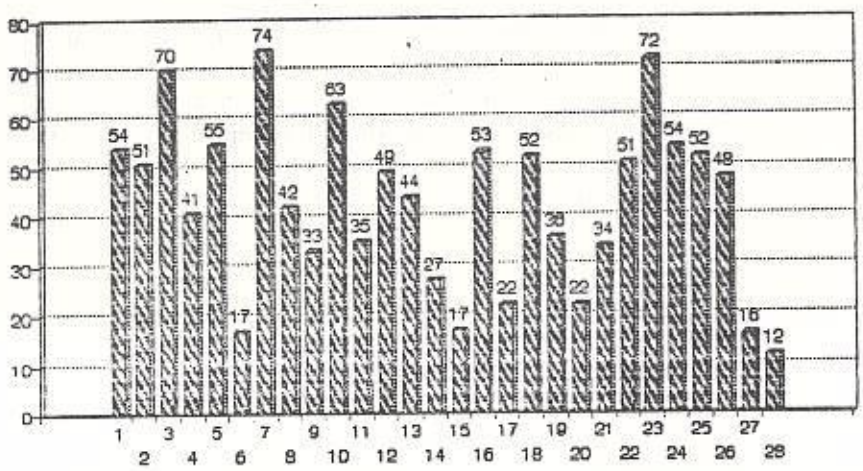

1 – boisko do badmintona
2 – boisko do siatkówki
3 – boisko do koszykówki
4 – boisko do piłki ręcznej
5 – kort tenisowy
6 – tor do minigolfa
7 – basen pływacki
8 – trasy narciarskie i saneczkowe
9 – wyciągi narciarskie
10 – lodowisko
11 – tory do jazdy konnej
12 – urządzenia gimnastyczne
13 – „maszyny" do ćwiczeń siłowych
14 – sauna, gabinet odnowy biologicznej
15 – gabinet badań wydolnościowych
16 – kajaki, łodzie, rowery wodne
17 – bojery, żaglówki
18 – rowery turystyczne
19 – narty zimowe i wodne
20 – sprzęt do wspinaczki
21 – sanki, skiboby
22 – namioty, śpiwory
23 – piłki
24 – łyżwy
25 – rakiety do tenisa ziemnego
26 – sprzęt do tenisa stołowego
27 – ściana do wspinaczki
28 – inne

Ryc. 16. Niezbędny sprzęt w ośrodku wypoczynkowym (rozkład procentowy)

— dzieci miejskie dysponują przeciętnie 5 godzinami czasu wolnego w ciągu doby, a dzieci wiejskie — 4 godzinami.

W okresie nasilonych prac polowych dziecko wiejskie może nie mieć w ogóle czasu wolnego, a za to więcej tego czasu ma zimą i w niedzielę. Izdebska [19] relacjonując wykonane przez siebie badania stwierdza, że zarówno w wieku 6—10 lat, jak i 11—13 lat nie zauważa się przeciążenia dzieci nauką w szkole i w domu. Wilgocka-Okoń [22] twierdzi wręcz, że porównanie czasu wydatkowanego na naukę przez dzieci wiejskie nie wykazuje znacznych różnic w obciążeniu nauką szkolną w stosunku do dzieci miejskich, a czas przeznaczony na naukę w szkole i w domu kształtuje się w tych samych granicach.

W odniesieniu do możliwości wykorzystania czasu wolnego przez dzieci ze środowisk wiejskich daje się zauważyć zbieżność uzyskanych wyników, w wyżej przedstawionych badaniach własnych, z danymi prezentowanymi przez innych autorów [3, 4, 6, 7, 20, 21, 23]. Na tej podstawie z dużym prawdopodobieństwem można sporządzić wykaz czynności wykonywanych w czasie wolnym zestawiając je według stopnia akceptacji w następującej kolejności:

1) oglądanie programu telewizyjnego,
2) prace domowe,
3) słuchanie muzyki,
4) spotkania koleżeńskie,
5) sport i inne formy ruchu,
6) odpoczynek bierny i czytanie książek,
7) spacery,
8) majsterkowanie i inne hobby,
9) pomoc w zakupach,
10) imprezy taneczne,
11) gry i rozrywki umysłowe,
12) imprezy rozrywkowe.

Około 74% ankietowanych dzieci uważa, że telewizja spełnia w ich środowisku podstawową funkcję w zagospodarowaniu czasu wolnego [2, 5, 9, 12, 13]. Powszechnym — niestety — zjawiskiem na wsi jest małe zainteresowanie kulturą i sztuką, co znalazło również potwierdzenie w tych badaniach. Jung [8] zauważa, że uczestnictwo w kulturze jest ściśle skorelowane z poziomem dochodów. Sądzę jednak, że ten warunek bardziej odnosi się do środowisk miejskich, natomiast w odniesieniu do środowiska wiejskiego zasadniczym powodem takiej sytuacji jest odległe miejsce kultury w ogólnej hierarchii potrzeb. Kontakty mieszkańców wsi ze środowiskiem miejskim oraz powszechność środków masowej informacji sprzyjają rozwojowi kultury w szerokim pojęciu, w tym również kultury spędzania wolnego czasu, ale — jak sądzę — wymaga to jeszcze czasu. Bardziej optymistyczną wizję tego problemu kreśli Przecławska [17, 18] uważając, że „...poprawa warunków materialnych wsi, praca rolników w przemyśle, rozwój wiejskich placówek kulturalno-oświatowych sprawiają, iż na wsi coraz bardziej upowszechnia się miejski styl życia".

Badania wykazują, że większość dzieci wiejskich sygnalizuje potrzebę lepszej organizacji wypoczynku po nauce. Młodzi mieszkańcy wsi chcą na równi z innymi poznawać świat i wypoczywać w atrakcyjnych miejscowościach, ale głównie brak pieniędzy, w ocenie respondentów, stanowi zasadniczą barierę uniemożliwiającą realizację tych zamierzeń.

Reasumując, przeprowadzone badania nie potwierdzają ogólnie panującej opinii, że dzieci wiejskie dysponują małą ilością czasu wolnego. General-

nie ilość i sposób spędzania tego czasu, co zauważyli również i inni autorzy [10, 15], zależą od wielu uwarunkowań, a przede wszystkim od:

— dnia tygodnia,
— odległości wsi od miasta,
— rozwoju społeczno-ekonomicznego wsi,
— zatrudnienia rodziców poza rolnictwem,
— odległości od domu do szkoły,
— charakteru gospodarstwa rodziców,
— liczby dzieci w rodzinie,
— warunków materialnych i kultury środowiska rodzinnego,
— zatrudniania dzieci w gospodarstwie i pracach polowych.

Z uwagi na sondażowy charakter tych badań przedstawione wyniki należy traktować orientacyjnie. Dopiero po realizacji całego programu badawczego zostanie dokonana szczegółowa analiza porównawcza środowisk wiejskiego i miejskiego, na tle dostępnych doniesień naukowych.

3. Wnioski

1. Dzieci z miejscowości podkrakowskich dysponują średnio od 3 do 4 godz. czasu wolnego w ciągu doby.

2. Dni wolne od zajęć szkolnych dają dzieciom większe możliwości czasowe i wykorzystywane są zwykle na: pomoc w pracach domowych, odpoczynek i odrabianie zaległości w nauce.

3. Sport i inne zajęcia ruchowe wypełniają znaczną część czasu wolnego dzieci. Na podstawie analizy wyników powyżej przedstawionych badań, do najbardziej popularnych form zajęć ruchowych, uprawianych przez dzieci wiejskie z okolic Krakowa, należą: jazda na rowerze, gry sportowe, spacery.

4. Wśród różnych sposobów spędzania czasu wolnego przez dzieci z miejscowości podkrakowskich, czołowe miejsce zajmuje telewizja. Niepokoi w tym układzie zbyt odległe miejsce w hierarchii potrzeb — książki, kina i teatru.

5. Ograniczony stan infrastruktury kulturalnej i sportowej oraz niski poziom dochodów i brak pozytywnego przykładu rodziców znacznie zawężają możliwości wyboru spędzania czasu wolnego przez dzieci wiejskie.

Leisure and Its Conditioning in the Opinion of Elementary School Pupils from Some Chosen Cracow Suburban Places

The changes taking place in Poland recently cause, among other things, some negative factors in the economic and social life. The economic pressure forces the majority of parents to look for overtime jobs. The

investigations confirm that it results in smaller control of the process of bringing the children up and decrease of interest in the proper ways of spending leisure by children and youth. This paper describes the results of the soundings which have been made in eight elementary schools situated in the suburbs of Cracow. The investigations show that the children from those social groups have, on the average, 3 to 4 hours of leisure. Majority of them spend their days free from school on helping with the housework, having a rest and learning. Riding bicycles, sports games and going walks are the most popular forms of activities. The investigation of watching television in the hierarchy of ways of spending free time. The inquired pupils point at the poor conditions of the cultural and sports facilities in the country which, connected with the low economic standard and the lack of positive parental example, considerably limits the possibility of choosing the proper ways of spending leisure by the village children.

Piśmiennictwo

[1] Bator A., *Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania spędzania czasu wolnego przez mieszkańców Krakowa*, PWN, Kraków, Folia Turistica 1991, nr 2.

[2] Barańska Z., *Rola telewizji jako formy spędzania czasu wolnego*, Warszawa, Nowa Szkoła 1975, nr 6.

[3] Erdmann L., *Rekreacja fizyczna jako czynnik procesu wychowawczego (w świetle badań teoretycznych)*, AWF, Poznań 1985, Monografie nr 219.

[4] Fabiś E., *Wychowanie do rekreacji fizycznej dzieci i młodzieży na przykładzie wybranych szkół miasta Poznania*, AWF, Poznań 1985, Monografie nr 219.

[5] Fleming E., *Telewizja w nauczaniu i wychowaniu*, Warszawa 1963.

[6] Gąsior H., *Wychowanie fizyczne i sport, krajoznawstwo i turystyka jako najpowszechniejsze i najdoskonalsze formy spędzania wolnego czasu*, Chowanna 1973, nr 3.

[7] Grzegorczyk M., *Czas wolny młodzieży wiejskiej*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1975, nr 6.

[8] Jung B. H., *Ekonomia czasu wolnego*, PWN, Warszawa 1989.

[9] Komorowska J., *Telewizja w życiu dzieci i młodzieży*, Warszawa 1964.

[10] Koniusz Z., *Przeciążenie uczniów nauką szkolną w kl. V—VIII*, Nowa Szkoła 1974, nr 10.

[11] Kowalski J., *Wakacje letnie dzieci i młodzieży*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1974, nr 5.

[12] Marzec T., *Dzień przedświąteczny i świąteczny uczniów szkoły podstawowej*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1971, nr 6.

[13] Marzec T., *Wykorzystanie czasu wolnego przez uczniów szkoły podstawowej*, Nauczyciel i Wychowanie 1972, nr 3.

[14] Nowak E., *Metody badań socjologicznych*, PWN, Warszawa 1965.

[15] Orlof E., *Budżet czasu dziecka wiejskiego*, Wychowanie 1973, nr 3.

[16] Papuzińska J., *Wychowawcza rola pracy dziecięcej*, Warszawa 1972.

[17] Przecławska A., *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*, Warszawa 1967.

[18] Przecławska A., *Młody czytelnik i współczesność*, Warszawa 1966.

[19] Przecławski K. (red.), *Czas wolny dzieci i młodzieży w Polsce*, WSiP, Warszawa 1978.
[20] Sawicz J., *Jak organizujemy czas wolny dzieci wiejskich*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1970, nr 1.
[21] Stucki E., *Rozkład dnia dziecka*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1971, nr 6.
[22] Wilgocka-Okoń., *Obciążenie uczniów szkołą*, Kwartalnik Pedagogiczny 1974, nr 1.
[23] Wujek T., *Praca domowa i czynny wypoczynek ucznia*, Warszawa 1969.

Załącznik 1

ANKIETA

1. Płeć: [K] [M] 2. Wiek .....

2. Do jakiego typu szkoły uczęszczasz:
   - [ ] – podstawowa
   - [ ] – zawodowa
   - [ ] – technikum
   - [ ] – liceum

3. Twoje pochodzenie społeczne:
   - [ ] – robotnicze
   - [ ] – inteligenckie
   - [ ] – chłopskie
   - [ ] – inne .....

4. Sądzisz, że jesteś uczniem:
   - [ ] – bardzo dobrym
   - [ ] – dobrym
   - [ ] – przeciętnym
   - [ ] – mniej niż przeciętnym

5. Uważasz, że warunki materialne Twojej rodziny są:
   - [ ] – bardzo dobre
   - [ ] – dobre
   - [ ] – przeciętne
   - [ ] – poniżej przeciętnej
   - [ ] – niewystarczające
   - [ ] – nie mam zdania

6. Ile średnio przeznaczasz czasu na odrabianie lekcji i naukę w domu:
   - [ ] – do 1 godziny
   - [ ] – 1 do 2 godzin
   - [ ] – 2 do 3 godzin
   - [ ] – 3 do 4 godzin
   - [ ] – 4 do 5 godzin
   - [ ] – powyżej 5 godzin

7. Jakim czasem wolnym dysponujesz średnio dziennie poza nauką i odrabianiem lekcji:
   - [ ] – do 1 godziny
   - [ ] – 1 do 2 godzin
   - [ ] – 2 do 3 godzin
   - [ ] – 3 do 4 godzin
   - [ ] – 4 do 5 godzin
   - [ ] – powyżej 5 godzin

8. Na co zwykle przeznaczas czas wolny (wybierz właściwe i określ kolejność sugerując się ilością czasu przeznaczanego na te czynności):
   - [ ] – odpoczynek
   - [ ] – prace domowe
   - [ ] – zakupy
   - [ ] – majsterkowanie i in. hobby
   - [ ] – szydełkowanie i prace na drutach
   - [ ] – sport i inne formy ruchu
   - [ ] – kino
   - [ ] – teatr (również muzyczny)
   - [ ] – gra na instrumentach
   - [ ] – spacery
   - [ ] – słuchanie muzyki
   - [ ] – spotkania koleżeńskie
   - [ ] – czytanie książek
   - [ ] – oglądanie telewizji
   - [ ] – imprezy turystyczne
   - [ ] – imprezy rozrywkowe
   - [ ] – nauka i doskonalenie tańca
   - [ ] – nie mam pomysłu na czas wolny
   - [ ] – inne (proszę wymienić): .....

9. Czy uważasz, że godziny przeznaczone na sport i wychowanie fizyczne w szkole są wystarczające:
   - [ ] – tak
   - [ ] – może być mniej
   - [ ] – jest zdecydowanie za mało
   - [ ] – nie mam zdania

10. Który z poniżej wymienionych sprzętów sportowo-rekreacyjnych znajduje się w twoim domu i możesz go używać:

- [ ] – piłka
- [ ] – śpiwór
- [ ] – skakanka
- [ ] – rakiety do tenisa ziemnego
- [ ] – rakiety do tenisa stołowego
- [ ] – łyżwy
- [ ] – wrotki
- [ ] – rakiety do badmintona
- [ ] – namiot
- [ ] – hantle, ciężarki
- [ ] – wędka
- [ ] – ringo
- [ ] – narty
- [ ] – deskorolka
- [ ] – dres sportowy
- [ ] – rower
- [ ] – sprzęt do nurkowania
- [ ] – sanki
- [ ] – plecak
- [ ] – inny (proszę wymienić):

.....

11. Wymień sprzęt sportowo-rekreacyjny, którego nie masz w domu, a który chciałabyś (chciałbyś) posiadać:

1) ..... 2) .....

3) ..... 4) .....

12. Od czego uzależniasz posiadanie tego sprzętu:

- [ ] – możliwości finansowych
- [ ] – brak możliwości wykorzystania w moich warunkach
- [ ] – trudności nabycia (zakupu)
- [ ] – innych (wymień): .....

.....

13. Czy w pobliżu Twojego miejsca zamieszkania (w promieniu do ok. 1 km) znajdują się ogólnodostępne:

- [ ] – boiska sportowe
- [ ] – tereny do uprawiania gier i zabaw ruchowych
- [ ] – placówki rekreacyjne
- [ ] – ogrody jordanowskie
- [ ] – basen lub kąpielisko
- [ ] – urządzenia sportowo-rekreacyjne

14. Jakie zajęcia ruchowe uprawiasz najczęściej w czasie wolnym:

- [ ] – gry sportowe
- [ ] – jazda na rowerze
- [ ] – pływanie
- [ ] – łyżwiarstwo (hokej)
- [ ] – gimnastyka
- [ ] – nie lubię aktywności fizycznej
- [ ] – bieganie (jogging)
- [ ] – taniec
- [ ] – spacery
- [ ] – podskoki na skakance
- [ ] – ćwiczenia kulturystyczne
- [ ] – inne (proszę wymienić):

.....

15. Jak spędzasz dni wolne od nauki (sobotę i niedzielę):

- [ ] – wyjeżdżam z rodzicami
- [ ] – odrabiam zaległości w nauce
- [ ] – odpoczywam
- [ ] – pomagam w pracach domowych
- [ ] – nudzę się
- [ ] – wyjeżdżam z kolegami
- [ ] – czytam książki
- [ ] – spaceruję
- [ ] – korzystam z możliwych form rekreacji w miejscu zamieszkania
- [ ] – inne (proszę wymienić): .....

16. Jeżeli w czasie wolnym wykonujesz ćwiczenia fizyczne, czynisz to dla:

- [ ] – przyjemności i rozrywki
- [ ] – poprawy sprawności fizycznej
- [ ] – zdrowia
- [ ] – nie uprawiam, bo uważam, że bez tego też można „żyć"
- [ ] – aktywnego wypoczynku
- [ ] – poprawy samopoczucia
- [ ] – wypełnienia czasu wolnego
- [ ] – inne (wymień): .....
  .....

17. Gdzie najczęściej spędzasz ferie i wakacje:

- [ ] – na obozach (również wędrownych)
- [ ] – wczasach
- [ ] – wycieczkach, rajdach itp.
- [ ] – koloniach i zimowiskach
- [ ] – spływach i żeglowaniu
- [ ] – w miejscu zamieszkania
- [ ] – inne (wymień): .....

18. Jaki sprzęt i urządzenia uważasz za niezbędne w ośrodku prowadzącym działalność rekreacyjną:

- [ ] – boisko do badmintona
- [ ] – boisko do siatkówki
- [ ] – boisko do koszykówki
- [ ] – boisko do piłki ręcznej
- [ ] – kort tenisowy
- [ ] – tor do minigolfa
- [ ] – basen pływacki
- [ ] – trasy narciarskie, saneczkowe
- [ ] – wyciągi narciarskie
- [ ] – lodowisko
- [ ] – tory do jazdy konnej
- [ ] – urządzenia gimnastyczne
- [ ] – „maszyny" do ćwiczeń siłowych
- [ ] – sauna, gabinet odnowy biologicznej
- [ ] – gabinet badań wydolnościowych
- [ ] – kajaki, łodzie, rowery wodne
- [ ] – bojery, żaglówki
- [ ] – rowery turystyczne
- [ ] – narty zimowe, wodne
- [ ] – sprzęt do wspinaczki
- [ ] – sanki, skiboby
- [ ] – namioty, śpiwory
- [ ] – piłki
- [ ] – łyżwy
- [ ] – rakiety i piłki do tenisa
- [ ] – stoły i sprzęt do tenisa
- [ ] – ściana do wspinaczki
- [ ] – inne (proszę wymienić):
  .....
  .....

19. Jak spędzasz czas przebywając w ośrodku wypoczynkowym:

- [ ] – opalam się
- [ ] – słucham radia i oglądam program telewizyjny
- [ ] – uprawiam sport
- [ ] – korzystam w pełni z zaprogramowanego wypoczynku
- [ ] – korzystam tylko z imprez kulturalno-rozrywkowych
- [ ] – czytam książki
- [ ] – łowię ryby
- [ ] – uprawiam turystykę
- [ ] – korzystam tylko z bardziej atrakcyjnych imprez + moja własna inwencja
- [ ] – w inny sposób (wymień): .....
  .....

20. Gdzie najchętniej spędziłabyś (spędziłbyś) wakacje:

- [ ] – w górach
- [ ] – nad jeziorami
- [ ] – nad morzem
- [ ] – za granicą
- [ ] – jest mi to obojętne
- [ ] – inne propozycje (wymień):
  .....

Rola samorządu terytorialnego w pobudzaniu funkcji przestrzeni turystycznej

Marianna Daszkowska *

1. Geneza samorządu terytorialnego

Prawo społeczności lokalnej do samorządu można wyprowadzić z naturalnych praw ludzkich, bądź powoływać się na — dość powszechnie dziś uznawaną — państwową teorię samorządu — bądź — jak za czasów Wielkiej Rewolucji Francuskiej — uznać za czwartą (obok ustawodawczej, wykonawczej i sądowej) władzę w państwie.

Genezy nowoczesnego samorządu terytorialnego należy upatrywać w ustawie Konstytuanty Wielkiej Rewolucji Francuskiej (z 14 grudnia 1789 roku) [2, s. 25 i nast.]. W trakcie rewolucji zanikło pojęcie wspólnoty mieszkańców (dóbr), a pojawił się termin „gmina". Oznacza ona społeczność obywatelską, rodzaj mikronarodu, utworzonego w odniesieniu do tez J. J. Rousseau.

Początki samorządu terytorialnego w Polsce pojawiają się już w XIII wieku. Procesowi kolonizacji miejskiej towarzyszyło przechodzenie miast na tzw. prawo magdeburskie. Miasto średniowieczne otrzymywało stopniowo nowe prawa i przywileje, stając się coraz to bardziej autonomiczną jednostką administracyjną.

W epoce feudalizmu miasto występowało wobec państwa jako wyodrębniona wspólnota, będąca autonomiczną jednostką komunalną (łac. communis = wspólny), posiadającą samodzielność w dziedzinie administracyjnej, podatkowej i sądowej. Jurysdykcji podlegali jednak tylko mieszczanie, nie obejmowała ona szlachty zamieszkałej w mieście.

---

* Katedra Zespołowa Ekonomiki i Organizacji Turystyki i Usług, Uniwersytet Gdański, Sopot, ul. Armii Krajowej 101.

W dobie upadku miast (od połowy XVII do połowy XVIII wieku) poważnemu zmniejszeniu uległ nie tylko majątek samorządu, lecz również zakres przysługujących mu uprawnień. Zubożałe miasta były zmuszone do rezygnacji z wielu wywalczonych wcześniej praw i przywilejów. Możnowładcy narzucali mieszczaństwu nowe porządki i powinności. W tym zakresie magnateria otrzymała prawo do zakładania w miastach tak zwanych jurydyk, tj. osad rzemieślniczo-handlowych, wyłączonych spod jurysdykcji miasta. Dopiero w końcu XVIII wieku, w wyniku działalności Komisji Boni Ordinis (Dobrego Porządku), nastąpiła poprawa w sytuacji samorządu, a tym samym gospodarki miejskiej.

W ostatnim ćwierćwieczu XVIII wieku wzmogła się walka mieszczaństwa o szerszy samorząd dla miast. Sejm Czteroletni przeprowadził zasadniczą reformę statutu miast i samorządu. Ustawa konstytucyjna z dnia 15 kwietnia 1791 roku — włączona następnie do Konstytucji 3 maja — uwolniła dawne miasta królewskie od władzy starostw, znosiła jurydyki szlacheckie i podporządkowała władzom gminy wszystkich mieszkańców, niezależnie od stanu. Zapoczątkowany proces uzdrawiania samorządu miejskiego nie został jednak doprowadzony do końca z powodu rozbiorów Polski. Ustrój i zakres działania samorządu terytorialnego w poszczególnych zaborach wykazywał dość znaczne różnice. Stosunkowo największe uprawnienia otrzymał samorząd w zaborze austriackim. W zaborze pruskim zarządy miast były silnie skrępowane poprzez nadzór władzy państwowej, a w zaborze rosyjskim — całkowicie pozbawione samodzielności. Jedynie w zaborze austriackim samorząd miejski — począwszy od 1866 roku — znajdował się w rękach polskich.

Istotną sprawą odrodzonego państwa polskiego po I wojnie światowej było oparcie go na jednolitych zasadach, co jednak okazało się trudne. Brakowało bowiem gotowej koncepcji budowy administracji w skali całego państwa. Dopiero Konstytucja z 17 marca 1921 roku uznała samorząd za naczelną instytucję ustrojową i podstawową formę sprawowania administracji publicznej, nie precyzując jednak do końca zasad organizacji i funkcjonowania samorządu.

Przez długi okres, bo aż do 1933 roku zachowały swoją moc stare, ustanowione przez zaborców przepisy, normujące system ustrojowy samorządu. Szczególną rolę odegrała Ustawa z dnia 23 marca 1933 roku o częściowej zmianie samorządu terytorialnego (dz. U. nr 35, poz. 294), określana jako tzw. ustawa scaleniowa. Przepisy tej ustawy wprowadziły jednolity ustrój samorządu na szczeblu gminy wiejskiej, miasta i powiatu w skali całego państwa (z wyjątkiem województwa śląskiego), uchylając szereg dotychczas obowiązujących przepisów, także zaborczych.

Postanowienia powyższej ustawy — o szerokim samorządzie i jego samodzielności — zostały ograniczone przez Konstytucję Kwietniową

z 1935 roku, która stanowiła, iż „nadzór nad działalnością samorządu sprawuje rząd przez swoje organy lub przez organy wyższego stopnia" (art. 75). Tym samym wzmocniono nadzór administracji państwowej nad samorządem, co nie gwarantowało autentycznej samorządności.

Inny kształt przybrał samorząd terytorialny po II wojnie światowej — reaktywowany dekretem PKWN z dnia 23 listopada 1944 roku, o organizacji i zakresie działania samorządu terytorialnego (Dz. U. nr 14, poz. 74). Wprowadzenie ustawą z 20 marca 1950 roku „jednolitych organów władzy państwowej" (Dz. U. nr 14, poz. 138) spowodowało formalne zniesienie samorządu terytorialnego w naszym kraju i wprowadzenie wzorców radzieckich, choć już wcześniej uważano [5, s. 55 i nast.], że rady narodowe po 1948 roku zatraciły charakter organów samorządu terytorialnego i zawierały wiele obcych elementów. Okres po 1950 roku przyniósł — zgodnie z doktryną sowiecką — odrzucenie koncepcji lokalnych organów przedstawicielskich, czyli kontynuacji samorządu kapitalistycznego.

Jako kompromis pomiędzy różnymi propozycjami uregulowania spraw zarządu lokalnego należy traktować Ustawę z dnia 20 lipca 1983 r. o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego (Dz. U. nr 41, poz. 85), wydaną jeszcze w okresie stanu wojennego.

Samorząd terytorialny w znaczeniu, jakie nadają mu współczesne państwa kapitalistyczne, wprowadziła dopiero Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. (Dz. U. nr 16, poz. 95) wraz z kompleksem ustaw towarzyszących. Samorząd terytorialny z istoty swej jest ucieleśnieniem idei demokracji, a także szeroko pojętej decentralizacji systemu kierowania państwem. Stwarza on płaszczyznę, na której poszczególne miasta czy też gminy zostają upodmiotowione, a tym samym wyposażone w szeroki zakres prawno-organizacyjnej, a także gospodarczej samodzielności.

Nowa Ustawa stwarza ogólne ramy prawno-organizacyjne i finansowe działalności samorządu terytorialnego w Polsce. Wypełnienie treści tych ram wymaga czynnego udziału społeczności lokalnych w działalności organów rad gminnych, a także zaangażowania szerokich rzesz pracowników komunalnych i mieszkańców gminy. Muszą oni przestać — jak dotychczas — oglądać się na możliwości realizacji celów społecznych z łaski czynników odgórnych, a szukać odpowiednich rozwiązań we własnych działaniach, w potencjalnych rezerwach sił i środków, jakie mają poszczególne miasta czy gminy. Wspólnota samorządowa ma zatem wszelkie uprawnienia do aktywizacji gospodarczej danego terytorium.

2. Turystyka jako zachowanie człowieka w odniesieniu do przestrzeni

Turystyka jest pojęciem bardzo złożonym i wąskodyscyplinarne podejście nie jest w stanie wyjaśnić całej skomplikowanej istoty tego zjawiska. Istniejące definicje wymagają pewnego uporządkowania, a może znalezie-

nia wzorca względnie dobrze opisującego rzeczywistość, jak i łączącego przeszłość turystyki z jej przyszłością. Tymczasem wiedza o turystyce jest ciągle niekompletna, sprzeczna i mało precyzyjna, stąd też trudności i niepowodzenia dotychczasowych prób opracowania uniwersalnej i powszechnie przyjmowanej definicji turystyki.

Analiza znanych w literaturze przedmiotu definicji (około 120), pozwala sprowadzić je do trzech ujęć [1, s. 6—7]:

1. zawężającego opisywaną rzeczywistość do jednego wybranego elementu, jak: podróż, rynek, styl życia, forma zagospodarowania czasu,
2. rozszerzającego prezentowaną rzeczywistość do opisu sumy możliwych przejawów omawianego zjawiska,
3. uogólniającego złożoną rzeczywistość w celu stworzenia pojęć kompleksowych.

Z ujęcia trzeciego wynika, iż interpretacja definicji turystyki może być dokonana w ramach zjawiska zwanego urbanizacją, hierarchicznie należącego do wyższego stopnia zjawisk społecznych, niż sama turystyka.

K. Przecławski definiuje turystykę jako „...całokształt zjawisk ruchliwości przestrzennej związanych z dobrowolną czasową zmianą miejsca pobytu, rytmu i środowiska życia oraz z wejściem w styczność osobistą ze środowiskiem odwiedzanym (przyrodniczym, kulturowym, bądź społecznym)" [7, s. 12].

Z powyższej definicji wynika, iż turystyka jest zachowaniem człowieka w odniesieniu do przestrzeni: fizycznej, społecznej i kulturowej. Powszechnie wiadomo, iż wzrost ruchu turystycznego jest nierozłącznie związany z procesem przystosowania przestrzeni geograficznej do coraz bardziej wyspecjalizowanej produkcji usług turystycznych. Na pewnym etapie rozwoju tych usług, pod wpływem działania różnorodnych czynników kształtujących ruch turystyczny (np. masowa motoryzacja, rosnący budżet czasu wolnego, wzrost dochodów ludności i wykształcenia, określona polityka socjalna itp.), wykształca się tak zwana przestrzeń turystyczna. Jest to system składający się z naturalnych i sztucznych komponentów, w którym zachodzą procesy i zjawiska związane z turystyką, która podlega pewnym prawidłowościom procesów urbanizacyjnych. W przestrzeni turystycznej występują miejsca odznaczające się konkretnymi cechami ułatwiającymi (bądź utrudniającymi) działalność gospodarczą ludzi. Jeśli ułatwiają one tę działalność, to następuje proces koncentracji urządzeń turystycznych i paraturystycznych, co prowadzi do kształtowania się różnorodnych, pod względem funkcjonalnym, aglomeracji turystycznych. Powyższa prawidłowość — dodatkowo poparta faktem, iż masowe potrzeby turystyczne powstają przede wszystkim w miastach — przyczynia się do powstania różnorodnych tras i szlaków turystycznych, czyli struktury pasmowo-węzłowej omawianej przestrzeni.

Z powyższych wywodów wynika, iż klucza do poznania istoty turystyki należy szukać w procesach formowania się przestrzeni turystycznej. Są one skutkiem i prawidłowością rozwoju zurbanizowanej cywilizacji, wyrażających się masowymi, przeważnie nieprofesjonalnymi, przejazdami i pobytami poza miejscem stałego zamieszkania, podejmowanymi przede wszystkim dla odpoczynku, poznania, rozrywki i rozwoju specjalistycznych zainteresowań.

3. Gospodarka turystyczna w świetle zadań gminy

Artykuł 7 Ustawy z dnia 8 marca 1990 roku stanowi, iż zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania te obejmują następujące sprawy:

1. ładu przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska,
2. gminnych dróg, ulic, mostów i placów oraz organizacji ruchu drogowego,
3. wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, utrzymywania czystości oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i utylizacji odpadów komunalnych, zaopatrzenia w energię elektryczną i cieplną,
4. lokalnego transportu zbiorowego,
5. ochrony zdrowia,
6. pomocy społecznej, w tym ośrodków i zakładów opiekuńczych,
7. komunalnego budownictwa mieszkaniowego,
8. oświaty, w tym szkół podstawowych, przedszkoli i innych placówek oświatowo-wychowawczych,
9. kultury, w tym bibliotek komunalnych i innych placówek upowszechniania kultury,
10. kultury fizycznej, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych,
11. targowisk i hal targowych,
13. cmentarzy komunalnych,
14. porządku publicznego i ochrony przeciwpożarowej,
15. utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych.

Łatwo zauważyć, że liczne zadania, jakie mają obecnie spełniać gminy, są nierozłącznie związane z procesami urbanizacyjnymi, przejawiającymi się na czterech płaszczyznach [3, s. 367]:

— ekonomicznej,
— demograficznej,
— technicznej,
— społecznej.

Turystyka może istotnie oddziaływać na przestrzenny aspekt procesów urbanizacyjnych. W dążeniu do coraz lepszego zaspokajania potrzeb turystów powstaje bogata sieć zakładów usługowych. Czynnikiem rozwoju infrastruktury są nakłady inwestycyjne, dzięki którym powstają nowe miejsca pracy. Warunkiem funkcjonowania gospodarki turystycznej jest rozwój infrastruktury komunalnej. Gospodarka turystyczna i współdziałające z nią gałęzie gospodarki miejskiej rozszerzają ekonomiczne podstawy rozwoju danej przestrzeni. W celu zaspokojenia potrzeb turystycznych powstają hotele, motele, campingi, pola namiotowe, rozwija się indywidualne budownictwo mieszkaniowe, sieć zakładów gastronomicznych, kulturalnych, handlowych i rzemieślniczych. Powstają nowe drogi, ulice i parkingi. Gdy celem podróży turystycznej jest leczenie, skuteczność kuracji wymaga, aby obok walorów naturalnych istniały sanatoria, domy zdrojowe, hotele i usługi towarzyszące. Innym przykładem miastotwórczej roli turystyki są parki rozrywek, zapewniające atrakcyjne spędzenie czasu wolnego wśród zieleni, podczas obserwacji życia zwierząt, czy osiągnięć techniki i sztuki.

W tym miejscu godzi się jednak zauważyć, że dana przestrzeń — poddawana żywiołowym procesom urbanizacji wskutek rozwoju turystyki — może utracić swoje pierwotne wartości lecznicze i wypoczynkowe. Rozwój przestrzeni turystycznej powinien być oparty na rozsądnym planie zagospodarowania przestrzennego, a zakres miastotwórczego działania turystyki powinien być odpowiednio regulowany.

Rozproszenie postanowień normatywnych, dotyczących inwestycji w turystyce, utrudnia przestrzeganie prawa. Ochrona i kształtowanie środowiska musi pozostawać na naczelnym miejscu przy prowadzeniu działalności inwestycyjnej i gospodarczej, nie tylko w skali makro, ale również w mikroskali. Ochrona konkretnej przestrzeni, tj. lasu, rzeki, wsi, uzdrowiska, parku, zabytku, nie może tracić na znaczeniu wobec interesu jakiegoś przedsiębiorstwa czy też ambicji władz gminy. Dlatego uważamy, iż uchwalenie kompleksowego aktu prawnego w tej sprawie przyczyniłoby się do usprawnienia procesów lokalizacji obiektów infrastruktury turystycznej.

W krajach, gdzie turystyka stanowi ważną gałąź gospodarki narodowej, naczelne organy administracji państwowej do spraw turystyki stosują zachęty finansowe i proceduralne wobec sektora prywatnego, do kiesy państwowej zaś sięga się wyłącznie przy realizacji większych przedsięwzięć, np. selektywnego rozwoju całych regionów kraju (górna Austria, południowe Włochy, sieć wodna w Anglii).

Od lat osiemdziesiątych obserwuje się w krajach rozwiniętych daleko posunięte procesy decentralizacji uprawnień zarządczych w turystyce. Administracja państwowa wycofała się z wszelkich uprawnień o charakterze władczym. Przejawem tego jest między innymi wyzbywanie się prawa do wydawania zezwoleń na prowadzenie hoteli, restauracji, wykonywanie

zawodów turystycznych i bezpośredniego udziału państwa w finansowaniu i prowadzeniu bazy turystycznej [6, s. 273].

Przyjęta w marcu 1990 roku Ustawa o samorządzie terytorialnym stanowi podstawę prawną do wprowadzenia powyższych zmian do polskiej gospodarki turystycznej.

4. Warunki aktywizacji przestrzeni turystycznej w gminach

W skali całego świata sektor turystyczny tworzy średnio 5,5% GNP (Gross National Product — produkt narodowy brutto) [4, s. II] i zapewnia pracę co piętnatemu zatrudnionemu. Zdaniem Przewodniczącego Światowej Rady do Spraw Podróży i Turystyki G. H. Lipmana, rozwój turystyki w Europie Wschodniej i byłym ZSRR może przynieść dziesiątki miliardów dolarów. Zatem programy pomocy powinny również przewidywać pewne sumy na promocję turystyki. Jest to — jak stwierdził G. H. Lipman — dziedzina przynosząca dewizowe wpływy szybciej, niż jakakolwiek inna. Warto jeszcze dodać, że w takich krajach jak USA, Japonia i Niemcy, około 5% czynnych zawodowo stanowią zatrudnieni w turystyce i gałęziach związanych z zagospodarowaniem czasu wolnego. Z przeprowadzonych przeze mnie obliczeń — na podstawie Rocznika Statystycznego GUS 1990 — wynika, że w stosunku do wszystkich pracujących w Polsce, zaledwie 0,75% (łącznie z niepełnozatrudnionymi) osób zatrudnionych jest w dziale „kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek". O powyższym — jak sądzę — powinni pamiętać przedstawicele władz samorządów, które mają obecnie pełną samodzielność zarządzania działalnością społeczną i gospodarczą w turystyce.

Warunkiem aktywizacji gospodarki turystycznej regionów, które mają walory krajoznawczo-turystyczne i nie rozwinęły dotąd usług turystycznych, jest zwiększenie samodzielności organizacyjno-prawnej i ekonomiczno-finansowej wszystkich podmiotów wytwarzających te usługi. Podmioty te powinny mieć możliwość współpracy, przenoszenia środków kredytowych z innych działów (np. z rolnictwa) do turystyki.

W rozwoju prywatnego sektora w turystyce istnieje jeszcze wiele barier. Warunkami gwarantującymi rozwój podmiotów gospodarki turystycznej w gminach są:

1. brak barier ekonomicznych lub prawnych, uniemożliwiających lub znacznie utrudniających wchodzenie na rynek turystyczny nowym przedsiębiorstwom. Bariery prawne mogą oznaczać przedłużone w czasie przyznawanie pozwoleń na podjęcie działalności. Barierą ekonomiczną może być ustalenie minimalnego progu kapitału założycielskiego lub liczby wspólników;

2. konkurencyjna struktura rynku. Na rynku powinna występować taka liczba podmiotów gospodarki turystycznej, aby żaden z nich nie był w stanie istotnie wpłynąć na wielkość podaży i kształtowanie się cen usług;
3. swobodny dostęp do kredytów. Każdy podmiot powinien być na rynku kredytowym traktowany jednakowo;
4. jednakowe traktowanie przedsiębiorstw sektora publicznego i prywatnych przedsiębiorstw turystycznych;
5. zniesienie kontroli cen i dotacji. Administrowanie cenami i ich dotowanie niszczy warunki zdrowej konkurencji, doprowadzając do nieracjonalnego wykorzystania zasobów;
6. swoboda dostępu do rynku czynników produkcji;
7. swoboda zatrudniania i zwalniania zatrudnionych w gospodarce turystycznej.

„Turystyka, zaspokajająca przede wszystkim potrzeby wyższego rzędu, wymaga rozwoju rynkowych form jej realizacji [10, s. 87]". Obok takich przedsiębiorstw powinny również na danym terytorium działać organizacje turystyczne typu non—profit, wspierane finansowo przez samorząd terytorialny, fundacje, przedsiębiorstwa turystyczne — w ramach akcji promocyjnych.

Obecnie samorząd prowadzi samodzielnie gospodarkę finansową na podstawie budżetu gminy. Oznacza to zasadniczą zmianę w gospodarce finansowej. Sprawą władz samorządowych jest teraz ustalenie zakresu zadań, określenie ich hierarchii czy stopnia pilności i sukcesywne ujmowanie ich w planach, w zależności od dochodów budżetów lokalnych. Dochody te oscylują na poziomie 40—60% ogółu wpływów budżetowych. Dochód z własnego majątku gminy stanowi zaledwie od kilku do kilkunastu procent wydatków budżetowych. Nie oznacza to, że jednostki gospodarcze nie przynoszą dochodów, lecz świadczy o tym, że potrzeby współczesnej gminy są coraz to większe. Z dotychczasowych mało wydajnych podatków i opłat, zasilających budżety lokalne, należy utrwalić te, które wykazują związek z gospodarką samorządów, tj. na których kształt i efektywność samorządy będą mogły wpływać. Do tej grupy wpływów należy również zaliczyć wpłaty realizowane przez przedsiębiortwa turystyczne zlokalizowane na danym terenie. Wzrost obrotów tych przedsiębiorstw przyczynia się do zwiększenia dochodów budżetowych. Na przykład w uzdrowiskach francuskich, rozpatrywanych indywidualnie, dochód z turystyki przewyższa zawsze 60% budżetu miejskiego, z wyjątkiem ośrodków wielofunkcyjnych (Vichy, Dax), gdzie nie przekracza 30%. W małych uzdrowiskach, o skromnych funkcjach miejskich, dochód z turystyki może wynosić nawet 100%. [3, s. 366]. Ludność — w związku z obsługą ruchu turystycznego wpłaca do budżetu miejskiego wyższe podatki. Podmioty gospodarki turystycznej

osiągają zwiększone dochody za świadczone turystom usługi i wyprodukowane dobra. Mieszkańcy miejscowości turystycznych uzyskują również określone korzyści, udzielając turystom noclegów, sprzedając swoje produkty lub świadcząc usługi. Podejmując pracę w gospodarce turystycznej znajdują miejsce zatrudnienia i źródło zarobkowania — to wszystko prowadzi do ożywienia i rozwoju danej miejscowości.

Wreszcie trzeba podkreślić, że gospodarka turystyczna jest instrumentem korzystnych zmian w przestrzennej strukturze podziału dochodu narodowego. Na ogół, aczkolwiek nie zawsze, poziom dochodu na jednego mieszkańca w miejscowościach turystycznych jest niższy aniżeli tam, skąd przybywają turyści. Turysta zaś ponosi wydatki z dochodów, jakie otrzymuje w miejscu swojego zamieszkania. W ten sposób następuje przemieszczenie środków pieniężnych z obszarów rozwiniętych do uboższych. Daje to możliwość aktywizacji rejonów turystycznych. Ponadto zmniejszają się rozpiętości w poziomie życia mieszkańców różnych regionów.

Źródłem dochodów dewizowych gminy (państwa) — obok eksportu dóbr i usług — jest zagraniczna turystyka przyjazdowa. W krajach o rozwiniętych funkcjach turystyki dochody te stanowią ważne źródło rozwoju społeczno-gospodarczego. Miarą znaczenia zagranicznej turystyki przyjazdowej może być udział wpływów dewizowych z turystyki w ogólnych wpływach dewizowych danego kraju. W 1985 roku wskaźnik ten wynosił przykładowo: w Hiszpanii — 20,9%, w Austrii — 16,9%, w Grecji — 16,4%, w Portugalii — 13,3%, w Jugosławii — 10,1%, we Włoszech — 9,4%, w Szwajcarii — 9,1%, w Danii — 5,8%, w Turcji — 5,3%, w Wielkiej Brytanii — 4,0%, w Szwecji — 3,0%, w Niemczech — 2,6% [3, s. 367].

Powyższe dane — z powodu braku odpowiednich informacji, dotyczących gmin — mają jedynie dać pewne wyobrażenie o skali i ważności omawianych zjawisk.

W polskich warunkach wspomniane źródła dochodów, zasilające budżet samorządów, nie są wystarczające do sfinansowania licznych zadań, o których mówi cytowana Ustawa. Powoduje to konieczność subwencjonowania przez państwo. Trzeba jednak stwierdzić, że nawet (a może zwłaszcza) w krajach rozwiniętych rola subwencji stale wzrasta.

Dotacja przyznawana budżetom samorządowym powinna mieć charakter globalny, choć nie powinna być wykluczona możliwość dotacji celowych na pojedyncze zadania, bądź dotacji zblokowanych na grupę zadań lub konkretną dziedzinę, np. turystykę.

Należy jeszcze wspomnieć, iż coraz powszechniejsze są opinie, że turystyka wywołuje w społeczności lokalnej różne, często skrajne odczucia. Postawy mieszkańców wobec turystów są miarą społecznego zadowolenia lub frustracji, wynikających z rozwoju turystyki w ich środowisku. Problem

ten wiąże się ściśle z tzw. dysfunkcjami turystyki [3, s. 372]. W sferze życia gospodarczego są to: sezonowość, czarny rynek, bezrobocie, dewastacja środowiska naturalnego, niszczenie zasobów, niesprawność infrastruktury miejskiej na skutek nadmiernej koncentracji ludności, natomiast w sferze życia społeczno-kulturalnego można wymienić: przestępczość, prostytucję, narkomanię, ksenofobię, komercjalizację kultury, szerzenie się chorób i inne.

Postrzeganiu turystyki jako ciała obcego, uciążliwego dla życia lokalnej społeczności, można jednak częściowo zapobiec poprzez włączenie mieszkańców miejscowości turystycznych w proces kształtowania polityki recepcyjnej i zwiększenia ich udziału w zyskach, które do tej pory w zbyt dużym stopniu były przekazywane poza określoną przestrzeń turystyczną.

5. Zakończenie

Samorząd terytorialny stanowi demokratyczny model władzy lokalnej, zapewniający szeroki udział mieszkańców w sprawowaniu władzy na danym terenie.

Likwidacja samorządów w 1950 roku sprawiła, że władze terenowe w systemie rad narodowych uległy wyalienowaniu i przestały reprezentować interesy lokalnych społeczności. Działacze tych władz czuli się bardziej związani z partyjnym mocodawcą aniżeli z miejscową ludnością wykonując posłusznie odgórne zarządzenia i nakazy.

Reaktywacja samorządu terytorialnego po 40 latach niebytu stanowi dla gmin miejskich i wiejskich szansę rozwoju. Wykorzystanie tej szansy wymaga wyłonienia i odpowiedniego przygotowania działaczy i pracowników samorządu, zdolnych podołać trudnym i odpowiedzialnym obowiązkom, spełnianym w interesie społeczności lokalnej. Działacze ci powinni się odznaczać daleko idącą samodzielnością myślenia, wykazując jednocześnie inicjatywę w poczynaniach społecznych i gospodarczych, a także służebny stosunek wobec miejscowej ludności.

Wprowadzona w dniu 8 marca 1990 roku Ustawa o samorządzie terytorialnym zrywa radykalnie z obcym nam systemem rad narodowych i nawiązuje do dobrych tradycji polskiego, międzywojennego samorządu terytorialnego, a także sprawdzonych doświadczeń w krajach Europy Zachodniej. Uchwalona Ustawa stwarza potencjalne możliwości wszechstronnego rozwoju miast i wsi. Obecna wspólnota samorządowa ma wszelkie uprawnienia do aktywizacji gospodarczej i społecznej danego terytorium. Dotyczy to również gospodarki turystycznej. Wzrost ruchu turystycznego jest nierozłącznie związany z procesem przystosowania przestrzeni geograficznej do coraz to bardziej wyspecjalizowanych usług turystycznych. Dana

przestrzeń nie może być jednak poddawana procesom urbanizacyjnym w sposób żywiołowy. Wnikliwa analiza potrzeb i możliwości rozwoju przestrzeni turystycznej winna znaleźć swoje odzwierciedlenie w optymalnym planie zagospodarowania przestrzennego.

Decentralizacja uprawnień zarządczych w gospodarce turystycznej powinna umożliwić z jednej strony rozwój usług turystycznych, a z drugiej — odpowiedzialną politykę w zakresie ochrony i kształtowania środowiska naturalnego.

Według G. H. Lipmana, turystyka to taka dziedzina gospodarki, która przynosi dochody szybciej niż jakakolwiek inna.

Warunkiem aktywizacji gospodarki turystycznej regionów, które mają walory krajoznawczo-turystyczne i nie rozwinęły dotąd usług turystycznych, jest zwiększenie samodzielności organizacyjno-prawnej i ekonomiczno-finansowej wszystkich podmiotów wytwarzających te usługi. Pozwoli to stworzyć zdrowy rynek usług turystycznych. Dzięki temu wzrosną wpływy budżetowe gminy, a to z kolei pozwoli na sfinansowanie licznych zadań, które zaspokoją potrzeby społeczności lokalnej.

Dla wielu gmin wyjściem z trudnej sytuacji finansowej może być podjęcie działalności gospodarczej w celach zarobkowych. Sposób ten znany jest na świecie od dawna. W zależności od lokalnych warunków gminy mogą tworzyć przedsiębiorstwa produkcyjne (wykorzystując lokalne surowce), bądź usługowe np. turystyczne. Te ostatnie — gdy działalność ich jest racjonalna — są wysoce dochodowe. Niezależnie od względów komercyjnych, przedsiębiorstwa te stanowią miejsce pracy dla lokalnej społeczności, co w sytuacji rosnącego bezrobocia nie jest bez znaczenia. Czasem gminy mogą tworzyć przedsiębiorstwa w celach interwencyjnych, a zwłaszcza dla konkurencji i przeciwdziałania próbom monopolizacji ze strony przedsiębiorstw prywatnych.

Kończąc powyższe rozważania warto jeszcze przypomnieć, że w okresie międzywojennym organy gminy udzielały koncesji zainteresowanej osobie fizycznej i prawnej do prowadzenia działalności w określonej dziedzinie (wskazanej przez organ gminy) i na określonych warunkach. Powrót do tej formy jest obecnie możliwy jedynie na podstawie przepisów prawa cywilnego, w drodze umownej (umowa agencji, najmu, dzierżawy itd.), a wśród warunków umownych mogą się znaleźć takie, które zapewniają gminie wpływ, udział w części dochodu (po opodatkowaniu na ogólnych zasadach) i kontrolę nad działalnością danego przedsiębiorstwa.

Konkludując należy stwierdzić, iż obowiązująca Ustawa o samorządzie terytorialnym stwarza władzom i mieszkańcom gminy szansę odegrania poważniejszej roli w rozwiązywaniu problemów związanych z przestrzenią turystyczną, a w konsekwencji — możliwość poprawy wciąż niezadowalającego stanu gospodarki turystycznej w Polsce.

The Role of Territorial Self-government in Stimulating the Function of Tourist Area

The aim of this paper is to present the role of the territorial self-government in stimulating the function of tourism.

The contents has been divided into three parts. In the first one the genesis of the self-government has been presented. The next one deals with the interpretation of the definition of tourism in the aspect of forming the tourist area. The last one describes the duties of a commune with particular consideration of the tourist administration and the conditions of activizing the tourist area after introducing the Act of Territorial Self-Government.

Piśmiennictwo

[1] Andrzejewski E., *Definicja turystyki — problem otwarty*, Zeszyty Naukowe Wydziału Ekonomiki Produkcji UG, Gdańsk 1984, nr 1.

[2] Daszkowska M., *Koncepcja organizacji zarządu komunalnego miasta Gdańska*, UG, Gdańsk 1991, maszynopis.

[3] Gaworecki W. W., *Funkcje współczesnej turystyki w zarysie*, W: *Rocznik CPBP 08.06*, Instytut Turystyki, Warszawa 1989.

[4] *Jak zarobić na turystyce*, „Rzeczpospolita" 1992, nr 2/3040.

[5] Morawski M., *Zagadnienia rad narodowych w Polsce Ludowej*, Warszawa 1954.

[6] Nowak J., Podstawka K., *Systemy zarządzania turystyką na szczeblu centralnym w wybranych krajach kapitalistycznych*, W: *Rocznik CPBP 08.06*, Instytut Turystyki, Warszawa 1989.

[7] Przecławski K., *Turystyka a wychowanie*, Warszawa 1973.

[8] Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie terytorialnym, Dz. U. nr 16.

[9] Żabińska T., *Podstawy i mechanizmy kształtowania konsumpcji usług turystycznych*, Prace Naukowe AE, Katowice 1990.

HIV/AIDS a turystyka

Marta Doleżal *

1. Wprowadzenie — tło historyczne

Gdy sięgniemy pamięcią do historii podróżowania okaże się, że przez wiele wieków człowiek miał małe możliwości przemieszczania się, zwłaszcza pomiędzy różnymi kontynentami. Nawet pokonywanie mniejszych odległości w ramach jednego kontynentu napotykało na znaczne trudności, z racji niedoskonałości środków transportu. Zanotowano jednak okresy, w których dochodziło do wędrówek ludności na większą skalę. Najczęściej było to związane z chęcią poszukiwania lepszych warunków bytu w latach klęsk nieurodzaju i związanego z tym głodu, a także zmuszały do tego wojny. Niekiedy tylko żądza poznania świata popychała do wypraw, np. odkryć geograficznych.

Gdy bliżej przyglądniemy się okresom migracji ludności, to okaże się, że bardzo często w ich trakcie lub zaraz po nich następowały epidemie chorób zakaźnych, czyli tzw. „zarazy". Dziesiątkowały one populacje nieraz znacznie bardziej skutecznie, niż pierwotne przyczyny skłaniające ludzi do wędrówek. Tak działo się w średniowieczu, a także i później. Były to epidemie dżumy, ospy, cholery, przenoszone drogą kropelkowo-powietrzną lub wodno-pokarmową, a później kiła — typowa choroba weneryczna. W tym czasie człowiek nie znał jeszcze infekcyjnej etiologii tych schorzeń. Środki sanitarne zapobiegające szerzeniu się zakażenia były bardzo prymitywne. A jednak instynkt i obserwacja podpowiedziały, że obrona przed „morowym powietrzem" to „izolacja" miast jako większych skupisk ludzi przed przybyszami, którzy mogą przynieść chorobę.

Podstawowym nakazem ówczesnej prewencji było więc „zamykanie miast" powstrzymujące rozprzestrzenianie się epidemii. Prawo to stosowano powszechnie i bez wyjątków. Chodziło bowiem o życie.

* Katedra Higieny i Ochrony Zdrowia AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78.

Dopiero wraz z rozwojem wiedzy i nauki stopniowo zaczęto poznawać i stosować coraz doskonalsze środki zaradcze, a nie tylko metodę izolacji. Odkrycia XIX i XX wieku doprowadziły do powstania całego systemu opartego na zabiegach sanitarno-epidemiologicznych, które miały na celu zabicie zarazka w środowisku zewnętrznym człowieka, ale i to okazało się niewystarczające w obliczu wojny. Lata I wojny światowej, to także okres wielkich epidemii, w tym grypy typu A, tzw. hiszpanki, przeniesionej ze St. Zjednoczonych do Europy (liczbę zmarłych oceniono na 30 mln), a także cholery i innych chorób [51].

Dalsze lata XX wieku przyniosły udoskonalenie systemu zapobiegania epidemiom czy pandemiom chorób zakaźnych. Wydawało się, że masowe, dziesiątkujące ludzi zachorowania na choroby infekcyjne należą do przeszłości. Współczesny człowiek poczuł się bezpieczny pod tym względem, zaczął podróżować dla przyjemności, odpoczynku, poznania świata, a nie tylko z konieczności wojen czy potrzeb ekonomiczno-bytowych. Środki komunikacji nabrały niewyobrażalnej dotąd prędkości i wszechdostępności, a każde miejsce na ziemi stało się dostępne w ciągu kilku, a najwyżej kilkudziesięciu godzin.

Komfort psychiczny związany z poczuciem ochrony przed groźnymi chorobami zakaźnymi dawały: rozwój szczepień ochronnych, powszechne wprowadzenie zasad higieny ogólnej, a wreszcie zastosowanie w lecznictwie antybiotyków [50]. Dlatego też ofertę turystyczną, czy turystyczno-wypoczynkową zaczęto oceniać w świetle różnych aspektów, ale chyba niezwykle rzadko turysta rozpatrywał ją pod kątem zagrożenia zdrowia i życia wynikającego z możliwości zakażenia śmiertelną chorobą infekcyjną [5]. Zapobieganie zakażeniom sprowadzało się do stosowania przez organizatorów i uczestników turystyki ogólnie przyjętych zasad higieniczno-sanitarnych, a przy zmianie strefy klimatycznej — do poddania się dodatkowym szczepieniom ochronnym. Ciężar odpowiedzialności za tę dziedzinę przejęły służby sanitarno-epidemiologiczne [4].

Oferta turystyczna oraz turystyczno-wypoczynkowa zaczęła być dostępna dla szerokiego ogółu społeczeństwa, w tym szczególne zainteresowanie nią zaczęli przejawiać ludzie młodzi, o dużej witalności w różnych przejawach życia, także seksie.

2. HIV/AIDS — nowe symbole, nieznane zagadnienie

I nagle pojawiły się symbole HIV/AIDS, które w ostatnim dziesięcioleciu obiegły świat burząc dotychczasowe poczucie bezpieczeństwa zdrowia [51].

W błyskawicznym tempie, zarówno w piśmiennictwie medycznym, jak i z różnych innych dziedzin wiedzy, pojawiło się szereg opracowań o

różnym poziomie przystępności, przedstawiających badania i obserwacje nad tym zespołem chorobowym, który jest medycznie infekcyjną chorobą wirusową [10, 16, 20, 22]. Zrewolucjonizowała ona jednak tak głęboko życie współczesnego człowieka, że stała się również zjawiskiem społecznym o znaczeniu gospodarczo-ekonomicznym, a nawet politycznym [41, 53]. Wyrazem tempa narastania informacji może być np. dorobek przedstawiony na IV Międzynarodowej Konferencji nt. AIDS, która odbyła się w 1988 r. w Sztokholmie [26] i w rok później na V Międzynarodowej Konferencji nt. AIDS w Montrealu, organizowanych przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) [28, 37].

Na konferencję w Montrealu przybyło przeszło 10 tys. uczestników. Wzięli oni udział w 5 sesjach plenarnych, 115 sesjach specjalistycznych, 55 sympozjach, 18 spotkaniach „okrągłego stołu". Wygłoszono 997 referatów, pokazano 3590 plakatów, wyświetlono 200 filmów video. Autorzy ze 130 krajów opublikowali przeszło 6000 streszczeń prac w tomie liczącym 1202 strony [28].

W tej różnorodności spojrzeń na HIV/AIDS zabrakło jednak dotąd w literaturze polskiej odpowiedzi na pytania, które stają przed organizatorem, a także odbiorcą różnych form turystyki i wypoczynku zbiorowego. Działania niezbędne dla opanowania dróg szerzenia się zakażenia wirusem HIV i zapobiegania chorobie AIDS wymagają bowiem szerszego wachlarza metod, a nie tylko klasycznych środków sanitarno-higienicznych. Wynika to ze specyfiki sposobów szerzenia się zakażenia [17, 45]. Dla ochrony przed tym zakażeniem niejednokrotnie konieczna jest weryfikacja postaw i zachowań poszczególnych osób, a także całych społeczeństw [34, 54, 63].

Dla zachowania zdrowia nierzadko niezbędne są: analiza postaw i zachowań oraz idące za tym zmiany w systemie hierarchii wartości, przewartościowania kulturowo-obyczajowe, psychiczno-społeczne, a nawet ekonomiczne człowieka [2, 54]. Dotyczy to zwłaszcza ludzi młodych o rozbudzonych potrzebach seksualnych [34].

3. Co to jest HIV/AIDS?

AIDS to angielski skrót — acquired immunodeficiency syndrome — oznaczający zespół nabytego niedoboru odporności. Inne używane skróty — francuski SIDA, rosyjski SPID.

AIDS wywołują retrowirusy HIV-1, HIV-2 (Human immunodeficiency virus) o podobnych właściwościach biologicznych oraz dużych podobieństwach strukturalnych. Szczegóły budowy różniące oba typy uczeni oceniają na 40—50% elementów, które występują głównie jako antygeny płasz-

cza-otoczki. Wirus po wtargnięciu do ustroju człowieka atakuje komórki, które posiadają na swojej powierzchni białko CD4 — chwytnik dla receptorów wirusa. Najczęściej są to komórki systemu odpornościowego: limfocyty T4, tzw. pomocnicze, o podstawowym znaczeniu dla działania układu immunologicznego oraz makrofagi (monocyty) [21]. Te ostatnie mogą przenosić także zakażenie do niektórych komórek skóry (mięsak Kaposi'ego) i mózgu dając niekiedy rzadko spotykaną postać zakażenia o ostrym przebiegu, z zaatakowaniem mózgu i objawami psychicznymi [3, 7, 43, 56].

Charakterystyczną cechą retrowirusów jest to, że wyposażone w enzym odwrotna transkryptaza mogą przekazywać informację genetyczną z genomu RNA na DNA komórki, w której następuje replikacja wirusa. Inaczej mówiąc, enzym ten umożliwia transkrypcję RNA w DNA. Informacja potrzebna do produkcji nowych cząstek wirusowych jest od tej chwili częścią materiału genetycznego zakażonej komórki i może na tym etapie pozostać przez różny okres, nawet przez kilka lat. Jest to tzw. stan utajenia, czyli stadium prowirusa. Zdolność do pozostawania w stanie utajenia umieszcza HIV w grupie retrolentowirusów. Dalszy rozwój DNA prowirusowego będzie zależał od typu zakażonej komórki. Limfocyty T4 — poddawane stymulacji antygenów — będą wykorzystywane do produkcji nowych cząstek wirusa w czasie swoich normalnych podziałów komórkowych. Prowadzi to do śmierci limfocyta T4 i uwolnienia uformowanych nowych cząstek wirusa, zdolnych do zakażenia kolejnych limfocytów [44, 45]. Ta powolna, postępująca destrukcja komórek T4/CD4+ prowadzi do coraz większego osłabienia systemu odpornościowego na skutek selektywnej limfopenii zmiany stosunku limfocytów CD4+/CD8+ [6]. Organizm staje się podatny na różne przypadkowe infekcje oportunistyczne, niegroźne lub łatwe do wyleczenia, np. przy użyciu antybiotyków u ludzi o prawidłowym poziomie sił odpornościowych. U osób ze znacznym upośledzeniem lub brakiem odporności zakażenia przybierają różnorodny i ciężki przebieg, nierzadko stając się bezpośrednią przyczyną zgonu [14].

Do najczęstszych zakażeń oportunistycznych należą:

— zapalenie płuc, wywołane przez pierwotniaka *Pneumocystis carinii*,
— zakażenia grzybicze: jamy ustnej, przełyku, układu oddechowego, powodowane przez *C. albicans*, jak również grzybice opon mózgowych, płuc i innych narządów, wywołane przez *Cryptococcus neoformans, Aspergillus fumigatus* i inne rodzaje grzybów,
— zakażenia różnych narządów, wywołane przez pierwotniaka *Toxoplasma gondii*,
— gruźlica wielonarządowa, kiła, wyniszczające biegunki,
— zakażenia wirusowe, np. Cytomegalowirusem, wirusem opryszczki i innymi [18, 44, 46, 49].

Ponadto w osłabionym organiźmie mogą rozwijać się różne odmiany nowotworów, np. rzadko spotykany u ludzi z normalną odpornością nowotwór skóry — mięsak Kaposi'ego [3]. Ostatnia faza zarażenia wirusem HIV, kiedy pojawiają się różne infekcje, nowotwory, a przede wszystkim dysfunkcje systemu odpornościowego, spowodowane rozwojem wirusa, jest określana jako choroba AIDS [4, 45].

4. Epidemiologiczne aspekty HIV/AIDS

Chorobę AIDS na równi ze znanymi z historii zarazami zaliczono do epidemii, czy nawet pandemii.

Jak zatem w skrócie wygląda przebieg AIDS na tym historycznym tle odniesienia i czy słuszne jest przyrównywanie jej do tamtych chorób?

Przypadki AIDS po raz pierwszy rozpoznano na początku lat osiemdziesiątych. Retrospektywnie ustalono jednak, że zakażenia HIV szerzyły się wcześniej, prawdopodobnie miały już miejsce w latach siedemdziesiątych, a może i dawniej.

Pierwsze zachorowania stwierdzono niemal równocześnie w St. Zjednoczonych, na Haiti oraz w kilku krajach Afryki Równikowej, głównie w Zairze. Rok później pojedyncze przypadki rozpoznano u mieszkańców niemal wszystkich krajów Europy Zachodniej. W dalszych latach ostatniego 10-lecia epidemia AIDS obiegła większość krajów na wszystkich kontynentach, choć wskaźniki zachorowalności były i są różne dla poszczególnych państw.

W Polsce pierwszy przypadek tej choroby rozpoznano w jesieni 1985 roku. Na początku następnego roku zanotowano kolejny zgon. U obu tych chorych zakażenie nastąpiło poza granicami kraju [23].

W Polsce od momentu wdrożenia badań serologicznych dla wykrywania przeciwciał anty-HIV, tj. od roku 1985 do 31 sierpnia 1992 r. ujawniono wśród grup badanych (krwiodawcy, grupy zwiększonego ryzyka) zakażenie u 2356 obywateli polskich, w tym u 1691 osób stosujących dożylne środki odurzające, co stanowi 73,4% zarejestrowanych seropozytywnych osób. Rejestr chorych na AIDS obejmuje wg aktualnych danych statystyk medycznych 116 osób, z których 59 zmarło [52].

Liczba osób HIV-pozytywnych w skali całego globu jest wysoka i można oceniać ją jedynie szacunkowo, równocześnie mając świadomość możliwości ogromnego błędu obliczeń w kierunku zaniżenia statystyk [27].

WHO/GPA (Global Programme on AIDS) podała w 1989 roku na kongresie w Montrealu, że wg danych szacunkowych ogólna liczba zakażonych wynosi prawdopodobnie 5—10 mln [31, 37]. Osoby, u których wystąpiły już objawy choroby są łatwiejsze do wykazania w sta-

tystykach, choć i tu mamy sporo przypadków z różnych względów nie ujawnianych.

W skali ogólnoświatowej na dzień 1.07.1992 roku zgłoszono 501 273 zachorowania na AIDS, z czego w Afryce chorują 152 463 osoby, w obu Amerykach 277 042, w Azji 1552, na wyspach Oceanii 3670 oraz w Europie 66 545 osób. W Europie Zachodniej najwięcej osób zakażonych wirusem HIV zarejestrowano we Francji (17 836), w dalszej kolejności we Włoszech (11 609), w Hiszpanii (11 555), w Niemczech (7957) i w Wielkiej Brytanii (5451).

W Rumunii zgłoszono 1704 zachorowania, w Jugosławii — 273, na Węgrzech — 87, w byłym Związku Radzieckim — 72, w Czeskiej i Słowackiej Republice Federalnej — 26 oraz w Bułgarii — 13 [57].

Analiza danych dotyczących zachorowań w 1991 roku w krajach Europy pozwala stwierdzić, że najwyższy wskaźnik na 1 milion mieszkańców odnotowano w Hiszpanii — 104,3, w Szwajcarii wynosił on — 90,1, we Francji — 82,7 a we Włoszech — 58,6.

Dla określenia prognoz dalszego przebiegu epidemii AIDS w latach dziewięćdziesiątych i dalszych, Światowy Program Walki z AIDS zebrał metodą „Delphi" doświadczenia i opinie ekspertów. Autorzy tak powstałych opracowań uważają, że w najbliższym 10-leciu medycyna nie będzie dysponować ani szczepionką, ani skuteczną metodą leczenia. W związku z tym przewiduje się, że w latach dziewięćdziesiątych 3-krotnie wzrośnie liczba zakażonych, jak również będzie znacznie więcej chorych z pełnymi objawami AIDS [9, 37, 45]. Równocześnie uważa się, że wdrożenie międzynarodowego programu do zwalczania AIDS, opracowanego na podstawie

Ryc. 1. Przewidywania liczby przypadków AIDS wśród dorosłych, wykonane metodą „Delphi" [wg 37, s. 9]

programów poszczególnych krajów, mogłoby znacznie zmniejszyć liczbę nowych zakażeń [12, 27, 32, 33].

Epidemia AIDS nie jest jednorodna. Biuro badań nad AIDS, działające przy WHO, podzieliło kraje naszej planety na trzy grupy (kręgi epidemii). Obserwowane różnice można wytłumaczyć datą przenikania wirusa do danej populacji, zachowaniami seksualnymi mieszkańców oraz używaniem lub nieużywaniem dożylnych środków odurzających [1, 4, 17, 27].

I typ epidemii występuje w Ameryce Płn., krajach Europy Zachodniej, Australii, Nowej Zelandii i niektórych regionach Ameryki Łacińskiej. Cechą charakterystyczną jest to, że wirus szerzy się głównie wśród homoseksualistów, wzrasta także liczba zakażeń u osób heteroseksualnych — stosujących dożylne środki odurzające.

II typ epidemii obejmuje regiony miejskie Afryki i Karaibów. Do zakażenia dochodzi głównie podczas kontaktów heteroseksualnych z wieloma partnerami.

III typ epidemii jest spotykany w Europie Wschodniej, a szczególnie w Azji, gdzie aktualnie toksykomania szybko rozpowszechnia się. Przewiduje się, że w społeczeństwach tych AIDS w krótkim czasie może stać się jednym z dominujących problemów zdrowia, np. w Bangkoku wśród 60 tys. osób stosujących dożylnie narkotyki zanotowano wzrost zakażeń z 1% w sierpniu 1987 r. do 30% w lipcu 1988 r. [17].

Na konferencji poświęconej AIDS w marcu 1989 r. w Moskwie prezydent Akademii Nauk ZSRR Valentin Pokroski podał, że od 1987 r., kiedy po raz pierwszy doniesiono o zakażeniu, progresja przypadków seropozytywności jest bardzo szybka. Wirus szerzy się różnymi drogami, czego przykładem mogą być dzieci w szpitalu pediatrycznym w Elista zakażone poprzez strzykawkę z krwią noworodka, którego matka została zainfekowana wirusem przez męża powracającego z Zairu [61].

5. Sposoby przenoszenia zakażenia

Według obecnego stanu wiedzy brakuje dowodów na to, aby istnieli osobnicy w naturalny sposób niewrażliwi na zakażenie HIV. Wirus występuje u osoby zakażonej (zarówno nosiciela, jak i chorego na AIDS) od momentu zakażenia aż do śmierci, przy czym ogólnie uważa się, że mniej groźny dla innych jest osobnik we wczesnym stadium infekcji, niż w późniejszych fazach. Wirus HIV najliczniej występuje we krwi i w nasieniu, a w mniejszych, ale znaczących ilościach także w wydzielinie pochwy i szyjki macicy oraz mleku matki. I tylko te cztery płyny w organiźmie mogą spowodować zakażenie wirusem HIV — być nośnikiem zakażenia. Wirus HIV niekiedy występuje w ślinie, plwocinie, łzach, a także moczu

i kale, pocie, lecz w ilościach zbyt małych dla wywołania infekcji. Nie znane są przypadki zakażeń wywołanych przez zetknięcie się z tymi substancjami [23].

Wirus do zakażonego (wrażliwego) ustroju dostaje się najczęściej następującymi drogami:

— przez błony śluzowe (pochwa, odbytnica, spojówka oka),
— przez uszkodzoną skórę,
— podczas przetaczania zakażonej krwi lub jej produktów (przez zakażone krwią strzykawki) [42].

Szczególną możliwością zakażenia jest droga wertykalna (ciężarna — płód; zakażone nasienie).

Wirus HIV rozprzestrzenia się głównie przez kontakty seksualne zarówno homo-, jak i heteroseksualne. Do zakażenia dochodzi wtedy za pośrednictwem spermy, krwi oraz wydzieliny szyjkowo-pochwowej. Większość autorów podkreśla szczególne niebezpieczeństwo zakażenia przez seks analny [17, 19, 47, 64].

Na podstawie badań, a także obserwacji wiadomo, że aby doszło do zakażenia, konieczne jest przedostanie się do organizmu odpowiednio dużej liczby cząstek wirusa. Dlatego uważa się, że choroba nie może się szerzyć drogą przypadkowej styczności zarówno bezpośredniej, jak i pośredniej, np. drogą pokarmową, powietrzną itd. Nie ma też uzasadnienia dla przyjęcia możliwości przenoszenia HIV przez owady kłująco-ssące, np. pchły, komary. Nie dochodzi do zakażenia przez normalne, codzienne kontakty występujące przy uprawianiu turystyki (tzn. przez podawanie ręki, korzystanie ze wspólnej bazy noclegowej i żywieniowej, a także na drodze używania wspólnych pokoi, łazienek, a nawet naczyń, sztućców, pościeli itd.) [39].

Wystarczającym zabezpieczeniem jest tu postępowanie zgodne z zaleceniami sanitarno-epidemiologicznymi. Przykładowo, bieliznę osób zakażonych należy prać w wodzie z dodatkiem detergentu, w temperaturze minimum 71°C przez 25 minut. Jeśli stosuje się cykle prania w niższej temperaturze, należy używać środków chemicznych odpowiednich do prania w niskich temperaturach, o stężeniu zgodnym z zaleceniami producenta [39, 62].

6. Metody wykrywania w organiźmie zakażenia HIV

Zakażenie HIV wymaga potwierdzenia laboratoryjnego (etiologicznego). W tym celu przeprowadza się badania oparte na metodach bezpośredniego wykrywania obecności wirusa w organiźmie. Są to: badanie na obecność antygenów (HIV-Ag) w surowicy krwi, hodowla wirusa, stwierdzenie sekwencji kwasu nukleinowego HIV w zakażonych komórkach za pomocą techniki zwanej wzmocnieniem enzymatycznym, która pozwala na wielo-

krotne skopiowanie części genomu wirusowego, a następnie wykrycie poprzez hybrydyzację molekularną. Metody te są jednak w praktyce stosowane rzadko i raczej jedynie do celów naukowych, ze względu na bardzo trudną i kosztowną procedurę ich przeprowadzania.

Do celów diagnostycznych stosuje się metody serologiczne (obecność wirusa jest wykazywana pośrednio), oparte na wykrywaniu przeciwciał anty-HIV. Używany jest test immunoenzymatyczny ELISA — przeglądowy (screening). Wyniki dodatnie uzyskane w tej metodzie wymagają potwierdzenia, co wykonuje się jedną z trzech metod: testem Western Blot (WB), immunofluorescencją (IFA) lub radioimmunoprecypitacją (RIPA). Ostatnio w laboratoriach wprowadzono nowe, udoskonalone testy: Combo (HIV—1/HIV—2), który w jednym badaniu umożliwia wykrycie przeciwciał anty-HIV-1 i/lub anty-HIV-2 oraz test HIV-1/HIV-2 3RD generation EIA.

Przeciwciała anty-HIV w zakażonym organiźmie pojawiają się najczęściej po upływie kilku tygodni od momentu zakażenia. Znane są jednak przypadki, że okres ten jest znacznie dłuższy i może trwać rok lub nawet dłużej. Uniemożliwia to natychmiastowe wykrycie nosicielstwa, stwarzając przez to duże niebezpieczeństwo epidemiologiczne. Człowiek zakażony HIV jest już źródłem zakażenia, czyli może zakażać innych, a wyniki testów są jeszcze ujemne. Okres ten w języku immunologicznym nazywamy „okienkiem serologicznym" [4, 17, 39, 45].

7. Sposoby niszczenia HIV w środowisku zewnętrznym

HIV jest wrażliwy na działanie różnych czynników fizycznych i chemicznych [13]. W temperaturze pokojowej, poza organizmem człowieka może przetrwać (w wysuszonej hodowli laboratoryjnej komórek) 1—3 dni. Szybkość inaktywacji nawet w tych warunkach jest duża i po upływie kilkunastu godzin wynosi 90—99% cząstek wirusa. W przeciwieństwie do wielu innych chorobotwórczych wirusów, np. wirusa zapalenia wątroby typu B, wirus HIV jest szczególnie wrażliwy na działanie podwyższonej temperatury — w 56°C ginie po 30 min. Jest także wrażliwy na chemiczne środki odkażające, takie jak związki chloru, formalina, aldehyd glutarowy [25, 39, 60, 62].

We francuskich ośrodkach dla nosicieli i chorych na AIDS, które zwiedzałam, do celów dezynfekcyjnych używano przede wszystkim środków chlorujących, np. płynu Jawela. Są to preperaty u nas również dostępne na rynku, łatwe w użyciu, nie powodujące po zastosowaniu zniszczenia materiałów ani intensywnego i długo utrzymującego się przykrego zapachu (zapach chloru szybko zanika). Również bardzo skuteczny jest aldehyd glutarowy, który w stężeniu 1—2% dezaktywuje wirus HIV w ciągu

2 minut, natomiast alkohol 70% i aceton słabo inaktywują HIV występujący wewnątrzkomórkowo lub w surowicy krwi.

Według instrukcji WHO oraz Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej — dotyczących postępowania zapobiegawczego w przypadkach zakażenia HIV lub zachorowania na AIDS — wrząca woda, podchloryn sodowy, chloramina, formalina i aldehyd glutarowy są środkami do wyboru w przypadku obecności w środowisku HIV [39, 62].

Nie wymaga specjalnego zaznaczenia, że powszechnie stosowane czynniki sterylizujące, jak para wodna pod zwiększonym ciśnieniem (autoklawowanie), suche gorące powietrze (suche sterylizatory-suszarki) oraz sterylizacja gazowa przy użyciu tlenku etylu są wystarczające do zabicia wirusa. Wirus HIV jest jednak dość oporny na działanie promieniowania jonizującego i promieniowania nadfioletowego (UV). Jego oporność na działanie różnych czynników, podobnie jak większości innych drobnoustrojów, zwiększa się w stanie wysuszenia i w obecności substancji organicznych (wydzieliny, wydaliny itd.) [13, 60]. W związku z powyższym złe warunki sanitarne, brud i zaniedbanie higieniczne zwiększają ryzyko rozszerzania się AIDS. Należy pamiętać, że — jak podano powyżej — w temperaturze pokojowej (20—22°C) część wirusów pozostaje aktywna przez kilka dni, a zatem zanieczyszczenia zakażoną krwią, spermą, wydzieliną pochwy, pozostające na różnych przedmiotach, mogą być źródłem zakażenia, gdy zdrowy człowiek zetknie się z nimi poprzez własną krew (zranienie) [62].

Te czynniki ryzyka, mało znaczące w krajach o wysokim standardzie sanitarnym, mogą mieć w Polsce pewne znaczenie ze względu na niski poziom higieniczno-sanitarny i brak nawyków higienicznych wielu mieszkańców. Dlatego też zagrożenie wirusem HIV winno stać się wyzwaniem do wzmożonych starań dotyczących czystości, higieny i przestrzegania reżimu sanitarno-higienicznego na każdym odcinku życia, zarówno w zachowaniach indywidualnych, jak i życiu zbiorowym, także — a może zwłaszcza — w bazie wykorzystywanej w turystyce [19, 64].

Należy tu przypomnieć również o powinnościach zawodowych osób profesjonalnie odpowiadających za wykonawstwo i dozór nad stanem higienicznym bazy dla usług turystycznych. Mówiąc o tym zagadnieniu musimy mieć świadomość, że zaniedbania higieniczne to nie tylko AIDS, ale przede wszystkim wzrost zachorowalności na tzw. „choroby brudnych rąk". Należą do nich wspomniane już w tym artykule wirusowe zapalenie wątroby (żółtaczka zakaźna), salmonellozy i inne zakażenia pokarmowe o różnej etiologii — bakteryjnej i wirusowej [55]. Na marginesie należy wspomnieć, że wyżej wymienione schorzenia są w naszym kraju wyjątkowo liczne i budzą szczególny niepokój u turystów z krajów, w których choroby te nie występują lub pojawiają się bardzo rzadko [34]. Zmiana przy-

zwyczajeń i zachowań w kierunku zgodnym z zasadami reżimu ogólnohigienicznego jest bardzo ważna nie tylko dla zdrowia społeczeństwa polskiego, ale także dla ożywienia rynku usług turystycznych w naszym kraju i przyciągnięcia turystów zagranicznych.

8. Prewencja HIV/AIDS przez regulację prawa do podróżowania i zmiany miejsca pobytu

Wskutek szybko narastającej pandemii HIV/AIDS, wiele krajów wprowadza lub zaostrza przepisy prawne zmierzające do zmniejszenia rozmiarów epidemii na swoim terenie. Legislacja taka jest odbierana jako ograniczenie wolności osobistej i pogwałcenie konwencji praw człowieka, a tym samym wywołuje dyskusję i budzi sprzeciw [8, 38]. Jej zwolennicy uważają jednak, że niektóre ograniczenia wolności osobistej osób seropozytywnych są koniecznością, gdyż działają na rzecz praw do zdrowia i życia osób nie zakażonych. Zarządzenia wynikające z takiej motywacji mogą dotyczyć mieszkańców danego kraju powracających z zagranicy lub też obywateli innych krajów, starających się o prawo wjazdu. Przy czym interwencja prawna najczęściej dotyczy podróżowania do i z krajów o wysokim odsetku zakażonych i chorych [47].

W legislacji dotyczącej ochrony przed zakażeniem HIV ogólnie wyróżnić można dwa typy aktów ustawodawczych, głównie polegających na:

A) działaniu prewencyjnym, zmierzającym do zmniejszenia ryzyka zagrożenia przez ograniczenie sytuacji i zachowań sprzyjających zakażeniu. Dla przykładu można tu nadmienić, że Wielka Brytania ogranicza swoim żołnierzom stacjonującym w Afryce przyjazdy na urlopy do Anglii. Również w W. Brytanii jest rozważana poprawka do konstytucji dotycząca możliwości zabierania żon przez osoby udające się w podróże służbowe. Co więcej, dyrekcja Indian Council of Medical Research proponuje, by wprowadzić 50% zniżki na bilety dla tychże żon, celem ułatwienia im odwiedzin;
   - w Indiach dyskutuje się wprowadzenie przepisu zakazującego kontaktów seksualnych z cudzoziemcami pod karą więzienia dla hinduskich obywateli i deportacji dla obcokrajowców;
   - w niektórych dyscyplinach sportowych, np. boksie, gdzie wskutek urazu podczas walki może nastąpić przekazanie zakażenia HIV drugiemu zawodnikowi, jest już praktykowane wykluczanie z igrzysk sportowych zawodników HIV dodatnich;
   - z tych samych względów udział dzieci z hemofilią (zwiększone ryzyko zakażenia na skutek leczenia częstymi przetoczeniami krwi) w grach i zabawach ruchowych stanowi zagadnienie nadal otwarte w niektórych stanach USA;

— inne podejmowane działania, polegające na ochronie sportowców przed zakażeniem HIV, np. ekipy rajdowców startujących w Afryce zabierają ze sobą krew na wypadek konieczności wykonania transfuzji [27, s. 67—77].

B) wprowadzaniu w wielu krajach obowiązku kontrolnych badań serologicznych w kierunku HIV [31].

Może to dotyczyć:

— mieszkańców danego kraju powracających z pobytu w częściach świata o wysokim wskaźniku zakażeń HIV/AIDS.

Wobec osób wyselekcjonowanych jako seropozytywne mogą być stosowane dodatkowe zarządzenia, na przykład na Kubie utworzono izolatoria-aidsoria (b. rancho Los Cocos) dla seropozytywnych żołnierzy przybywających z Angoli w Afryce. Również w Chinach obowiązuje przymus izolacji chorych na AIDS, którzy są kierowani do specjalnych ośrodków-obozów;

— obywateli innych krajów, którzy starają się o prawo przyjazdu na dłuższy pobyt, np. do pracy lub w celu odbycia studiów.

Osoby seropozytywne nie otrzymują prawa wjazdu lub są wobec nich stosowane specjalne środki nadzoru medycznego. Przykładowo dotyczy to studentów zagranicznych udających się np. do Belgii, Czech, Słowacji, RFN, Indii, Kostaryki. W Polsce od roku akademickiego 1988/89 wprowadzono badania na HIV studentów przyjeżdżających z zagranicy na studia w polskich uczelniach. Dodatni wynik badań uniemożliwia podjęcie studiów, natomiast prawo kontynuacji już rozpoczętych wymaga indywidualnej zgody;

— obcokrajowców przyjeżdżających (Kuwejt, Płd. Afryka, USA, Emiraty Arabskie, Filipiny, Tajlandia, Chiny, Kostaryka) w celu podjęcia pracy [47].

9. Podsumowanie — profilaktyka HIV/AIDS w turystyce

HIV/AIDS w świetle medycyny jest zakażeniem (chorobą wirusową) która pandemicznie rozprzestrzenia się na wszystkich kontynentach naszej planety.

Drogi przenoszenia wirusa sprawiają, że na chorobę tę szczególnie narażeni są ludzie młodzi uprawiający seks oraz osoby korzystające z dożylnych środków odurzających [15, 42, 64]. Zapobieganie tej chorobie jest powszechnym nakazem naszych czasów i w żadnym przejawie organizacji życia społecznego nie może być pominięte czy zaniedbane. W związku z tym konieczne jest, aby instytucje przygotowujące ofertę usług turystycznych i turystyczno-wypoczynkowych również włączyły się do całokształtu tych starań.

Winny one polegać na:

— tworzeniu i doskonaleniu systemu zabezpieczającego przed zakażeniem w bazie hotelowej, żywieniowej, sportowo-wypoczynkowej i innej, wykorzystywanej przy realizacji usług turystycznych. Szczególną rolę ma tu przestrzeganie reżimu sanitarno-higienicznego zgodnie z wytycznymi służb sanitarno-epidemiologicznych (czystość, stosowanie dezynfekcji, itd).

Dodatkowo proponuje się:

— włączenie przedsiębiorstw różnych typów funkcjonujących w turystyce do szerzenia oświaty zdrowotnej, ze szczególnym uwzględnieniem profilaktyki AIDS. Winno to być realizowane w sposób wyważony i przekonywający, np. za pomocą informacji plakatowej dobrze wykonanej graficznie i merytorycznie, przez rozdawnictwo broszur, ulotek.

  Nieporównywalnie bardziej skuteczne w celu uzyskania efektów profilaktycznych wydają się być informacje dotyczące różnych problemów HIV/AIDS, włączone do informatorów turystycznych, przewodników i innych druków adresowanych do osób o zainteresowaniach turystycznych. Winny to być informacje o szerzeniu się zakażenia, metodach zapobiegania, jak również przestrzegające przed zachowaniami zwiększającymi ryzyko zakażenia, np. informacja-ostrzeżenie przed przygodnymi partnerami seksualnymi [19].

  W żadnym jednak przypadku troska o zdrowie odbiorcy usług turystycznych nie może sprowadzać się do dyskryminacji osób seropozytywnych, gdyż pomijając nawet względy humanitarne, które są oczywiste, postępowanie takie należy uznać za nieodpowiedzialne, ponieważ bardzo łatwo może wywoływać skutki odwrotne do zamierzonych rodząc agresję, chęć odwetu i nieujawnianie się osób zakażonych [36];

— korzystna dla profilaktyki HIV/AIDS wydaje się także inicjatywa włączania działań wychowawczych, zmierzających do weryfikacji postaw i zachowań ryzykownych na rzecz bezpiecznych, przygotowujących do pełnej odpowiedzialności za siebie i drugą osobę [35, 40, 58].

Turystyka jako bardzo atrakcyjna forma spędzania czasu wolnego w kontakcie z przyrodą i umożliwiająca obcowanie z zabytkami kultury może stanowić wspaniałe tło do zmiany postaw i zachowań oraz wychowania młodego człowieka do wyższych wartości [11, 30]. Ma to także znaczenie w prewencji HIV/AIDS, albowiem ryzyko w przypadku AIDS nie wynika z tego „kim jesteś, ani gdzie się znajdujesz, lecz z tego co robisz, jak żyjesz" [34].

Wyżej podane inicjatywy działań, proponowane do włączenia w organizację turystyki w naszym kraju, wychodzą naprzeciw 10-punktowym założeniom Globalnego (światowego) Programu Zwalczania AIDS [27], wyszczególnionym poniżej:

1. AIDS jest problemem nowym o zasięgu światowym.
2. Wiemy jak rozprzestrzenia się wirus HIV.
3. Znać drogi przenoszenia HIV, tzn. wiedzieć, jak uniknąć zakażenia.
4. Można zapobiec zakażeniu HIV drogą seksualną.
5. Istnieje wiele sposobów, by nie dopuścić do rozprzestrzeniania się wirusa HIV za pośrednictwem krwi.
6. Ważne kiedy HIV nie przenosi się.
7. Problem AIDS dotyczy nas wszystkich.
8. Najważniejsze są informacja i oświata zdrowotna.
9. Świat mobilizuje się w obliczu tego zagrożenia.
10. Wspólnym wysiłkiem można zahamować rozprzestrzenianie się choroby.

Wszyscy (w tym także turyści i organizatorzy turystyki) mają okazję porozmawiać o HIV/AIDS, uczyć się przekazywać tę wiedzę, wypowiadać się na ten temat, działaniem zapobiegać chorobie [27, 59].

W grudniu 1992 roku odbędzie się następny Światowy Dzień AIDS (World AIDS DAY) pod hasłem „A community commitment"

„WŁĄCZ SIĘ DO ŚWIATOWEJ WALKI Z HIV/AIDS!"

HIV/AIDS and Tourism

This article presents different problems connected with HIV infection and AIDS disease. The biology and pathogenesis of HIV as well as the epidemiology of the illness have been shortly presented against the background of comparison with the history of spreading of the other contagious diseases.

The author has described the ways of getting infected and the ways of behaviour which are especially dangerous for spreading of the disease as well as the methods of destroying the virus in the habitat, the methods of preventing the infection and the laboratory diagnostic tests detecting the seropositive people.

All the HIV/AIDS aspects mentioned above have been discussed in relation to the problems connected with organizing tourism and tourists' health protection.

Piśmiennictwo

[1] AIDS and the third world. Panos dossier, wyd. Norvegian Red Cross, 1,5—83, 1987.
[2] Ajdukovic D., Ajdukovic M., *University students and AIDS: knowledge, attitudes and behavioral adjustment*, Psychol. Rep., 69 (1), 203—210, 1991.

[3] Bisceglia M., Bosman C., Carlesimo O. A., Innocenzi D., Quirke P., *Kaposis sarcoma: A clinicopathologic overview*, Tumori, 77 (4), 291—310, 1991.
[4] Bończak J., *AIDS — wybrane zagadnienia*, PZWL, Warszawa 1989.
[5] Borkowski K., *Cywilizacyjne zagrożenia zdrowia jako motyw uprawiania turystyki*. Zarys problemu, Rocznik CPBP, Instytut Turystyki, Warszawa 328—345, 1989.
[6] Boroń P. i wsp., *Wartości odsetkowe subpopulacji limfocytów T—OKT4 i OKT8 oraz wskaźnika OKT4/OKT8 w relacji do zespołu uogólnionej limfadenopatii u osób zakażonych wirusem HIV*, Zeszyty Naukowe AWF, Kraków, 62, 242—243, 1990.
[7] Bourinbaiar P., *Mechanism of HIV spread from lymphocytes to epithelia*, Virology, 186 (1), 261—273, 1992.
[8] Buchała K., *Niektóre prawno-karne problemy związane ze zwalczaniem AIDS*, Zeszyty Naukowe AWF, Kraków, 62, 15—24, 1990.
[9] Centers for Disease Control (Atlanta) the second 100 000 cases of acquired immunodeficiency syndrome: United States, June 1981—December 1991, Morb. Mort. Wkt. Rep., rep. 41 (2), 28—29, 1992.
[10] Grmek M. D., *Histoire du SIDA, débat et origine d'une pandemie actuelle*, Wyd. Payot, Paris 1989.
[11] *Guidelines for effective School Health Education to prevent the spread for AIDS*. Centers for disease control MMWR, Atlanta Georgia, 37, (2), 1—13, 1988.
[12] *Guidelines for the development of a national AIDS prevention and control programme*. WHO AIDS, WHO Genewa, 1, 1—27, 1988.
[13] Guidelines on sterilization and disinfection methods effective against HIV. Who AIDS WHO Genewa, 2, 1—27, 1989.
[14] Harawi S. J., O'Hara C. J., *Pathology and pathophysiology AIDS and HIV-related diseases*, Chapman and Hall Medical, London 1989.
[15] Hingson R. W. i wsp., *Knowledge about HIV and Behavioral risks of foreignborn*. Boston Public School Students, Amer. Jour. Pub. Health 81 (12), 1638—1641, 1991.
[16] Juszczyk J., *AIDS — pytania i odpowiedzi*. Wyd. Epoka, Warszawa, 1—79, 1987.
[17] Juszczyk J., *Vademecum AIDS*, Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań, 1—164, 1990.
[18] Klapholz A., Salomon N., Perlman D.C., Talavera W., Aspergillosis in the Acquired Immunodeficiency Syndrome, Chest 100 (6), 1614—1618, 1991.
[19] Kramer T. H., Mosley J. A., Rivera A., Ottomanelli G., Lu P. W., Bihari B., *Condom knowledge, history of use and attitudes among chemically addicted populations*, Jour. Subst. Abuse Tmt 8 (4), 241—46, 1991, cyt. ATIN 6 (2), 37, 1992.
[20] Kuratowska Z., *AIDS-nowa choroba*. Omega, Warszawa, 1—146, 1987.
[21] Lioy H. W., Song L., Cutilli J. R., Polin R. A., Douglas S. D., *Infection of cord blood monocyte-derived macrophages with human immunodeficiency virus type 1*, Jour. Virol. 66 (1), 573—579, 1992.
[22] Ludawska J. (red.), *HIV i AIDS, Problemy psychospoleczne i medyczne*, wyd. PCK — Szwedzki Czerwony Krzyż, Warszawa-Sztokholm, 1991.
[23] Magdzik W., *Zakażenia HIV i zachorowania na AIDS. Informacja epidemiologiczna oraz zapobieganie i zwalczanie w Polsce*, Zeszyty Naukowe AWF, Kraków, 62, 75—84, 1990.
[24] Mariańska B., *AIDS zespół nabytego upośledzenia odporności*, Wyd. ZSL, Warszawa 1989.
[25] Martin L. i wsp., *Inactivation of human T lymphotropic virus type III/lymphadenopathy-associated virus by formaldehyde-based reagents*, Applied and environmental microbiology, 53, 708—709, 1987.
[26] *Materiały zbiorowe*, IV International Conference on AIDS, bodi 1, 2, Stockholm, 1988.
[27] *Materiały zbiorowe*, The global impact of AIDS, London, 8—10 March 1988..
[28] *Materiały zbiorowe*, V International Conference on AIDS, Montreal, June 4—9, 1989.
[29] *Materiały zbiorowe*, IV Konferencja Naukowa nt. AIDS problemem zdrowotnym i wychowawczym, II cz. Podsumowanie obrad i wnioski, Zeszyty Naukowe AWF, Kraków, 62, 1—57, 1990.

[30] Ewan R. Mc., White M., *Education on AIDS during biology classes* (letter), Brit. Med. Jour. 303 (6813), 1336—38, 1991, Cyt. ATIN AIDS Targeted Information 6 (1), 32, 1992.
[31] IV Międzynarodowa konferencja nt. AIDS, San Francisco, 20—24. 06. 1990. Sprawozdanie, Magazyn Medyczny AIDS, 4, 21—22, 1990.
[32] Minor J. R., Hamburg M. A., *The AIDS research agenda at the National Institutes of Health*, Amer. Jour. Hosp. Pharm., 48 (12), 2662—66, 1991.
[33] Monitoring of national AIDS prevention and control programmes guiding pronciples Who AIDS, WHO Genewa, 4, 1—27, 1989.
[34] Montagnier L. (red.), *SIDA les faits l'espoir*, Wyd. l'Institut Pasteur, 1990.
[35] Nutbean D., Blakey V., Pates R., *The prevention of HIV infection from injecting drug use: A review of the health promotion approaches*, Social Sci. Med., 33 (9), 977—983, 1991.
[36] Plympton T. J., Hibbard J. H., *AIDS prevention: application of health education principles to different subcultures*, Internat. Quart. Comm. Health Ed., 12 (1), 51—58, 1991—1992.
[37] Polskie Towarzystwo Lekarskie, Świat Medycyny V International Conference on AIDS. Montreal (Kanada), Polska Agencja Interpress, Naczelna Redakcja Analiz i Dokumentacji, Warszawa 1989.
[38] Ponchet V., *Assurance Maladie vos droits*, Wyd. Médecins du Monde, Paris 1991.
[39] Postępowanie zapobiegawcze, diagnostyczne i lecznicze w przypadkach zakażenia HIV lub zachorowania na AIDS. Wskazówki dla pracowników służby zdrowia, PZWL, Warszawa 1989.
[40] Robertson P. E., Bhate S. R., Bhate M. S., *AIDS: Education and adults with a mental handicap*, Jour. Ment. Defic., 35, 475—480, 1991.
[41] Rudniański J., *Odpowiedzialność indywidualna i społeczna*, Zeszyty Naukowe AWF, Kraków, 62, 137—142, 1990.
[42] Sellick J. A., Hazamy P. A., Mylotte J. M., *Influence of an education program and mechanical opening needle disposal boxes on occupational needlestick injuries*, Infect. Cont. Hosp. Epidemiol., 12 (12), 725—731, 1991.
[43] Sharer L. R., *Pathology of HIV-1 infection of the central nervous system*. A review, Jour. Neuropathol. Exper. Neurol., 51 (1), 3—11, 1992.
[44] Skotnicki A., *Równowaga immunologiczna człowieka a AIDS. Następstwa kliniczne zakażenia wirusem HIV*, Zeszyty Naukowe AWF, Kraków, 62, 159—173, 1990.
[45] Skotnicki A., Kornaszewski W., *AIDS powstawanie — obraz kliniczny — próby leczenia — epidemiologia*, Ossolineum, Wrocław, 1—182, 1988.
[46] Smith P. D., Quinn T. C., Strober W., Janoff E. N., Masur H., *Gastrointestinal infections in AIDS*, Ann. Int. Med., 116 (1), 63—67, 1992.
[47] Sotnik-Kondycka D., *Wybrane aspekty AIDS*, Wyd. Stow. Oświatowców Polskich, Poznań-Londyn 1989.
[48] Spire B. i wsp., *Inactivation of lymphadenopathy associated virus by chemical disinfectants*, Lancet, 2, 889—901, 1984.
[49] Stead W. W., Lofgren J. P., *Tuberculosis and HIV infection*, New. Engl. Jour. Med., 325 (26), 1882—1884, 1991.
[50] Suvakovic V., *AIDS. Co to jest i jak z tym walczyć*, PZWL, Warszawa, 1—72, 1987.
[51] Swenson R., *AIDS na tle innych epidemii*, Ameryka, 16—22, 1989.
[52] Szata W., *Informacja dotycząca zakażenia HIV i zachorowania na AIDS w Polsce*, Zakład Epidemiol., PZH, Warszawa 31. 08. 1992. (maszynopis).
[53] Szwarc A. J., (red.), *Prawne problemy AIDS (referaty, dyskusja)*, Wyd. prawnicze, Warszawa, 17—385, 1990.
[54] Szyszko-Bohusz A., *Pedagogiczne aspekty w profilaktyce AIDS*, Zeszyty Naukowe AWF, Kraków, 62, 175—185, 1990.
[55] Tarkowski J., *Wybrane zagadnienia epidemiologiczne wirusowego zapalenia wątroby w Polsce*. Zeszyty Hepatologiczne, 1, 6—12, 1988.

[56] Vazeux R., *Low levels of HIV replication in the brain tissue of children with severe acquired immunodeficiency syndrome encephalopathy*, Ann. Jour. Pathol., 140 (1), 137—144, 1990.
[57] Weekly Epidemiological Record. 67, Nr 27, 201—202, 1992. Cyt. za W. Szata: *Informacja dotycząca zakażenia HIV i zachorowania na AIDS*, Zakł. Epidemiol. PZH, Warszawa (maszynopis), lipiec 1992.
[58] White C., *AIDS education in schools*, Brit. Med. Jour., 303 (6815), 1421, 1991. Cyt. AIDS Targeted Information 6 (1), 32, 1992.
[59] Working Plan European Project AIDS and Mobility 1993, red. G. Bröring, R. van Duifhuizen. National Committee on AIDS Control, Amsterdam, July 1992.
[60] World Health Organization, Guidelines on sterilization and disinfection methods effective against HIV, Second Edition WHO, Geneva 1989.
[61] World Health Organization, HIV seropositivity and AIDS prevention and control, Proceedings Moscow, 14—17 March 1989.
[62] Wzkazówki dla personelu pielęgniarskiego dotyczące postępowania z osobami zakażonymi ludzkim wirusem upośledzenia odporności (HIV), PZWL, Warszawa 1990.
[63] Yarber W., *AIDS: What young adults should know student guide*. The American Alliance for Health Physical Education Recreation and Dance Reston Virginia, 1—38, 1989.
[64] Zwi A. B., Cabrao A. J. R., *Identyfying „High Risk Situations" for preventing AIDS*, Brit. Med. Jour., 303 (6816), 1527—1529, 1991.

Niektóre cechy osobowości kandydatów przyjętych na I rok turystyki i rekreacji w krakowskiej AWF w roku akademickim 1991/92

Jan Fenczyn, Irena Surówka-Fenczyn *, Jacek Wodyński **

Uwagi wstępne

W roku akademickim 1990/91 podjęto w krakowskiej AWF badania psychologiczne studentów przyjętych na I rok studiów na specjalizację turystyka i rekreacja. Badania owe miały dwa zasadnicze cele. Pierwszym z nich było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu osobowość kandydatów przyjętych na studia jest zgodna z ogólnym modelem teoretycznym, wynikającym z analizy ich przyszłych ról społeczno-zawodowych. Cel drugi sprowadzał się do opracowania, na podstawie dokonanych konstatacji, zaleceń i wskazań do pracy wychowawczej z objętą naszymi oddziaływaniami młodzieżą. Uznano, iż czteroletni okres studiów jest wystarczający do eliminacji — lub przynajmniej znacznego osłabienia — niekorzystnych, z punktu widzenia przyszłej roli społeczno-zawodowej, cech osobowości oraz rozwoju i utrwalenia cech korzystnych.

Z przeprowadzonych analiz ról społecznych [7, 8, 11] oraz niektórych ról społeczno-zawodowych [2, 6, 9, 10] wynika, iż do istotnych dla odniesienia sukcesu zawodowego przez naszych przyszłych absolwentów cech osobowości można zaliczyć: wysoki poziom rozwoju intelektualnego, co najmniej przeciętny poziom ekstrawersji i związany z nim przeciętny lub niski poziom introwersji, niski poziom neurotyzmu, niski poziom agresji (w tym szczególnie bezpośredniej agresji o charakterze społecznym).

* Katedra Psychologii AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78.
** student kierunku rekreacji AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78.

Wyżej wymienione cechy studentów rozpoczynających studia stały się przedmiotem pomiaru i analizy w pierwszym etapie realizowanego przez nas programu [3].

W roku akademickim 1991/92 poddano badaniom psychologicznym kolejny rocznik młodzieży przyjętej na specjalizację turystyka i rekreacja w naszej Akademii. Rezultaty miały dać odpowiedź na następujące pytania:

— jakie jest nasilenie — ważnych z punktu widzenia modelu osobowego przyszłych absolwentów, a więc i organizacji procesu wychowawczego — wybranych cech osobowości studentów?

— czy dwa kolejne roczniki osób przyjętych na studia różnią się między sobą w sposób statystycznie istotny w aspekcie analizowanych cech, a jeśli tak, to których?

— czy można w stosunku do obu roczników odnieść te same wskazania wychowawcze, czy też należy je zróżnicować?

Niniejsze opracowanie poświęcone jest sprecyzowaniu odpowiedzi na pierwsze z postawionych pytań. Pozostałym dwom problemom zamierzamy poświęcić odrębne doniesienie.

Analiza zebranego materiału

Zgromadzony materiał empiryczny został poddany badaniom statystycznym za pomocą testów: T_o Studenta, F Snedecora-Fischera oraz U dla dwóch składników struktury [4].

Istotności różnic w odniesieniu do wszystkich prezentowanych danych oznaczono następująco:

* różnica istotna na poziomie 0,05
** różnica istotna na poziomie 0,01
*** różnica istotna na poziomie 0,001

A) Poziom rozwoju umysłowego badanych

Na ogólny poziom sprawności intelektualnej, mierzony testem OTK, składa się suma rezultatów uzyskiwanych przez badanych w trzech skalach: „Rozumienie słowne" (S) — mierzącej zasób słownikowy, „Rachunki" (R) — pozwalającej ocenić poziom rozwoju rozumowania arytmetycznego oraz „Wyobraźnia przestrzenna" (P) — będącej wskaźnikiem uzdolnień w zakresie spostrzegania przestrzennego [1].

W tabeli 1 zamieszczono wartości współczynników T_o i F obliczone dla grup wyodrębnionych ze względu na dwa kryteria — specjalizacja w ramach studiów i płeć.

[1] Szczegółowy opis testu w: J. Fenczyn, I. Surówka-Fenczyn, T. Kasperczyk, J. Maciejowski, *Niektóre cechy osobowości kandydatów przyjętych na kierunki turystyka i rekreacja krakowskiej AWF*, Folia Turistica 1992, nr 3.

Tabela 1. Porównanie rezultatów uzyskanych przez badanych w Ogólnym Teście Klasyfikacyjnym

Parametr / Test / Porównanie grupy	Rozumienie słowne (S)		Rachunki (R)		Wyobraźnia przestrzenna (P)		Ogółem	
	To	F	To	F	To	F	To	F
RK – RM	1.332	1.347	–2.000*	1.087	–1.120	1.792	–.818	1.067
TM – TM	–2.644**	1.015	–5.123***	1.543	–3.642***	1.076	–4.807***	1.246
RK — TK	1.530	1.260	.314	1.114	–.196	1.481	.575	1.343
RM – TM	–2.077*	1.723	–1,942	1.581	–2.178*	1.124	–2.517*	1.568
R – T	–.276	–.904	1.022	1.022	–1.431	1.110	–1.098	1.128
K – M	–.909	1.206	–5.038***	1.224	–3.380***	1.272	–3.867***	1.050

Symbole użyte do oznaczenia porównywanych grup badanych:
RK — kobiety-studentki rekreacji
RM — mężczyźni-studenci rekreacji
TK — kobiety-studentki turystyki
TM — mężczyźni-studenci turystyki
R — ogół słuchaczy rekreacji
T — ogół słuchaczy turystyki
K — ogół badanych kobiet
M — ogół badanych mężczyzn

Test T_0 wykazał największy zakres i nasilenie różnic statystycznie istotnych pomiędzy studentami a studentkami turystyki. Mężczyźni z tej specjalizacji uzyskiwali istotnie wyższe rezultaty zarówno w poszczególnych skalach testu, jak i pod względem wyniku ogólnego. Z wyjątkiem „Rozumienia słownego", w przypadku którego istotność różnic wynosiła 0,01, w zakresie pozostałych mierzonych parametrów różnice okazały się istotne na poziomie 0,001.

Bardzo znaczące różnice stwierdzono także w porównaniach grup wyodrębnionych ze względu na płeć ($p=0,001$). Dotyczyły one skal R i P oraz wyniku ogólnego testu. W zakresie wymienionych parametrów mężczyźni uzyskiwali wyższe wyniki. Nie stwierdzono różnicy między kobietami a mężczyznami w odniesieniu do zasobu słownikowego (skala S).

Mniejsze różnice wykryto między mężczyznami studiującymi rekreację i turystykę. Słuchacze turystyki osiągnęli wyższe wyniki ($p=0,05$) we wszystkich analizowanych skalach z wyjątkiem „Rachunków", w przypadku których różnice statystycznie istotne nie wystąpiły.

Najmniejsze zróżnicowanie, i to tylko pod względem rezultatów uzyskanych w skali R ($p=0,05$) zaobserwowano porównując kobiety i mężczyzn ze specjalizacji rekreacja. Wyższe wyniki były charakterystyczne dla mężczyzn.

Analiza wariancyjna — przeprowadzona testem F Snedecora-Fischera nie ujawniła różnic statystycznie istotnych, co świadczy o jednorodności rozpatrywanych grup.

W analizie statystycznej posłużyliśmy się także testem U. W celu jego przeprowadzenia każdemu z konkretnych wyników, osiąganych przez badanych w zastosowanych przez nas narzędziach badawczych, przypisaliśmy określoną rangę w pięciostopniowej skali rangowej (rezultat: bardzo niski, niski, przeciętny, wysoki, bardzo wysoki). Jest to zabieg typowy, stosowany w testach psychologicznych [1]. Porangowanie wyników umożliwia przeprowadzenie analizy frekwencyjnej w rozpatrywanych grupach i podgrupach badanych. Z przyczyn technicznych i redakcyjnych nie zamieszczamy danych w formie tabelarycznej, poprzestając jedynie na omówieniu stwierdzonych międzygrupowych różnic statystycznych.

W przypadku Ogólnego Testu Klasyfikacyjnego analizie statystycznej testem U poddano rozkłady ogólnego wyniku testu, pochodzące od badanych ze specjalizacji turystyka i rekreacja. Obliczone wartości współczynników U nie wskazują na istnienie różnic statystycznie istotnych pomiędzy porównanymi rozkładami rezultatów obu specjalizacji. Różnice statystycznie istotne wystąpiły natomiast w porównaniu rozkładu wyników ogółu badanych kobiet i mężczyzn. Okazało się, że mężczyźni istotnie częściej ($p=0,05$) osiągają wyniki wysokie, natomiast u kobiet częste są ($p=0,05$) rezultaty niskie.

B) Nasilenie ekstra-introwersji oraz neurotyzmu w badanej próbie

Tabela 2 przedstawia rezultaty porównań wyników Inwentarza Osobowości H. J. Eysencka. Zamieszczono w niej wartości współczynników T_o i F, obliczone dla grup wyodrębnionych z uwagi na specjalizację (rekreacja — turystyka) i płeć.

Tabela 2.Porównanie rezultatów uzyskanych przez badanych w Inwentarzu Osobowości

Parametr / Test / Porównanie grupy	Neurotyzm (N)		Ekstrawersja – introwersja (E)		Kłamstwo (K)	
	To	F	To	F	To	F
RK – RM	–1.672	1.454	–.054	1.142	.324	1.231
TK – TM	.009	1.215	–1.820	1.600	.032	1.034
RK – TK	–.447	1.355	–.181	1.681	.763	1.029
RM – TM	1.358	1.304	–1.912	1.087	.399	1.157
R – T	5.84	1.121	–1.259	1.387	.840	1.045
K – M	–1.121	1.018	–1.443	1.216	.206	1.117

Objaśnienie symboli użytych do oznaczenia porównywanych grup badanych — jak w tabeli 1

Okazało się, że porównywane grupy nie różnią się w sposób statystycznie istotny pod względem stopnia ekstra-introwersji ani neurotyzmu (świadczą o tym wartości współczynników T_o). Ponadto mają one charakter jednorodny (test F).

Sprawdzono także siłę mechanizmów obrony ego w poszczególnych grupach („Kłamstwo"). I w tym zakresie nie stwierdzono istotnych różnic międzygrupowych, przy dużej jednorodności badanej próbki.

Badaniu statystycznemu testem U poddano rozkłady danych uzyskanych w Inwentarzu Osobowości dla skal „Neurotyzm" i „Ekstrawersja — Introwersja". Stwierdzono występowanie różnic statystycznie istotnych tylko w odniesieniu do drugiego z wymienionych parametrów, w grupach wyodrębnionych ze względu na specjalizację. Otóż osoby studiujące rekreację w porównaniu z ogółem słuchaczy turystyki istotnie rzadziej ($p=0,05$) prezentują wysokie nasilenie ekstrawersji, natomiast częściej ($p=0,05$) osiągają rezultaty przeciętne.

C) Poziom agresji badanych

Porównania statystyczne rezultatów uzyskanych za pomocą testu „Nastroje i Humory" ujawniły największe różnice między badanymi kobietami a mężczyznami, o czym świadczą wartości współczynników T_o. Mężczyźni istotnie częściej ($p=0,001$) przejawiają w zachowaniu agresję fizyczną oraz negatywizm ($p=0,05$). Z kolei kobiety częściej ($p=0,01$) cechuje skłonność do irytacji. Jednocześnie należy zaznaczyć, iż grupa mężczyzn nie jest

Tabela 3. Porównanie rezultatów uzyskanych przez badanych w teście „Nastroje i Humory"

cecha		Agresja fizyczna	Agresja pośrednia	Skłonność do irytacji	Negatywizm	Uraza	Podejrzliwość	Agresja słowna	Globalny wskaźnik agresji	Skala poczucia winy
Porównywane grupy	Test									
RK – RM	To	–4.151***	–1.332	2.652*	–1.795	.688	.201	–.622	–.840	.011
	F	1.906*	1.888*	1.251	1.344	1.119	1.399	1.176	1.514	1.204
TK – TM	To	–4.669***	.015	1.355	–1.380	–.180	.245	–.456	–.917	.083
	F	2.420**	1.173	1.258	1.294	1.327	1.325	1.034	1.100	1.030
RK – TK	To	.969	–.971	.610	1.399	.878	1.044	–.170	.625	.324
	F	1.314	1.322	1.119	1.236	1.011	1.347	1.062	1.326	1.071
RM – TM	To	.805	.504	–.998	1.769	–.109	.830	.087	.482	.337
	F	1.035	1.217	1.407	1.284	1.199	1.004	1.218	1.176	1.194
R – T	To	1.092	–.330	–.156	2.146*	.571	1.341	–.076	.785	.468
	F	1.143	1.011	1.169	1.219	1.087	1.175	1.052	1.082	1.029
K – M	To	–6.251***	–.865	2.797**	–2.169*	.310	.321	–.761	–1.246	.072
	F	2.160***	1.428	1.007	1.275	1.227	1.166	1.021	1.171	1.044

Objaśnienie symboli użytych do oznaczenia porównywanych grup badanych — jak w tabeli 1.

jednorodna pod względem nasilenia agresji fizycznej (współczynnik F istotny na p=0,001); w jej skład wchodzą zarówno osoby prezentujące wysoki poziom agresji fizycznej, jak i nie przejawiające takich zachowań.

Nieco mniej zróżnicowane okazały się wyniki w grupach wyłonionych ze względu na reprezentowaną przez ich uczestników specjalizację i skontrastowanych w aspekcie płci (RK — RM oraz TK — TM). Studentki rekreacji istotnie rzadziej (p=0,001) niż ich koledzy z tej samej specjalizacji cechują zachowania zaliczane do kategorii „agresja fizyczna". Nieco częściej natomiast (p=0,05) są one skłonne przejawiać irytację. Trzeba w tym miejscu zwrócić uwagę, iż wartości testu F świadczą, że porównywane grupy nie są homogeniczne. Rezultaty osiągane przez mężczyzn z rekreacji w zakresie agresji fizycznej i pośredniej są zróżnicowane bardziej niż w przypadku kobiet (p=0,05). Również w grupie studiującej turystykę zaobserwowano bardzo nasilone (p=0,001) różnice dotyczące przejawów agresji fizycznej; tak samo jak w przypadku rekreacji w większym stopniu zachowania takie cechują mężczyzn, choć także nie stanowią oni pod omawianym względem grupy jednorodnej (różnica istotna na p=0,01).

Poszukiwaliśmy też odpowiedzi na pytanie, czy i w zakresie których form agresji różni się między sobą ogół przyjętych na poszczególne specjalizacje. Okazało się, że pomiędzy słuchaczami turystyki i rekreacji wystąpiła tylko jedna miernie istotna różnica (p=0,05). Odnosiła się ona do obserwowalnego w zachowaniach negatywizmu, prezentowanego częściej przez młodzież z rekreacji.

W analizie posłużono się także testem U. Zastosowano go w odniesieniu do porangowanych wyników w grupach wyłonionych ze względu na studiowaną specjalizację (rekreacja — turystyka) i płeć.

Badanie statystyczne częstości występowania określonych rang wyników w poszczególnych podskalach testu „Nastroje i Humory", przeprowadzone dla grup wyodrębnionych z uwagi na reprezentowaną specjalizację, ujawniło tylko jedną różnicę statystycznie istotną (p=0,05) w podskali „negatywizm". Okazuje się, iż bardzo niskie wyniki w tym zakresie są częstsze wśród słuchaczy rekreacji. Ponadto u studiujących rekreację nieco rzadziej (p=0,05) obserwujemy przeciętny globalny wskaźnik agresji, miernie częściej natomiast (p=0,05) — ogólnie niskie nasilenie zachowań agresywnych.

Płeć jest czynnikiem różnicującym badanych jedynie pod względem nasilenia agresji fizycznej. Mianowicie kobiety znacznie rzadziej niż mężczyźni (p=0,001) uzyskują wysokie wyniki w tej skali, częściej natomiast (p=0,01) prezentują niski poziom agresji fizycznej.

Dyskusja

Celem przeprowadzonych badań było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, w jakiej mierze osoby rozpoczynające pierwszy rok studiów na specjalizacjach turystyka i rekreacja posiadają ważne — z punktu widzenia modelu osobowego przyszłych absolwentów — cechy osobowości.

Uważamy, że słuchacze obu specjalizacji winni cechować się między innymi wyższą od przeciętnej sprawnością intelektualną. Nie wszystkie osoby przyjęte na studia spełniają to kryterium. Aż 35,1% ogółu badanych uzyskało w OTK rezultaty niższe od przeciętnych.

Czynnikiem wyraźnie różnicującym badaną populację pod względem poziomu rozwoju intelektualnego jest płeć. Kobiety w teście OTK osiągają znacznie niższe od mężczyzn rezultaty (zarówno w zakresie wyniku globalnego, jak i podskal R i P). Wyjątek stanowi zasób słownikowy (S) — jednakowy w obu grupach. Omówiona wyżej prawidłowość znacznie silniej zaznacza się w przypadku studiujących turystykę, słabiej zaś na specjalizacji rekreacja.

Brak natomiast istotnych różnic w zakresie sprawności umysłowej pomiędzy ogółem słuchaczy poszczególnych specjalizacji. Na taki rezultat porównań wpłynęły przede wszystkim wyniki osiągane przez kobiety, gdyż mężczyźni z turystyki prezentują miernie wyższy poziom intelektualny w porównaniu z mężczyznami — słuchaczami rekreacji.

Jak to możliwe, że kobiety — mimo mniejszych możliwości intelektualnych niż mężczyźni — potrafią sprostać wysokim wymaganiom, stawianym kandydatom w trakcie teoretycznego egzaminu wstępnego? Wydaje się (choć stwierdzenie to możemy w chwili obecnej poprzeć tylko danymi z literatury), iż kobiety kompensują ewentualne braki w omawianym zakresie innymi cechami osobowości [5, 12]. Na przykład wiadomo, że są one na ogół bardziej pracowite, sumienne, systematyczne — a te właściwości w połączeniu z pewnymi cechami pamięci (jej pojemność, trwałość, gotowość, wierność) niewątpliwie pomagają im w przygotowaniu się do egzaminu wstępnego.

Kolejną cechą modelową, której znaczenie dla pełnienia roli zawodowej badanych przez nas studentów podkreślaliśmy uprzednio, był co najmniej przeciętny poziom ekstrawersji. Cecha ta sprzyja nawiązywaniu i utrzymywaniu poprawnych kontaktów interpersonalnych, których prawidłowy przebieg jest jednym z warunków pomyślnego funkcjonowania zawodowego absolwentów obu specjalności. U zdecydowanej większości słuchaczy (87,5%) stwierdziliśmy występowanie postulowanej właściwości.

Warto przy tym zwrócić uwagę, iż podgrupy wyodrębnione ze względu na kierunek studiów w zasadzie nie różnią się między sobą. Jedynie test U wykazał, że studenci rekreacji w stosunku do słuchaczy turystyki osiągają

miernie rzadziej wyniki świadczące o wysokim nasileniu ekstrawercji, częściej prezentując przeciętny jej poziom.

Jesteśmy także zdania, iż badanych winno charakteryzować niższe od przeciętnego nasilenie neurotyzmu, co sprzyja odporności na sytuacje trudne. Niestety, tylko 22,9% osób można uznać za nie przejawiające cech neurotycznych. Prawie taka sama liczba studiujących (21,5%) prezentuje wyższy od przeciętnego poziom neurotyzmu. Tak płeć jak i kierunek studiów nie różnicują pod tym względem badanych. Stwierdzona prawidłowość budzi nasz niepokój. Podwyższony poziom neurotyzmu studentów może być wypadkową oddziaływania dwóch czynników:

1. generalnie obniżającej się odporności polskiego społeczeństwa na sytuacje trudne, będącej rezultatem aktualnych warunków społeczno-ekonomiczno-politycznych,

2. poczucia dysadaptacji psychicznej, wywołanej zmianą wymagań i oczekiwań społecznych (uczeń — student) i obawami dotyczącymi sprostania nowej roli studenta.

Ostatnią z analizowanych cech osobowych był poziom agresji. Uważamy, że nasi absolwenci winni charakteryzować się niższym od przeciętnego nasileniem zachowań agresywnych w kontaktach z innymi ludźmi. Przeprowadzone badania wykazały, iż słuchacze w zasadzie nie odbiegają od modelu. Jedynie w przypadku dwóch form agresji — irytacji, oznaczającej gotowość do przejawiania negatywnych emocji przy najmniejszym podrażnieniu, i negatywizmu, wyrażającego się zachowaniami opozycyjnymi wobec autorytetów, wyniki wysokie i bardzo wysokie przeważały nad wartościami poniżej przeciętnej. Skłonność do irytacji może się wiązać z podwyższonym poziomem neurotyzmu badanych, negatywizm zaś prawdopodobnie jest jedną z prawidłowości rozwojowych typowych dla wieku młodzieńczego.

Rezultaty wykonanych badań zdają się potwierdzać dosyć ewidentną tezę o pewnej jakościowej odmienności ogółu osób studiujących na specjalizacji rekreacja od ich kolegów z turystyki. Studenci rekreacji stanowią grupę bardziej monolityczną, cechującą się mniejszym zróżnicowaniem indywidualnym i ogólnie nieco niższymi wynikami.

Płeć okazuje się czynnikiem różnicującym nie tyle w odniesieniu do rozkładu ogólnego wskaźnika agresji, ile stosunku do formy, w jakiej znajduje ona swój wyraz. Formą, w której obserwuje się zróżnicowanie częstości występowania określonych wyników jest agresja fizyczna. Tłumaczyć je można odmiennym oddziaływaniem wychowawczym wywieranym na chłopców i dziewczęta. O ile elementy agresji fizycznej zawierają się w schematach pełnienia męskich ról społecznych — i w pewnych granicach są przez otoczenie akceptowane — o tyle nie ma ich (lub są w postaci śladowej) we wzorcach ról kobiecych.

Podsumowując dotychczasowe rozważania można sformułować następu-

jącą konkluzję. Część młodzieży podejmującej studia dzienne na kierunkach turystyka i rekreacja nie posiada w pełni ukształtowanych cech osobowych, które — naszym zdaniem — są niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania zawodowego absolwentów tych specjalizacji. Dotyczy to przede wszystkim przypadków niższego od oczekiwanego poziomu sprawności intelektualnej (zwłaszcza u kobiet) oraz charakteryzującego sporą grupę badanych podwyższonego poziomu neurotyzmu, z którym współwystępuje niekiedy wzmożona skłonność do irytacji. Obserwowany w zachowaniach części studiujących negatywizm budzi najmniejsze nasze obawy, gdyż prawdopodobnie ma on charakter prawidłowości rozwojowej i (przy poprawnym oddziaływaniu wychowawczym) winien samoistnie zaniknąć.

Wnioski

Przeprowadzone badania pozwalają na sformułowanie dwóch zasadniczych wniosków.

Pierwszy z nich sprowadza się do postulatu dokonania pewnych modyfikacji w systemie kwalifikowania kandydatów na studia. Sądzimy, że korzystne byłoby wprowadzenie w czasie teoretycznego egzaminu wstępnego takich elementów, które umożliwiłyby sprawdzenie nie tylko stopnia opanowania „suchej", encyklopedycznej wręcz wiedzy, ale także (a może zwłaszcza) umiejętności konstruktywnego myślenia, rozwiązywania problemów. Cel ten można osiągnąć dwoma sposobami. Jeden to stworzenie testów egzaminacyjnych zawierających również zadania otwarte o charakterze problemowym, drugi zaś polega na uzupełnieniu postępowania kwalifikacyjnego indywidualną rozmową z kandydatem, sprawdzającą nie wiedzę, lecz sprawność myślenia. Egzamin wstępny w obecnej formie jest bowiem głównie probierzem posiadanej przez kandydatów wiedzy i umiejętności jej reprodukcji. Z punktu widzenia psychologii jest więc miernikiem zwłaszcza procesów pamięciowych [2].

Drugi nasuwający się wniosek dotyczy organizacji procesu wychowawczego w uczelni. Odpowiednie oddziaływania wychowawcze mogą przyczynić się do obniżenia wskaźnika neurotyzmu (a tym samym prawdopodobnie i irytacji) wśród studiującej młodzieży. Tymczasem wychowawczy aspekt pracy kadry nauczającej ze studentami często bywa w szkołach wyższych traktowany marginalnie. Akademia Wychowania Fizycznego może stać się pozytywnym wyjątkiem. Wprowadzenie do programu „zajęć

---

[2] Może celowe byłoby skorzystanie z doświadczeń Wydziału Biologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, który w roku akademickim 1992/93 wprowadził idące w postulowanym przez nas kierunku zmiany w sposobie rekrutacji na studia?

z opiekunem" — traktowanych nie jako jedne z wielu, lecz ukierunkowanych na indywidualną pracę wychowawczą z młodzieżą między innymi pod kątem kształtowania pożądanych cech osobowości — zaowocować może korzystnymi z punktu widzenia modelu osobowego absolwentów zmianami. Również osoby opiekujące się słuchaczami studiującymi tokiem indywidualnym mogą w tym względzie wiele uczynić. Oczywiście wymaga to poznania studentów, czasu i wysiłku. Chyba jednak warto wrócić do zapomnianego już praktycznie modelu „mistrz — uczeń".

Some Personality Features of the Candidates Accepted as the First Year Students at the Department of Tourism and Recreation in the Academy of Physical Education, Cracow, in the Academic Year 1991/92

The aim of the investigations presented in this paper was to appoint the intensity of some, particulary important from the point of view of the future professional role, personality features of the first year students admitted to the Department of Tourism and Recreation in the academic year 1991/92.

The subjects of the experimental exploration were the level of intellectual development achived by the students (OTK test), the degree of extra — introversion, neurosity (H. J. Eysenck's MPI test) and aggression in its different forms (A. H. Buss and A. Durkee „Moods and Humors").

The results of the conducted investigations allowed to draw the conclusions forming the basis for educational activities of the teaching staff towards the students.

Piśmiennictwo

[1] Choynowski M., *Testy psychologiczne w poradnictwie wychowawczo-zawodowym*, PWN, Warszawa 1977.
[2] Dąbrowski P., *Praktyczna teoria negocjacji*, wyd. „Sorbog", Warszawa 1991.
[3] Fenczyn J., Surówka-Fenczyn I., Kasperczyk T., Maciejowski J., *Niektóre cechy osobowości kandydatów przyjętych na kierunki turystyka i rekreacja w krakowskiej AWF*, Folia Turistica 1992, nr 3.
[4] Greń J., *Statystyka matematyczna. Modele i zadania*,PWN, Warszawa 1975.
[5] Hornowski B., *Rozwój inteligencji i uzdolnień specjalnych*, WSiP, Warszawa 1978.
[6] Jasiński T., *Oczekiwania nauczycieli, rodziców i uczniów wobec psychologów zatrudnionych w poradnich wychowawczo-zawodowych*, ZN WSOMSW, Szczytno 1989.
[7] Mika S., *Psychologia społeczna dla nauczycieli*, WSiP, Warszawa 1985.
[8] Mika S., *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa 1987.
[9] Nęcki Z., *Negocjacje w biznesie*, wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1991.
[10] Nieciuński S., *Aksjologiczne i psycho-społeczne aspekty społeczne roli nauczyciela-wychowawcy*, Nowa Szkoła 1979, nr 11.
[11] Szewczuk W. (red.), *Słownik psychologiczny*, PWN, Warszawa 1985.
[12] Zebrowska M., *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1979.

Syntetyczna ocena atrakcyjności turystycznej gmin południowo-wschodniej Polski

Halina Guzik, Barbara Ostrowska *

Wstęp

Zasadnicze przekształcenia systemu gospodarczego Polski wymagają daleko idących zmian w polityce regionalnej. W istniejącej strukturze władz terenowych gminy stanowią główny podmiot tej polityki. Samodzielność gospodarcza danej gminy uzależniona jest od istniejących w niej warunków i poziomu rozwoju sfery produkcyjnej oraz nieprodukcyjnej. Mimo jednakowych uregulowań prawno-organizacyjnych istnieje więc znaczne zróżnicowanie samodzielności jednostek terytorialnych. Istotne znaczenie dla polityki regionalnej i planowania miejscowego odgrywają badania dotyczące oceny kondycji gospodarczej jednostek gminnych. Mogą one stanowić podstawę konstruowania programów rozwojowych tych jednostek.

Samodzielność i samorządność gmin jest szansą rozwoju gospodarki turystycznej na obszarach, które posiadają potencjalne możliwości rozwoju funkcji turystycznej.

Celem niniejszego artykułu jest ocena warunków rozwoju funkcji turystycznej w gminach południowo-wschodniej Polski na podstawie występujących na ich obszarze walorów środowiska przyrodniczego oraz wybranych elementów zagospodarowania turystycznego.

Badania przeprowadzono w gminach południowo-wschodniej Polski. Obszary te charakteryzują się dużym zróżnicowaniem komponentów środowiska przyrodniczego — znaczna ich część posiada wyjątkowe warunki do rozwoju turystyki i to zarówno w okresie letnim, jak i zimowym.

Zasięg przestrzenny obejmuje osiem województw południowo-wschodniej Polski, w skład których wchodzą 374 jednostki gminne. Z analizy

* Instytut Polityki Ekonomicznej i Gospodarki Regionalnej AE, Kraków, ul. Rakowicka 27.

wyeliminowano 13 jednostek — 8 miast wojewódzkich oraz 5 innych największych ośrodków miejskich: Ostrowiec Świętokrzyski, Sandomierz, Skarżysko-Kamienną, Stalową Wolę, Starachowice (wymienione miasta nie posiadają odpowiedników gminnych). Pominięcie tych jednostek uwarunkowane było tym, że skoncentrowany w nich potencjał produkcyjno-usługowy oraz zasięg jego oddziaływania decydują o ich przynależności do wyższych poziomów w strukturze hierarchicznej jednostek przestrzennych, czyniąc je tym samym nieporównywalnymi z jednostkami pozostałymi. W efekcie do analizy przyjęto 361 jednostek. Podstawowym okresem analizy był rok 1987 (podyktowane to zostało możliwością uzyskania informacji statystycznych). Dla uchwycenia dynamiki zmian przyjęto jako okres porównawczy rok 1977.

Założenia metodyczne badań

W artykule wykorzystano metodę wzorca rozwoju Z. Hellwiga [1]. Miernik ten jest wielkością syntetyczną, będącą wypadkową wszystkich zmiennych określających jednostki badanej zbiorowości. Pozwala na ustalenie dystansu między analizowanymi obiektami a teoretycznie zdefiniowanym modelem — wzorcem rozwoju. Parametry tego modelu określono na poziomie wartości maksymalnych cech stymulant i wartości minimalnych cech destymulant. Zaletą tego modelu jest możliwość jednoznacznej interpretacji wyników.

Syntetyczną miarę nasilenia badanego zjawiska w analizowanych jednostkach obliczono ze wzoru:

$$D_i = 1 - \frac{C_{io}}{C_o}$$

$$C_{io} = \sqrt{\sum_{k=1}^{m} (t_{ok} - t_{ik})^2}$$

$$C_o = \bar{C} + 2\,S_c$$

gdzie:

D_i — poszukiwana miara odległości i-tej jednostki terytorialnej od teoretycznie ustalonego wzorca,

C_{io} — taksonomiczna odległość jednostki i-tej od wzorca rozwoju,

$\bar{C}$, S_c — odpowiednio, średnia arytmetyczna i odchylenie standardowe ciągu $\{C_{io}\}$ $(i = 1,2.....,\ n)$

t_{ik}, t_{ok} — standaryzowane wartości cechy k-tej w jednostce i-tej oraz wzorca rozwoju $(k = 1,2.....,\ m)$.

Standaryzację oparto na formule:

$$t_{ik} = \frac{x_{ik}}{S_k}$$

gdzie:

x_{ik} — wartość k-tej cechy dla i-tej jednostki

S_k — odchylenie standardowe k-tej cechy

Na podstawie zaprezentowanej powyżej procedury badawczej starano się wykazać użyteczność stosunkowo prostej metody, która w zestawieniu z techniką komputerową umożliwia analizę problemów regionalnych.

2. Ocena walorów środowiska przyrodniczego gmin południowo-wschodniej Polski

Walory są pierwotnym elementem układów przestrzennych związanych z turystyką. Ich ranga i lokalizacja stanowią przyczynę i cel ruchu turystycznego. Uznawane są one powszechnie nie tylko za podstawowy element atrakcyjności, ale także za czynnik wpływający decydująco na rozwój faktycznej i potencjalnej funkcji turystycznej konkretnego obszaru.

Szczególne znaczenie we wstępnym etapie działań w dziedzinie kształtowania przestrzeni turystycznej odgrywają oceny atrakcyjności turystycznej środowiska przyrodniczego. Jego walory pełnią dominującą funkcję tak w turystyce wypoczynkowej, jak i krajoznawczej oraz specjalistycznej. Skoncentrowanie się przy ocenach atrakcyjności na walorach przyrodniczych jest ważne przede wszystkim w badaniach na szczeblu gmin. Jak wykazała wstępna analiza, walory kulturowe oraz współczesne występują tam o wiele rzadziej niż w wielu miastach stanowiących często duże centra turystyczne.

W artykule do oceny walorów przyrodniczych gmin południowo-wschodniej Polski wykorzystano współczynniki atrakcyjności środowiska przyrodniczego z punktu widzenia różnych form ruchu turystycznego oraz sezonów turystycznych [3, 4]. Aby zatem określić atrakcyjność turystyczną gmin południowo-wschodniej Polski z punktu widzenia walorów przyrodniczych, wyznaczono (wykorzystując metodę Z. Hellwiga) syntetyczne mierniki atrakcyjności turystycznej środowiska przyrodniczego, obliczone na podstawie następujących współczynników:

A_1 — współczynnik atrakcyjności turystycznej turystyki górskiej pieszej,

A_2 — współczynnik atrakcyjności turystycznej sezonu zimowego,

A_3 — współczynnik atrakcyjności turystycznej sezonu ogólnorekreacyjnego,

A_4 — współczynnik atrakcyjności turystycznej sezonu kąpielowego.

Tabela 1. Syntetyczne wskaźniki atrakcyjności turystycznej środowiska przyrodniczego dla gmin południowo-wschodniej Polski

Nazwa jednostki	$D_i^{(1)}$	Nazwa jednostki	$D_i^{(1)}$	Nazwa jednostki	$D_i^{(1)}$
1 Krościenko-Sz.	.9536	46 Ustrzyki Dolne	.6113	91 Ułanów	.5038
2 Czarna (Kra)	.8364	47 Zagnańsk	.6093	92 Szerzyny	.5017
3 Piwniczna	.8241	48 Bieliny	.5998	93 Podegrodzie	.5014
4 Ochotnica D.	.8218	49 Czchów	.5961	94 Nagłowice Oksa	.4998
5 Muszyna	.7860	50 Limanowa	.5940	95 Łużna	.4997
6 Solina	.7848	51 Nozdrzec	.5919	96 Łopuszno	.4978
7 Pcim	.7848	52 Nowa Słupia	.5885	97 Żegocina	.4947
8 Czorsztyn	.7756	53 Dydnia	.5882	98 Pysznica	.4927
9 Lutowiska	.7707	54 Pleśna	.5849	99 Domaradz	.4926
10 Łapsze Niżne	.7639	55 Gorno	.5848	100 Iwonicz	.4914
11 Cisna	.7461	56 Masłów	.5814	101 Bobowa	.4913
12 Łącko	.7325	57 Zaklików	.5767	102 Małogoszcz	.4909
13 Kamienica	.7298	58 Suchedniów	.5719	103 Potok Wielki	.4804
14 Tatrzańska	.7282	59 Brody	.5712	104 Nisko	.4777
15 Lubień	.7147	60 Krasocin	.5709	105 Pawłów	.4774
16 Mszana Dolna	.7086	61 Dukla	.5708	106 Gorlice	.4766
17 Uście Gorlickie	.7026	62 Wiśniowa (Kra)	.5675	107 Tuchów	.4759
18 Łabowa	.6946	63 Raków	.5669	108 Dubiecko	.4757
19 Jordanów	.6935	64 Stąporków	.5629	109 Gościeradów	.4739
20 Bodzentyn	.6840	65 Chełmiec	.5621	110 Radomyśl	.4734
21 Krzywcza	.6840	66 Lipnica Mur.	.5620	111 Sułoszowa	.4725
22 Daleszyce	.6829	67 Radoszyce	.5597	112 Bukowsko	.4698
23 Rabka	.6809	68 Łukowica	.5554	113 Wielopole Sk.	.4679
24 Niedźwiedź	.6803	69 Sułkowice	.5513	114 Fredropol	.4658
25 Komańcza	.6788	70 Grybów	.5507	115 Miedziana Góra	.4644
26 Krynica	.6783	71 Czarny Dunajec	.5465	116 Złota	.4620
27 Jabłonka	.6775	72 Tyrawa Wołos.	.5456	117 Jodłownik	.4611
28 Tokarnia	.6759	73 Rudnik	.5432	118 Rymanów	.4599
29 Sękowa	.6731	74 Zakliczyn	.5410	119 Pińczów	.4583
30 Gródek n/D	.6716	75 Biały Dunajec	.5402	120 Korczyna	.4569
31 Łososina D.	.6713	76 Ciężkowice	.5387	121 Kunów	.4544
32 Stary Sącz	.6694	77 Dynów	.5341	122 Chęciny	.4537
33 Laskowa	.6674	78 Myślenice	.5314	123 Pilzno	.4519
34 Lesko	.6672	79 Ruda Malen.	.5284	124 Brzostek	.4512
35 Raba Wyżna	.6660	80 Czudec	.5258	125 Sobków	.4473
36 Nowy Targ	.6616	81 Waśniów	.5250	126 Dzwola	.4468
37 Baligród	.6616	82 Wąchock	.5243	127 Korzenna	.4435
38 Dobra	.6578	83 Lubenia	.5229	128 Strzyżów	.4435
39 Tymbark	.6518	84 Ryglice	.5222	129 Rzepiennik Strz.	.4421
40 Nawojowa	.6394	85 Bałtów	.5193	130 Łagów	.4405
41 Zagórz	.6355	86 Mniów	.5193	131 Sanok	.4397
42 Kamionka W.	.6213	87 Bircza	.5167	132 Lipinki	.4374
43 Krępna	.6165	88 Olszanica	.5083	133 Staszów	.4370
44 Krasiczyn	.6147	89 Modliborzyce	.5075	134 Kołaczyce	.4364
45 Bliżyn	.6137	90 Gromnik	.5047	135 Moszczenica	.4348

cd. Tabeli 1

Nazwa jednostki	$D_i^{(1)}$	Nazwa jednostki	$D_i^{(1)}$	Nazwa jednostki	$D_i^{(1)}$
136 Dębica	.4333	182 Dwikozy	.3576	228 Niwiska	.2855
137 Annopol	.4332	183 Jarocin	.3557	229 Wielka Wieś	.2838
138 Krzeszowice	.4315	184 Jeżowe	.3557	230 Rakszawa	.2818
139 Jasienica R.	.4307	185 Książ Wielki	.3484	231 Wodzisław	.2811
140 Markowe	.4306	186 Jawornik Polski	.3467	232 Trzyciąż	.2807
141 Bojanów	.4297	187 Strzyszów	.3458	233 Godziszów	.2801
142 Bodzechów	.4250	188 Szydłów	.3448	234 Wierzchosławice	.2796
143 Brzozów	.4250	189 Nowy Żmigród	.3445	235 Czarne	.2793
144 Morawica	.4229	190 Osiek Jasiel.	.3443	236 Koprzywnica	.2738
145 Rytwiany	.4223	191 Przecław	.3439	237 Działoszyce	.2737
146 Ożarów	.4168	192 Opatowiec	.3429	238 Białobrzegi	.2737
147 Horyniec	.4139	193 Zawichost	.3425	239 Haczów	.2730
148 Niebylec	.4063	194 Zarszyn	.3415	240 Kłaj	.2727
149 Łoniów	.4060	195 Michałów	.3392	241 Chmielnik Rzesz.	.2724
150 Raciechowice	.4059	196 Koszyce	.3383	242 Nowy Korczyn	.2722
151 Mirzec	.4044	197 Solec Zdrój	.3383	243 Gdów	.2708
152 Frysztak	.4040	198 Pacanów	.3349	244 Miechów	.2703
153 Sitkówka-Nowiny	.3988	199 Ropczyce	.3325	245 Chrzanów	.2685
154 Włoszczowa	.3965	200 Kuryłówka	.3271	246 Żurawica	.2674
155 Stary Dzików	.3963	201 Skała	.3250	247 Bochnia	.2651
156 Końskie	.3963	202 Wielkie Oczy	.3248	248 Imielno	.2639
157 Dobczyce	.3958	203 Majdan Królewski	.3240	249 Gorzyce	.2605
158 Tarłów	.3951	204 Nowa Dęba	.3226	250 Kamień	.2593
159 Harasiuki	.3947	205 Janów Lub.	.3221	251 Połaniec	.2552
160 Jodłowa	.3929	206 Bukowina Tatrz.	.3210	252 Czernichów	.2534
161 Jerzmanowice-P.	.3924	207 Tuczepy	.3291	253 Tyczyn	.2527
162 Błażowa	.3909	208 Hyżne	.3188	254 Pruchnik	.2516
163 Wiśniowa (Rze)	.3901	209 Wojnicz	.3126	255 Ostrów	.2514
164 Strawczyn	.3894	210 Wiślica	.3103	256 Charkówka	.2512
165 Łapanów	.3878	211 Wiązownica	.3092	257 Sędziszów	.2512
166 Osiek	.3873	212 Siepraw	.3081	258 Czarna (Tar)	.2497
167 Lubnice	.3857	213 Skołyszyn	.3054	259 Sieniawa	.2494
168 Nowy Wiśnicz	.3850	214 Skalbmierz	.3035	260 Boguchwała	.2490
169 Grebów	.3797	215 Gnojnik	.3030	261 Pierzchnica	.2484
170 Alwernia	.3789	216 Piekoszów	.3012	262 Radymno	.2457
171 Krzeszów	.3782	217 Rokietnica	.3007	263 Biskupice	.2449
172 Kije	.3764	218 Samborzec	.2976	264 Bejsce	.2447
173 Zaleszany	.3764	219 Żołynia	.2972	265 Biecz	.2441
174 Iwkowa	.3703	220 Brzyska	.2957	266 Racławice-Pal.	.2438
175 Cieszanów	.3689	221 Tryńcza	.2952	267 Słaboszów	.2432
176 Adamowa	.3678	222 Leżajsk	.2934	268 Dębowiec	.2429
177 Baranów Sand.	.3672	223 Stopnica	.2923	269 Liszki	.2424
178 Ćmielów	.3643	224 Czarnocin	.2914	270 Mogilany	.2416
179 Wojaszowa	.3597	225 Świątniki G.	.2883	271 Stubno	.2412
180 Zabierzów	.3584	226 Mielec	.2863	272 Iwierzyce	.2401
181 Narol	.3579	227 Ćmolas	.2855	273 Oleszyce	.2390

cd. Tabeli 1

Nazwa jednostki	$D_i^{(1)}$	Nazwa jednostka	$D_i^{(1)}$	Nazwa jednostka	$D_i^{(1)}$
274 Medyka	.2380	304 Drwinia	.1915	334 Obrazów	.1240
275 Iwaniska	.2370	305 Miejsce Piast.	.1880	335 Niepołomice	.1195
276 Ranizów	.2367	306 Charsznica	.1880	336 Batorz	.1136
277 Dębno	.2357	307 Sędziszów Mał.	.1880	337 Dąbrowa Tar.	.1103
278 Nowa Szarzyna	.2343	308 Busko-Zdrój	.1859	338 Lipnik	.1043
279 Lubaczów	.2335	309 Gołcza	.1790	339 Trzydnik Duży	.1023
280 Wieliczka	.2327	310 Iwanowice	.1774	340 Orły	.1009
281 Grodzisko	.2302	311 Żabno	.1742	341 Nowe Brzesko	.0993
282 Gnojno	.2299	312 Skawina	.1720	342 Wilczyce	.0945
283 Jędrzejów	.2277	313 Rozwienica	.1701	343 Koniusza	.0899
284 Borowa	.2257	314 Zielonki	.1683	344 Pawłosiów	.0890
285 Kozłów	.2250	315 Świlcza	.1646	345 Radziemice	.0869
286 Radłów	.2235	316 Brzesko	.1643	346 Sadowie	.0789
287 Słomniki	.2207	317 Chmielnik	.1587	347 Proszowice	.0761
288 Słupia Jędrz.	.2184	318 Radogoszcz	.1548	348 Zarzecze	.0730
289 Wietrzychowice	.2184	319 Kocmyrzów-Lub.	.1543	349 Gręboszów	.0725
290 Sokołów Małop.	.2156	320 Lisia Góra	.1535	350 Szczucin	.0710
291 Jasło	.2123	321 Łańcut	.1530	351 Wojciechowice	.0667
292 Trzebowisko	.2114	322 Bogoria	.1521	352 Tuszów Narod.	.0638
293 Backowice	.2104	323 Żyraków	.1512	353 Gać	.0592
294 Padew Narodowa	.2076	324 Rzezawa	.1486	354 Mędrzychów	.0489
295 Kolbuszowa	.2064	325 Jedlicze	.1472	355 Igołomia-Waw.	.0419
296 Kazimierza W.	.2030	326 Oleśnica	.1443	356 Szczurowa	.0397
297 Głogów Małop.	.2004	327 Opatów	.1385	357 Chłopice	.0347
298 Michałowice	.2004	328 Szastarka	.1319	358 Przeworsk	.0298
299 Kańczuga	.1993	329 Czermin	.1307	359 Oleśno	.0296
300 Jarosław	.1991	330 Radomyśl Wlk.	.1304	360 Wadowice Górne	.0226
301 ary Dzikowiec	.1960	331 Klimontów	.1265	361 Bolesław	.0122
302 Laszki	.1952	332 Tarnowiec	.1260		
303 Borzecin	.1951	333 Krasne	.1250		

Źródło: obliczenia własne.

Jednostki terytorialne o wyższej wartości syntetycznego wskaźnika $D_i^{(1)}$ mają lepsze warunki do uprawiania turystyki od jednostek pozostałych. W zbiorze 361 gmin charakteryzują się zatem wyższym stopniem atrakcyjności. Wskaźniki te kształtowały się w granicach od 0,954 dla rozpatrywanych łącznie Krościenka-Szczawnicy, do 0,012 dla gminy Bolesław. Średnia wartość syntetycznego wskaźnika dla całego obszaru południo-

wo-wschodniej Polski wynosiła 0,3777. Około 47% gmin badanego obszaru posiadało wskaźniki $D_i^{(1)}$ wyższe niż wskaźnik średni.

W zależności od poziomu kształtowania się wartości syntetycznego wskaźnika oraz po uwzględnieniu pewnych kryteriów merytorycznych, gminy podzielono na pięć grup — klas atrakcyjności.

Atrakcyjność turystyczną środowiska przyrodniczego gmin południowo-wschodniej Polski przedstawiono w tabeli 1.

W grupie pierwszej od 1,00—0,7 znalazło się 17 gmin o bardzo wysokich wskaźnikach $D_i^{(1)}$, w drugiej od 0,7—0,5 — 76 gmin o wysokim poziomie wskaźnika, a tym samym wysokiej randze walorów. Najwięcej — 124 gminy należały do grupy trzeciej od 0,5—0,3 i charakteryzowały się średnim poziomem atrakcyjności walorów środowiska przyrodniczego. W pozostałych grupach, czwartej i piątej od 0,3—0,2 oraz poniżej 0,2 znalazły się gminy o niskiej i bardzo niskiej wartości syntetycznego wskaźnika $D_i^{(1)}$ — odpowiednio 81 i 63 gminy.

Najbardziej atrakcyjne z punktu widzenia walorów przyrodniczych były gminy znajdujące się w granicach województwa nowosądeckiego (por. tabela 2).

Tabela 2. Międzywojewódzki rozkład uporządkowanych malejąco wskaźnków syntetycznych atrakcyjności turystycznej środowiska przyrodniczego $D_i^{(1)}$

Województwa	Udział liczby jednostek znajdujących się w ramach poszczególnych przedziałów (w %)				
	I	II	III	IV	V
kieleckie	0,00	25,00	24,19	20,99	6,35
krakowskie	5,88	5,26	7,26	14,81	19,05
krośnieńskie	23,53	14,48	12,10	7,41	4,76
nowosądeckie	70,59	31,58	5,65	0,00	0,00
przemyskie	0,00	5,26	8,87	11,11	15,87
rzeszowskie	0,00	2,63	8,87	27,16	11,11
tarnobrzeskie	0,00	5,26	22,58	11,11	17,46
tarnowskie	0,00	10,53	10,48	7,41	25,40
Ogółem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Źródło: obliczenia własne na podstawie tabeli 1.

Spośród 17 gmin o najwyższych wartościach wskaźnika $D_i^{(1)}$ — 70,6% należało właśnie do tego województwa. Również relatywnie najwyższy odsetek gmin, charakteryzujących się wysokim poziomem tych wskaźników (grupa II), znajdował się na jego obszarze. Drugą pozycję pod względem liczebności gmin w grupie I zajmowało województwo krośnieńskie.

O wysokiej randze gmin w wyżej wymienionych województwach świadczyły również średnie wartości syntetycznych wskaźników (relatywnie najwyższe, jak też przekraczające wskaźnik sumaryczny dla całego badanego

obszaru), wynoszące 0,641 dla województwa nowosądeckiego oraz 0,421 dla województwa krośnieńskiego.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że wszystkie gminy wchodzące w skład województwa nowosądeckiego, czyli 44 jednostki przestrzenne, posiadały walory turystyczne o randze ponadregionalnej i lokalnej, kwalifikując się tym samym do I, II i III klasy atrakcyjności. Około 84% gmin tego województwa oraz 38% gmin województwa krośnieńskiego, wchodzących do dwu pierwszych grup, charakteryzowało się walorami środowiska przyrodniczego o zasięgu ponadregionalnym (por. tabela 3).

Tabela 3. Wewnątrzwojewódzki rozkład uporządkowanych malejąco wskaźników syntetycznych atrakcyjności środowiska przyrodniczego $D_i^{(1)}$

Województwa	Udział liczby jednostek znajdujących się w kolejnych przedziałach (w %)						Wskaźnik sumaryczny
	I	II	III	IV	V	Razem	
kieleckie	0,00	27,14	42,86	24,29	5,71	100,0	0,399
krakowskie	2,63	10,53	23,68	31,58	31,58	100,0	0,294
krośnieńskie	10,26	28,21	38,46	15,38	7,69	100,0	0,462
nowosądeckie	27,91	55,81	16,28	0,00	0,00	100,0	0,641
przemyskie	0,00	11,76	32,36	26,47	29,41	100,0	0,290
rzeszowskie	0,00	4,76	26,19	52,38	16,67	100,0	0,283
tarnobrzeskie	0,00	7,69	53,85	17,31	21,15	100,0	0,324
tarnowskie	0,00	18,60	30,23	13,95	37,22	100,0	0,296
MPW	4,71	21,05	34,35	22,44	17,45	100,0	0,377

Źródło: obliczenia własne na podstawie tabeli 1.

3. Typologia gmin turystycznych południowo-wschodniej Polski

Wyodrębnienia gmin turystycznych w południowo-wschodniej Polsce oraz wskazania ich roli i znaczenia dokonano, ze względu na ograniczone rozmiary artykułu, opierając się na cechach sensu stricto turystycznych, mających decydujący wpływ na wykształcenie się funkcji turystycznej obszaru. Syntetyczny wskaźnik atrakcyjności turystycznej gmin obliczono zatem na podstawie wskaźników atrakcyjności środowiska przyrodniczego oraz liczby miejsc noclegowych ogółem [5]. Zawężenie pola badań w zakresie bazy materialnej turystyki do określenia wielkości i struktury bazy noclegowej ogranicza pełny obraz struktury przestrzennej kompleksowo rozumianej gospodarki turystycznej. Niemniej jednak rozmieszczenie bazy noclegowej charakteryzuje tę strukturę w sposób zbliżony do stanu faktycznego. Występowanie w gminie obiektów noclegowych o charakterze turystycznym świadczy o tym, że recepcja turystyczna jest tam już trwałą, ustabilizowaną funkcją turystyczną. Baza noclegowa jest bowiem tym

elementem zagospodarowania turystycznego, który kształtuje strukturę przestrzenną podstawowych rodzajów ruchu turystycznego oraz decyduje o przeważającej części obrotów finansowych związanych z turystyką, o wielkości zatrudnienia w turystyce oraz dochodach ludności uzyskiwanych z turystyki.

Wzięcie pod uwagę jedynie walorów środowiska przyrodniczego i miejsc noclegowych przy ocenie atrakcyjności turystycznej gmin może powodować pewne zniekształcenia, szczególnie w przypadku analizowania gminy łącznie z miastem nie posiadającym wyróżniających się walorów środowiska przyrodniczego, a wyposażonym w obiekty noclegowe. W jednostkach tych turyści mogą stanowić niewielki odsetek użytkowników bazy noclegowej. Na powyższe ograniczenie zwrócono uwagę dokonując analizy materiałów empirycznych. Stopień zniekształcenia zmniejsza wyeliminowanie z analizy dużych ośrodków miejskich oraz miast wojewódzkich.

Porównanie wskaźników atrakcyjności turystycznej środowiska przyrodniczego z liczbą miejsc noclegowych wskazuje na niski stopień skorelowania tych zmiennych. Współczynnik korelacji kształtował się na poziomie 0,31 dla 1977 r. i 0,33 dla 1987. W zakresie współczynników korelacji pomiędzy liczbą miejsc noclegowych a poszczególnymi typami atrakcyjności, relatywnie najsilniejsza zależność występowała w przypadku walorów turystycznych sezonu zimowego (odpowiednio: 0,35 i 0,36). Brak wyraźnego skorelowania walorów środowiska przyrodniczego z liczbą miejsc noclegowych sugeruje nie wykorzystane w tym zakresie możliwości rozwoju gmin.

Uwzględniając warunki środowiska przyrodniczego oraz wyposażenie gmin w podstawową, niezbędną bazę materialną turystyki, jaką są miejsca noclegowe, obliczono syntetyczne wskaźniki atrakcyjności turystycznej gmin południowo-wschodniej Polski. Wskaźniki te, wyliczone dla lat 1977 i 1987, uszeregowane malejąco, pozwalają określić miejsce danej gminy oraz zmiany zachodzące w czasie.

Syntetyczne wskaźniki atrakcyjności turystycznej gmin południowo-wschodniej Polski ($D_i^{(2)}$) w latach 1977 i 1987 przedstawia tabela 4.

Średnie wartości syntetycznego wskaźnika atrakcyjności turystycznej dla poszczególnych województw — kształtujące się na przestrzeni analizowanego okresu niemal na tym samym poziomie — dowodzą, iż nie nastąpiły zasadnicze zmiany w strukturze przestrzennej obszarów pełniących funkcję turystyczną. Nie powstały też nowe układy funkcjonalne związane z turystyką.

Wyliczone współczynniki zmienności atrakcyjności turystycznej kształtowały się prawie na tym samym poziomie — 48% w 1977 r. i 40% w 1987 r. Również syntetyczne wskaźniki zmian atrakcyjności turystycznej gmin południowo-wschodniej Polski w latach 1977—1987 wskazują na niewielkie

Tabela 4. Syntetyczne wskaźniki atrakcyjności turystycznej gmin południowo-wschodniej Polski w latach 1977 i 1987

Nazwa jednostki	$D_i^{(2)77}$	$D_i^{(2)87}$	Nazwa jednostki	$D_i^{(2)77}$	$D_i^{(2)87}$	Nazwa jednostki	$D_i^{(2)77}$	$D_i^{(2)87}$
1 Tatrzańska	.9205	.9015	57 Dobra	.1536	.1516	113 Podegrodzie	.1373	.1365
2 Rabka	.8315	.2769	58 Ulanów	.1527	.1455	114 Waśniów	.1370	.1370
3 Krynica	.4677	.4114	59 Pińczów	.1518	.1402	115 Lubenia	.1369	.1369
4 Piwniczna	.4056	.3311	60 Brody	.1518	.1534	116 Ryglice	.1368	.1382
5 Muszyna	.3847	.3602	61 Kamionka W.	.1515	.1461	117 Modliborzyce	.1368	.1399
6 Krościenko-Sz.	.3337	.3330	62 Dubiecko	.1513	.1616	118 Bałtów	.1367	.1367
7 Gródek n/D	.3029	.2738	63 Łabowa	.1509	.1525	119 Mniów	.1367	.1367
8 Bukowina Tatrz.	.2841	.2374	64 Masłów	.1495	.1498	120 Jodłownik	.1364	.1337
9 Solina	.2782	.3293	65 Zagnańsk	.1490	.1496	121 Pysznica	.1359	.1349
10 Końskie	.2327	.2327	66 Chęciny	.1489	.1371	122 Alwernia	.1358	.1310
11 Myślenice	.2219	.2072	67 Stąporków	.1488	.1440	123 Gromnik	.1357	.1357
12 Czorsztyn	.2125	.2125	68 Bieliny	.1486	.1482	124 Szerzyny	.1355	.1355
13 Mszana Dolna	.2141	.1875	69 Nowa Słupia	.1482	.1526	125 Nagłowice Oksa	.1354	.1354
14 Uście Gorlic.	.2135	.1876	70 Zagórz	.1468	.1446	126 Łużna	.1352	.1354
15 Ustrzyki Dolne	.2134	.2024	71 Tokarnia	.1468	.1483	127 Domaradz	.1349	.1349
16 Cisna	.1953	.1792	72 Krzywcza	.1467	.1451	128 Bochnia	.1349	.1185
17 Czchów	.1947	.1876	73 Raba Wyżna	.1464	.1495	129 Małogoszcz	.1384	.1471
18 Łososina D.	.1923	.1910	74 Bobowa	.1462	.1440	130 Gościeradów	.1347	.1349
19 Stary Sącz	.1917	.1915	75 Łukowica	.1461	.1422	131 Łagów	.1346	.1322
20 Lutowiska	.1914	.1830	76 Horyniec	.1455	.1373	132 Korczyna	.1346	.1394
21 Krasiczyn	.1896	.1704	77 Żegocina	.1455	.1431	133 Bukowsko	.1343	.1363
22 Sękowa	.1840	.1653	78 Olszanica	.1452	.1402	134 Korzenna	.1341	.1333
23 Ochotnica D.	.1829	.1947	79 Zaklików	.1450	.1505	135 Potok Wielki	.1341	.1341
24 Biały Dunajec	.1820	.1623	80 Lipnica Mur.	.1448	.1402	136 Niepołomice	.1340	.1035
25 Jordanów	.1808	.1681	81 Baranów Sand.	.1446	.1309	137 Pilzno	.1339	.1339
26 Iwonicz	.1794	.1774	82 Ciężkowice	.1444	.1752	138 Pawłów	.1339	.1339
27 Sanok	.1755	.1696	83 Grybów	.1440	.1592	139 Annopol	.1338	.1308
28 Limanowa	.1731	.1928	84 Czarny Dunajec	.1438	.1423	140 Miedziana Góra	.1338	.1346
29 Lesko	.1713	.1735	85 Zakliczyn	.1437	.1463	141 Radomyśl	.1336	.1336
30 Jabłonka	.1710	.1635	86 Tuchów	.1435	.1419	142 Sułoszowa	.1336	.1336
31 Krzeszowice	.1706	.1355	87 Suchedniów	.1435	.1419	143 Leżajsk	.1335	.1367
32 Nowy Targ	.1692	.1916	88 Janów Lub.	.1431	.1346	144 Kunów	.1335	.1332
33 Baligród	.1692	.1578	89 Wieliczka	.1429	.1306	145 Nowy Wiśnicz	.1333	.1289
34 Kamienica	.1689	.1673	90 Raków	.1427	.1433	146 Wielopole Sk.	.1333	.1356
35 Gorlice	.1676	.1557	91 Tyrawa Wołos.	.1425	.1384	147 Fredropol	.1331	.1341
36 Komańcza	.1662	.1631	92 Chełmiec	.1425	.1392	148 Lipinki	.1331	.1334
37 Skała	.1655	.1322	93 Bliżyn	.1419	.1429	149 Złota	.1328	1328
38 Łącko	.1649	.1537	94 Wiśniowa (Kra)	.1416	.1432	150 Brzostek	.1328	.1340
39 Staszów	.1641	.1509	95 Dydnia	.1415	.1426	151 Dźwola	.1327	.1318
40 Bodzentyn	.1638	.1551	96 Wąchock	.1411	.1390	152 Tarłów	.1320	.1278
41 Lubień	.1636	.1534	97 Nozdrzec	.1408	.1422	153 Sobków	.1318	.1318
42 Dukla	.1635	.1634	98 Łopuszno	.1406	.1353	154 Niebylec	.1317	.1299
43 Pcim	.1633	.1668	99 Pleśna	.1405	.1527	155 Jasienica R.	.1316	.1306
44 Busko-Zdrój	.1624	.1310	100 Dynów	.1402	.1426	156 Mielec	.1315	.1349
45 Czarna (Kra)	.1610	.1719	101 Sułkowice	.1398	.1462	157 Frysztak	.1314	1.1285
46 Rymanów	.1596	.1699	102 Krasocin	.1397	.1397	158 Rzepiennik Strz.	.1314	.1314
47 Dobczyce	.1593	.1376	103 Radoszyce	.1391	.1391	159 Ożarów	.1311	.1295
48 Łapsze Niżne	.1587	.1561	104 Brzozów	.1398	.1365	160 Kołaczyce	.1310	.1310
49 Niedźwiedź	.1582	.1881	105 Bircza	.1387	.1425	161 Moszczenica	.1309	.1309
50 Dębica	.1562	.1433	106 Zabierzów	.1387	.1287	162 Włoszczowa	.1309	.1279
51 Krempna	.1555	.1492	107 Nisko	.1385	.1363	163 Solec Zdrój	.1306	.1238
52 Nawojowa	.1553	.1432	108 Ruda Malen.	.1384	.1372	164 Markowe	.1306	.1306
53 Laskowa	.1541	.1460	109 Harasiuki	.1383	.1426	165 Bojanów	.1305	.1362
54 Tymbark	.1541	.1494	110 Czudec	.1383	.1419	166 Tryńcza	.1305	.1277
55 Daleszyce	.1541	.1532	111 Rudnik	.1381	.1416	167 Bodzechów	.1301	.1301
56 Górno	.1540	.1502	112 Strzyżów	.1377	.1333	168 Morawica	.1300	.1300

cd. Tabeli 4

Nazwa jednostki	$D_i^{(2)77}$	$D_i^{(2)87}$	Nazwa jednostki	$D_i^{(2)77}$	$D_i^{(2)87}$	Nazwa jednostki	$D_i^{(2)77}$	$D_i^{(2)87}$
169 Rytwiany	.1299	.1299	226 Imielno	.1216	.1162	283 Racławice-Pal.	.1142	.1152
170 Strawczyn	.1299	.1299	227 Liszki	.1215	.1141	284 Stałoszów	.1142	.1142
171 Jerzmanowice-P.	.1298	.1306	228 Tuczepy	.1214	.1214	285 Mogilany	.1140	.1140
172 Jarosław	.1297	.1187	229 Samborzec	.1204	.1206	286 Stubno	.1140	.1140
173 Sitkówka-Nowiny	.1287	.1281	230 Siepraw	.1204	.1204	287 Iwierzyce	.1138	.1138
174 Łoniów	.1287	.1287	231 Skołyszyn	.1201	.1201	288 Oleszyce	.1137	.1137
175 Raciechowice	.1287	.1287	232 Stopnica	.1201	.1189	289 Medyka	.1136	.1136
176 Błażowa	.1287	.1287	233 Czarne	.1200	.1201	290 Brzesko	.1136	.1108
177 Mirzec	.1285	.1285	234 Skalbmierz	.1199	.1199	291 Ranizów	.1135	.1147
178 Iwkowa	.1284	.1288	235 Gnojnik	.1199	.1199	292 Dębno	.1134	.1134
179 Stary Dzików	.1279	.1279	236 Piekoszów	.1197	.1197	293 Grodzisko	.1128	.1128
180 Jodłowa	.1276	.1276	237 Rokietnica	.1197	.1197	294 Gnojno	.1128	.1128
181 Narol	.1276	.1297	238 Jędrzejów	.1196	.1163	295 Borowa	.1124	.1124
182 Grębów	.1274	.1266	239 Żołynia	.1194	.1194	296 Kozłów	.1123	.1123
183 Ostrów	.1274	.1381	240 Brzyska	.1192	.1192	297 Radłów	.1122	.1122
184 Wiśniowa (Rze)	.1274	.1274	241 Rakszawa	.1191	.1199	298 Słupia Jędrz.	.1166	.1116
185 Nowy Żmigród	.1273	.1255	242 Czarnocin	.1188	.1188	299 Wietrzychowice	.1115	.1115
186 Gdów	.1273	.1220	243 Czernichów	.1186	.1152	300 Trzebowisko	.1109	.1109
187 Łapanów	.1272	.1304	244 Świątniki G.	.1185	.1185	301 Backowice	.1108	.1108
188 Osiek	.1272	.1272	245 Miechów	.1183	.1180	302 Zielonki	.1107	.1108
189 Lubnice	.1271	.1271	246 Ćmolas	.1183	.1183	303 Padew Narodowa	.1105	.1105
190 Jawornik Polski	.1267	.1250	247 Niwiska	.1183	.1194	304 Kazimierza W.	.1100	.1100
191 Cieszanów	.1267	.1286	248 Dębowiec	.1182	.1191	305 Michałowice	.1100	.1198
192 Przecław	.1265	.1285	249 Kłaj	.1182	.1190	306 Głogów Małop.	.1098	.1136
193 Krzeszów	.1264	.1264	250 Nowy Korczyn	.1182	.1170	307 Kańczuga	.1096	.1096
194 Książ Wielki	.1264	.1265	251 Wodzisław	.1178	.1190	308 Sędziszów Mał.	.1094	.1153
195 Skawina	.1264	.1134	252 Trzyciąż	.1178	.1178	309 Stary Dzikowiec	.1093	.1105
196 Kije	.1263	.1263	253 Godziszów	.1178	.1189	310 Laszki	.1092	.1184
197 Zaleszany	.1263	.1263	254 Wierzchosławice	.1177	.1177	311 Borzęcin	.1092	.1073
198 Zawichost	.1262	.1250	255 Biecz	.1176	.1189	312 Iwanowice	.1090	.1073
199 Adamówka	.1265	.1276	256 Lubaczów	.1173	.1145	313 Gołcza	.1085	.1075
200 Jarocin	.1246	.1246	257 Tyczyn	.1173	.1151	314 Miejsce Piast.	.1084	.1084
201 Jasło	.1255	.1230	258 Koprzywnica	.1171	.1171	315 Charsznica	.1084	.1084
202 Opatowiec	.1254	.1245	259 Działoszyce	.1171	.1171	316 Żabno	.1079	.1084
203 Wiślica	.1254	.1224	260 Białobrzegi	.1171	.1171	317 Rozwienica	.1065	.1065
204 Łańcut	.1253	.1165	261 Haczów	.1171	.1181	318 Jedlicze	.1063	.1108
205 Chmielów	.1253	.1277	262 Chmielnik Rzesz.	.1170	.1170	319 Świlcza	.1039	.1048
206 Wojtaszówka	.1249	.1269	263 Chrzanów	.1166	.1166	320 Kocmyrzów-Lub.	.1059	.1048
207 Wielka Wieś	.1248	.1259	264 Drwinia	.1166	.1098	321 Chmielnik	.1053	.1053
208 Dwikozy	.1247	.1247	265 Żurawica	.1165	.1203	322 Radogoszcz	.1048	.1048
209 Jeżowe	.1246	.1246	266 Charkówka	.1159	.1169	323 Oleśnica	.1048	.1037
210 Szydłów	.1245	.1245	267 Gorzyce	.1159	.1159	324 Opatów	.1047	.1058
211 Pacanów	.1243	.1228	268 Kamień	.1157	.1181	325 Lisia Góra	.1047	.1045
212 Nowa Dęba	.1242	.1247	269 Połaniec	.1153	.1165	326 Bogoria	.1045	.1045
213 Wojnicz	.1241	.1274	270 Próchnik	.1150	.1160	327 Żyraków	.1044	.1075
214 Strzyszów	.1237	.1237	271 Sędziszów	.1149	.1159	328 Rzezawa	.1041	.1048
215 Hyżne	.1237	.1213	272 Czarna (tar)	.1148	.1202	329 Klimontów	.1039	.1039
216 Wiązownica	.1236	.1355	273 Sieniawa	.1148	.1206	330 Szastarka	.1032	.1022
217 Osiek Jasiel.	.1236	.1236	274 Pierzchnica	.1147	.1147	331 Radomyśl Wlk.	.1022	.1021
218 Zarszyn	.1233	.1243	275 Sokołów Małop.	.1145	.1145	332 Czermin	.1021	.1021
219 Michałów	.1231	.1231	276 Iwaniska	.1145	.1147	333 Tarnowiec	.1016	.1016
220 Koszyce	.1231	.1231	277 Nowa Szarzyna	.1144	.1144	334 Krasne	.1015	.1015
221 Boguchwała	.1229	.1147	278 Radymno	.1114	.1144	335 Obrazów	.1013	.1029
222 Ropczyce	.1226	.1253	279 Kolbuszowa	.1143	.1127	336 Tuszów Narod.	.1013	.0942
223 Kuryłówka	.1221	.1221	280 Biskupice	.1143	.1143	337 Batorz	.1010	.1011
224 Wielkie Oczy	.1219	.1219	281 Bejsce	.1143	.1143	338 Dąbrowa Tar.	.1009	.1002
225 Majdan Królewski	.1218	.1218	282 Słomniki	.1143	.1144	339 Nowe Brzesko	.1002	.0985

cd. Tabeli 4

Nazwa jednostki	$D_i^{(2)77}$	$D_i^{(2)87}$	Nazwa jednostki	$D_i^{(2)77}$	$D_i^{(2)87}$	Nazwa jednostki	$D_i^{(2)77}$	$D_i^{(2)87}$
340 Lipnik	.0991	.0991	348 Proszowice	.0969	.0957	356 Mędrzychów	.0924	.0924
341 Trzydnik Duży	.0988	.0988	349 Szczucin	.0966	.0957	357 Szczurowa	.0912	.0912
342 Orły	.0987	.1025	350 Sadowie	.0960	.0960	358 Oleśno	.0908	.0901
243 Pawłosiów	.0985	.0972	351 Zarzecze	.0953	.0953	359 Chłopice	.0906	.0906
344 Koniusza	.0984	.0983	352 Gręboszów	.0953	.0953	360 Wadowice Górne	.0891	.0891
345 Wilczyce	.0979	.0979	353 Wojciechowice	.0945	.0945	361 Bolesław	.0891	.0891
346 Przeworsk	.0978	.1002	354 Igołomia-Waw.	.0937	.0915			
347 Radziemice	.0970	.0970	355 Gać	.0936	.0936			

Źródło: obliczenia własne.

zmiany zachodzące w czasie. W 130 gminach nie nastąpiły żadne różnice we wskaźnikach, natomiast w 88 gminach zanotowano niewielki wzrost wartości wskaźnika syntetycznego atrakcyjności turystycznej w granicach od 0,001 (w gminie Nowa Dęba) do 0,051 (w gminie Solina). Spadek wskaźnika atrakcyjności turystycznej nastąpił w 141 gminach i wahał się od 0,001 (w gminie Sitkówka Nowiny) do 0,555 (w gminie Rabka). Wskaźnik atrakcyjności turystycznej zmalał w analizowanym okresie głównie w gminach województw nowosądeckiego i krakowskiego, natomiast wzrósł nieznacznie w gminach województwa przemyskiego i krośnieńskiego. Na zmiany syntetycznego wskaźnika atrakcyjności turystycznej wpłynęły wahania liczby miejsc noclegowych.

Typologię gmin przeprowadzono opierając się na grupach klasyfikacyjnych utworzonych na podstawie wartości syntetycznych wskaźników atrakcyjności turystycznej.

Przyjmując następujące przedziały wielkości wskaźnika syntetycznego, zaliczono do:

— grupy I w przedziale 1,00—0,20 — gminy o wykształconej i utrwalonej już funkcji turystycznej, bardzo atrakcyjne,
— grupy II w przedziale 0,20—0,14 — gminy o dużej atrakcyjności turystycznej,
— grupy III w przedziale 0,14—0,12 — gminy o średnim poziomie atrakcyjności,
— grupy IV w przedziale 0,12—0,00 — gminy nie mające o charakteru turystycznego.

Powyższy podział ma charakter arbitralny. Należy zaznaczyć, że przy jego ustalaniu kierowano się zarówno przesłankami formalno-statystycznymi, jak i merytorycznymi. Wielkość przedziałów związana jest z empirycznym rozkładem wartości wskaźnika syntetycznego w poszczególnych gminach.

Do I grupy zaliczono 15 gmin w 1977 r, co stanowiło 4,16% i 13 gmin w 1987 r., czyli 3,6% ogółu gmin. Do II, liczniejszej grupy, zakwalifiko-

wano około 80 gmin, czyli ponad 20%. Na pierwsze miejsce pod względem liczby gmin bardzo atrakcyjnych, o wykształconej i utrwalonej już funkcji turystycznej, wysunęło się województwo nowosądeckie. W 1977 r. — 73%, a w 1987 r. — 69% gmin tego województwa znalazło się w I grupie atrakcyjności turystycznej. Dalsze miejsca w I grupie zajmowały gminy województwa krośnieńskiego, a następnie kieleckiego i krakowskiego. Do I grupy atrakcyjności nie zostały zakwalifikowane gminy z województw: przemyskiego, rzeszowskiego, tarnobrzeskiego i tarnowskiego.

W grupie II wśród gmin o dużej atrakcyjności turystycznej dominowały gminy województw nowosądeckiego oraz krośnieńskiego i kieleckiego.

W grupach III i IV znalazły się, oprócz gmin województwa nowosądeckiego, które w IV grupie nie występowały, gminy z wszystkich badanych województw.

Analizując wewnątrzwojewódzki rozkład współczynników atrakcyjności turystycznej można stwierdzić, iż w najbardziej atrakcyjnym turystycznie województwie nowosądeckim 65% gmin zostało zakwalifikowanych do II

Tabela 5. Międzywojewódzki rozkład uporządkowanych malejącą wskaźników syntetycznych atrakcyjności turystycznych $D_i^{(2)}$

Województwa		Udział liczby jednostek znajdujących się w ramach poszczególnych przedziałów (w %)			
		1,00—0,20	0,20—0,14	0,14—0,12	0,12—0,00
kieleckie	1977	6,67	20,00	24,06	15,63
	1987	7,69	17,50	24,62	16,42
krakowskie	1977	6,67	8,24	9,02	14,06
	1987	7,69	5,00	8,95	15,67
krośnieńskie	1977	13,33	18,82	9,78	6,25
	1987	15,38	18,75	10,45	5,97
nowosądeckie	1977	73,33	31,76	3,76	0,00
	1987	69,24	35,00	4,48	0,00
przemyskie	1977	0,00	5,88	8,27	14,06
	1987	0,00	6,25	8,96	12,69
rzeszowskie	1977	0,00	0,00	14,29	17,97
	1987	0,00	1,25	11,94	18,65
tarnobrzeskie	1977	0,00	5,88	21,05	14,84
	1987	0,00	6,25	20,90	14,18
tarnowskie	1977	0,00	9,42	9,77	17,19
	1987	0,00	10,00	9,70	16,42
razem	1977	100,0	100,0	100,0	100,0
	1987	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie tabeli 4.

Tabela 6. Wewnątrzwojewódzki rozkład uporządkowanych malejąco wskaźników syntetycznych atrakcyjności turystycznej $D_i^{(2)}$

Województwa		Udział liczby jednostek znajdujących się w kolejnych przedziałach (w %)					Wskaźnik sumaryczny
		1,00–0,20	0,20–0,14	0,14–0,12	0,12–0,00	Razem	
kieleckie	1977	1,43	24,29	45,71	28,57	100,0	0,131
	1987	1,43	20,00	47,14	31,43	100,0	0,131
krakowskie	1977	2,63	18,42	31,58	47,37	100,0	0,127
	1987	2,63	10,53	31,58	55,26	100,0	0,122
krośnieńskie	1977	5,13	41,03	33,33	20,51	100,0	0,146
	1987	5,13	38,46	35,90	20,51	100,0	0,146
nowosądeckie	1977	25,58	62,79	11,63	0,00	100,0	0,224
	1987	20,93	65,12	13,95	0,00	100,0	0,203
przemyskie	1977	0,00	14,71	32,35	52,94	100,0	0,122
	1987	0,00	14,71	35,29	50,00	100,0	0,122
rzeszowskie	1977	0,00	0,00	45,24	54,76	100,0	0,120
	1987	0,00	2,38	38,10	59,52	100,0	0,120
tarnobrzeskie	1977	0,00	9,62	53,84	36,54	100,0	0,123
	1987	0,00	9,62	53,84	36,54	100,0	0,123
tarnowskie	1977	0,00	18,60	30,24	51,16	100,0	0,121
	1987	0,00	18,60	30,24	51,16	100,0	0,121
MPW	1977	4,16	23,55	36,83	35,46	100,0	0,138
	1987	3,60	22,16	37,12	37,12	100,0	0,136

Źródło: obliczenia własne na podstawie tabeli 4.

grupy atrakcyjności, 21% gmin do grupy I, a pozostałe 14% gmin do grupy III. Tak więc 86% gmin tego województwa to gminy o dużej i bardzo dużej atrakcyjności turystycznej, posiadające znaczenie ponadregionalne.

W drugim co do atrakcyjności województwie krośnieńskim — 5% gmin należało do I grupy atrakcyjności, 38% do II, 36% do III grupy i 21% do IV.

Między- i wewnątrzwojewódzki rozkład uporządkowanych malejąco wskaźników syntetycznych atrakcyjności turystycznej $D_i^{(2)}$ prezentują tabele 5 i 6.

Przestrzenna struktura turystyki w gminach jest wynikiem szeregu uwarunkowań, z których jako najważniejsze wymienić należy: wysoką atrakcyjność środowiska górskiego, szczególną rolę Tatr, jako jedynych w Polsce gór o krajobrazie alpejskim, oryginalną sztukę ludową oraz góralski folklor Podtatrza, dużą atrakcyjność Bieszczad, jak również panującą modę na takie ośrodki turystyczne, jak np.: Zakopane, Krynica, Muszyna czy Szczawnica.

4. Uwagi końcowe

Dokonana analiza statystyczna pozwoliła na ocenę atrakcyjności turystycznej 361 jednostek gminnych południowo-wschodniej Polski. O wartości rekreacyjnej danej gminy decydują przede wszystkim walory środowiska przyrodniczego. Stanowią one punkt wyjścia określenia zakresu oraz kierunków rozwoju obecnej i potencjalnej funkcji turystycznej, i w konsekwencji podstawę do programowania inwestycji z zakresu materialnej bazy turystyki.

Wśród ogółu gmin można wyodrębnić:

— gminy, w których walory środowiska przyrodniczego stwarzają podstawę do wykształcenia się funkcji turystycznej jako podstawowej, mającej zasięg ponadregionalny. Są to w przeważającej mierze gminy województw nowosądeckiego i krośnieńskiego;

— gminy, gdzie funkcja turystyczna ma zasięg lokalny. Dotyczy to przede wszystkim gmin z województw tarnobrzeskiego i kieleckiego;

— gminy pozostałe, w których turystyka nie odgrywa większego znaczenia — relatywnie najwyższy udział w tej grupie mają gminy z województwa rzeszowskiego.

Przeprowadzone badania wykazały, że w województwach położonych na obszarach o wybitnych walorach środowiska przyrodniczego udział gmin posiadających bazę noclegową jest relatywnie wyższy niż w pozostałych. Istnieje jednak szereg gmin niedoinwestowanych, należących głównie do województw nowosądeckiego i krośnieńskiego, gdzie istniejący potencjał środowiska przyrodniczego nie jest w pełni wykorzystany.

Należy zwrócić uwagę, że właściwe wykorzystanie walorów poprzez odpowiednie zagospodarowanie terenu może być bardzo ważnym czynnikiem aktywizacji gospodarczej gmin. Formułowanie bardziej szczegółowych wniosków z tego zakresu wymaga jednak szerzej zakrojonych badań. Podstawową przeszkodę w przeprowadzeniu badań dotyczących oceny możliwości rozwoju funkcji turystycznej jednostek przestrzennych stanowią ograniczone materiały statystyczne, a przede wszystkim brak danych ilustrujących rozmiary ruchu turystycznego.

Przyczyny niedoinwestowania gmin atrakcyjnych pod względem środowiska przyrodniczego mogą być bardzo różne. Można wśród nich wymienić np.: niedostateczną kondycję finansową gmin, ograniczoną samodzielność ich działań i inicjatyw, niesprawność funkcjonujących na ich obszarze instytucji, czy też niedostrzeganie korzyści płynących z turystyki.

Oprócz gmin słabo zagospodarowanych, a posiadających potencjalne możliwości wykształcenia się w nich funkcji turystycznej, szereg jednostek charakteryzuje się nadmierną koncentracją bazy noclegowej, a tym samym ruchu turystycznego. Są to przede wszystkim jednostki miejs-

ko-gminne, w których dominującą pozycję zajmują duże miasta będące znanymi ośrodkami turystycznymi, jak np. Krynica czy gmina Tatrzańska z Zakopanem [2].

Ogólnie można stwierdzić, że potencjał rekreacyjny gmin Polski południowo-wschodniej w skali ponadregionalnej określają w sposób zdecydowany obszary górskie. W związku z tym występuje wyraźna specjalizacja gmin tego regionu w skali krajowej, związana z możliwością uprawiania tu turystyki górskiej oraz form turystyki o charakterze ogólnorekreacyjnym.

Gminy południowo-wschodniej Polski, w dużej mierze posiadające bardzo bogate walory środowiska przyrodniczego, mają duże szanse rozwoju. Wraz ze wzrostem potrzeb turystycznych będzie więc zwiększało się ich znaczenie ekonomiczne. Działania ekonomiczne nie powinny jednak naruszyć pełnej wartości rekreacyjnej gmin.

Synthetic Tourist Attractiveness Estimation of South-East Polish Provinces

The area of South-East Poland has the characteristic conditions of natural environment. This paper presents the estimation of tourist attractiveness of 361 provinces in this region. The investigations aimed at the recognition of possibilities and conditions of tourism development in particular provinces of South-East Poland.

The differentiation of tourist provinces as well as pointing at their role and importance have been made on the basis of the synthetic coefficient of the province tourist attractiveness (calculated from the natural environment attractiveness and the number of accommodation coefficients).

In order to calculate the synthetic coefficients of attractiveness, the Z. Hellwig method of development standard has been used. This procedure has allowed to differentiate the provinces which have real and potential conditions to create the tourist functions.

The proper exploitation of natural environment values by the adequate space management may be a very important element in the economic activitation of provinces.

Piśmiennictwo

[1] Pluta W., *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach ekonomicznych*, PWE, Warszawa 1977.

[2] Temat badawczy: Próba oceny sterowania rozwojem zagospodarowania turystycznego (na szczeblu centralnym), III część CPBP.08.06 grupa tematyczna III, temat 8, Instytut Turystyki, Warszawa 1990, maszynopis.

[3] Warszyńska J., Koliba A., Środoń E., *Model atrakcyjności turystycznej MPW*, zadanie 1.5. w ramach problemu rządowego PR—7, Kraków 1980, maszynopis.
[4] Warszyńska J., *Ocena zasobów środowiska naturalnego dla potrzeb turystyki (na przykładzie województwa krakowskiego)*, Zeszyty Naukowe UJ CCC Prace Geograficzne, Zeszyt 36, PWN, Warszawa-Kraków 1974.
[5] Wyposażenie miast i miejscowości wiejskich w podstawowe placówki i urządzenia. Wojewódzkie Urzędy Statystyczne MPW, Dane dla lat 1977 i 1987.

Problemy rozwoju infrastruktury turystycznej regionów Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego

Antoni Jarosz, Marek Żołdak *

Regiony Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego mogą spełniać znaczącą rolę w rozwoju ruchu turystycznego. Za takim stwierdzeniem przemawiają: usytuowanie obszaru w bezpośrednim sąsiedztwie innego państwa, tj. Ukrainy, występowanie elementów i przejawów odmiennej kultury, atrakcyjność wielu miejscowości, a także położenie na szlakach tranzytowych prowadzących do i z Ukrainy, Czech i Słowacji oraz w kierunku Bieszczad. Ze względu na położenie regionu na tzw. „ścianie wschodniej", zaliczony on został do drugiej strefy działania, w której koncentrować się będą procesy inwestycyjne, mające na celu rozwój infrastruktury turystycznej [1].

Obserwując tendencję światową, to znaczy wzrost ruchu turystycznego spowodowanego między innymi skróceniem czasu pracy, wzrostem zasobów pieniężnych ludności, można wnosić, iż obszar Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego ma szansę stać się jednym z terenów o intensywnej funkcji turystycznej, gdyż region ten prawie w całości został zaliczony do wysokiej, II kategorii obszarów krajoznawczych [6].

Analizując zjawiska zachodzące w krajach wysoko rozwiniętych można dostrzec, że nie tylko obszary o wybitnych walorach turystycznych, ale również inne, mniej atrakcyjne, spełniają funkcje rekreacyjno-turystyczne, co związane jest z odpowiednim poziomem zagospodarowania.

Regiony Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego z powodzeniem odpowiadają takim przesłankom. Ich położenie względem większych ośrodków emisji ruchu turystycznego, jak Rzeszów (150 tys. mieszkańców), Przemyśl (67 tys. mieszkańców), Krosno (49 tys. mieszkańców) i innych, prawdopodobnie spowoduje większe zapotrzebowanie na miejsca mogące zaspokoić potrzeby osób pragnących wypoczynku, rekreacji.

---

* Katedra Ekonomiki i Organizacji Turystyki AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78.

Zakres badań obejmował obszar Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego oraz część innych jednostek fizjograficznych, takich jak Doły Jasielsko-Sanockie, Pogórze Strzyżowskie i Kotlina Sandomierska. Włączono je do opracowania, aby przedstawić ten region jako jednolity pod względem dostępności komunikacyjnej i infrastruktury turystycznej. Biorąc pod uwagę pełnienie przez badany region funkcji turystycznej, sformułowano następujące problemy badawcze:

— jak zwiększyć efektywność wykorzystania walorów turystycznych regionu,
— na ile infrastruktura turystyczna odpowiada potrzebom istniejącego i potencjalnego ruchu turystycznego,
— w jakim kierunku powinny zmierzać zmiany strukturalne bazy noclegowej, gastronomicznej i towarzyszącej.

1. Walory turystyczne regionu

Pogórze Dynowskie charakteryzuje się nieregularnym położeniem pasm górskich: większość przebiega z północnego-zachodu na południowy-wschód. Pokaźne (30 km) jest pasmo biegnące z doliny Wisłoka między Wiśniową a Frysztakiem w okolice Brzozowa (Królewska Góra — 541 m). Krótkim działem od Prządek łączy się ono z Suchą Górą (591 m) — najwyższym wzniesieniem Pogórza Dynowskiego. Z pozostałych grzbietów wymienić można: pasmo od Suchej Góry do Domaradza, grupę krótkich pasm między doliną Stobnicy a linią Dynów-Tyczyn, pasmo z Babicy nad Wisłokiem po Nozdrzec nas Sanem, pasma ze wzgórza Wilcze (510 m) do Tyczyna i do Wary, pasemko Grabówki, Wrocienia w okolicy Brzozowa oraz Kopacza i Wincentówki nad Sanem [5].

Równie interesująco przedstawia się układ wzniesień Pogórza Przemyskiego. W północnej części wzniesienia rzadko przewyższają 500 m, jednakże w południowej części osiągają większe wysokości (Kamienna Laworta — 769 m w okolicy Ustrzyk Dolnych). W północno-wschodniej części przebiega grzbiet (38 km) ciągnący się od Przemyśla po zakole Sanu między Bachowcem a Chyrzyną. Inne pasma to: gniazdo Suchego Obycza (617 m), z licznymi odgałęzieniami nad Wiarem, pasmo Kiczerki nad Łomną i w północno-zachodniej części pasmo od Iskania do Starej Birczy oraz Góry Słonna na północny-wschód od Sanoka (nazwa pochodzi od licznych źródeł solankowych).

Największymi rzekami regionu są San i Wisłok. San jest spławny i dostępny dla kajaków przy średnim stanie wody od Sanoka, a niskim od Dynowa. Wisłok jest spławny (przy bardzo dobrych warunkach) od Krosna, a przy normalnych warunkach od Strzyżowa. Z innych rzek regionu

wymienić należy: Wiar, Stobnicę, Tyrawski, Baryczkę, Radę, Rokietnicę — dopływy Sanu oraz Stobnicę i Mleczkę — dopływy Wisłoka.

Obszar regionu obejmuje rozmaite środowiska geograficzne, stąd też odznacza się dużą różnorodnością roślinności. Na Pogórzu Dynowskim między Korczyną a Czarnorzekami położony jest rezerwat przyrody nieożywionej „Prządki". Obejmuje on rozległą grupę skał-ostańców, zbudowanych z piaskowca ciężkowickiego, który pod wpływem erozji wodnej i powietrznej przybrał oryginalne kształty. W okolicy Jabłonicy Polskiej leży rezerwat leśny „Kretówki", obejmujący las sosnowo-jodłowo-bukowy, w którym znajduje się ponad 150 cisów. Naturalne stanowisko cisu posiada rezerwat „Cisy w Malinówce" koło Malinówki, gdzie rośnie ich kilka tysięcy. Z kolei w paśmie Gór Słonnych koło Monasterca leży leśny rezerwat „Góra Sobań" [5].

Istotnym elementem powodującym napływ turystów do regionu są jego zabytki architektury i budownictwa. Zaliczyć do nich należy:

— w Łańcucie: zespół zamkowy z XVII w., pałac barokowy, powozownia zamkowa;
— w Krasiczynie: zamek późnorenesansowy z XVI.;
— w Przemyślu: kościół katedralny z XV w., kościół i zespoły klasztorne,
— w Kalwarii Pacławskiej: kościół i klasztor Franciszkanów, zespół 42 kaplic,
— w Jarosławiu: kościół (pierwszy jezuicki w Polsce) i klasztor Dominikanów z XVII—XVIII w., opactwo Benedyktynek z XVII w. z murami obronnymi i kamienice z podcieniami,
— w Przeworsku: klasztor Bożogrobowców z XV w., z murami obronnymi, kościół i klasztor Benedyktynów,
— w Rzeszowie: zamek Ligęzów z fortyfikacjami (XVII—XIX w.),
— w Odrzykoniu: ruiny zamku Kamieniec z XIV—XVI w.

Ponadto cenne są obiekty sakralne i obronne w Brzozowie, Frysztaku, Tyczynie, Lesku, Sanoku, Kańczudze, Dynowie, Babicach, Dubiecku oraz Posadzie Rybotyckiej. Atrakcją turystyczną regionu są także forty twierdzy przemyskiej, stanowiące rzadki w Europie relikt sztuki obronnej, powstały w okresie od 1850 do 1914 roku. Fortyfikacje te są przeglądem rozwoju europejskich systemów obronnych z XIX i XX w.

Powyższe walory turystyczne nie były, jak dotychczas, w pełni wykorzystane. Złożyło się na to wiele przyczyn, wśród których do najważniejszych zaliczyć należy brak działań promocyjno-marketingowych ze strony organów administracji lokalnej (gminnej) i wojewódzkiej oraz regionalnego lobby turystycznego. W sposób wysoce niezadowalający funkcjonują wojewódzkie centra informacji turystycznej, które powinny promować walory turystyczne regionu.

Prowadzone przez autorów badania prywatnych biur turystycznych

dowiodły, iż nie dysponowały one szerszą ofertą w zakresie turystyki i wypoczynku w regionie Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego. [2]. Spośród klientów biur turystycznych zainteresowanie turystyką w badanym regionie zgłaszała zwłaszcza młodzież szkolna oraz turyści „trzeciego wieku". Oferta programowa tych imprez była jednak skromna. W związku z powyższym istnieje konieczność podjęcia działań promocyjno-marketingowych i zadbania o public relations przez administrację publiczną i podmioty gospodarcze działające na rynku turystycznym. Dobrym przykładem tego typu działań może tu być francuski rynek turystyczny.

2. Zagospodarowanie komunikacyjne regionu

W regionie największą rolę odgrywa transport samochodowy. Gęstość dróg na Pogórzu Dynowskim i Pogórzu Przemyskim jest wystarczająca (tabela 1). Ze względu na brak danych szczegółowych, dotyczących mniejszych jednostek administracyjnych, uwzględniono dane dla całych województw (odnosi się to także do innych danych obrazujących poziom komunikacji samochodowej).

Tabela 1. Gęstość dróg w województwach krośnieńskim, przemyskim i rzeszowskim w porównaniu z województwami krakowskim i warszawskim

Województwo	Powierzchnia w km²	Długość dróg w km	Gęstość dróg w km/100 km²
krośnieńskie	5702	3543	62,1
przemyskie	4437	2778	62,6
rzeszowskie	4397	3493	79,4
krakowskie	3254	1918	140,5
warszawskie	3788	1788	91,5

Źródło: dane uzyskane w Wydziale Komunikacji Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie oraz Rocznik Statystyczny GUS, Warszawa 1990, s. 54, 62.

Niekorzystnie przedstawia się stan nawierzchni jezdni. Niemalże wszystkie drogi, a szczególnie wojewódzkie (drogi o znaczeniu lokalnym), wymagają remontu.

Głównymi arteriami komunikacji samochodowej na omawianym terenie są:

— drogi o znaczeniu międzynarodowym: nr 4 z Berlina do Lwowa, biegnąca przez Rzeszów, Jarosław, Przemyśl, Medykę; nr 9 z Radomia, biegnąca przez Rzeszów, Miejsce Piastowe, Przełęcz Dukielską (przejście graniczne w Barwinku),

— drogi o znaczeniu krajowym: nr 98 z Wadowic, biegnąca przez Krosno, Sanok do Przemyśla, oraz droga biegnąca przez Rzeszów, Brzozów, Sanok do Ustrzyk Dolnych.

Duże znaczenie w przyszłości może mieć droga prowadząca z Przemyśla przez Dynów do Domaradza, ze względu na wzrastający ruch turystyczny (obecnie turystyka handlowa) z Ukrainy.

Jakość i liczbę dróg w regionie ilustrują dane zamieszczone w tabelach 2 i 3.

Tabela 2. Długość dróg krajowych w województwach krośnieńskim, przemyskim i rzeszowskim w roku 1991 (w km)

Województwo	Drogi krajowe ogółem	Drogi o nawierzchni twardej	Drogi o nawierzchni ulepszonej
krośnieńskie	775	775	775
przemyskie	553	551	547
rzeszowskie	579	579	578

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 3. Drogi wojewódzkie w krośnieńskim, przemyskim i rzeszowskim w roku 1991

Województwo	Drogi woj. ogólnie w km	Drogi o naw. twardej w km	Drogi o naw. ulepszonej w km	Drogi o naw. nie ulepszo- w km	Drogi o naw. gruntowej w km
krośnieńskie	1655	1517	1393	124	138
przemyskie	1529	1375	1246	129	154
rzeszowskie	1857	1730	1547	183	127

Źródło: jak w tab. 1.

Oceniając podstawowe oznakowanie szlaków komunikacji samochodowej należy zauważyć częsty brak informacji o walorach turystycznych, jak np. punkty widokowe, rezerwaty, zabytki, muzea itp. Zwrócić należy uwagę na konieczność rozbudowy wzdłuż szlaków komunikacyjnych regionu infrastruktury pomocniczej. O ile bowiem sieć stacji benzynowych, stacji obsługi i warsztatów samochodowych można uznać za wystarczającą, o tyle zaplecze sanitarne, jak i parkingowe jest zbyt małe. Problematyka rozbudowy infrastruktury pomocniczej powinna przede wszystkim być podejmowana przez administrację lokalną, która może stwarzać warunki do rozwoju small businessu turystycznego przy szlakach komunikacyjnych. Procesy tego rodzaju w regionie już zachodzą, zwłaszcza wzdłuż trasy A-4 (Berlin-Kijów), konieczne jest jednak ich zdynamizowanie.

Znaczącą rolę w przewozach podróżnych odgrywa także transport kolejowy, który — ze względu na peryferyjne położenie sieci kolejowej

w stosunku do rozpatrywanego regionu — nie może służyć jako środek do penetracji jego obszaru. Wyjątkiem są miejscowości leżące na szlakach komunikacyjnych, np. Przemyśl, Łańcut, Rzeszów, Krosno, Sanok. Pomimo tego regiony Pogórza Dynowskiego i Przemyskiego poprzez sieć kolejową są dobrze powiązane z odległymi miejscowościami w kraju. Bezpośrednie połączenia posiadają między innymi ze Szczecinem, Poznaniem, Katowicami, Krakowem, Wrocławiem, Warszawą — z Przemyśla i Rzeszowa; Warszawą, Łodzią, Lublinem, Kołobrzegiem — z Rzeszowa i Zagórza. Sieć kolejowa na odcinku Medyka-Rzeszów jest zelektryfikowana. Pozostałe odcinki obsługiwane są przez pociągi spalinowe, a gdzieniegdzie przez parowozy.

3. Baza noclegowa i jej wykorzystanie

Bazę noclegową uważa się za podstawowy element zagospodarowania turystycznego, ponieważ jej wielkość jest głównym wyznacznikiem możliwości recepcyjnych regionu czy miejscowości.

Spośród obiektów „otwartej" bazy noclegowej na obszarze regionów Pogórza Dynowskiego i Przemyskiego można wymienić: hotele, motele, pensjonaty, domy wycieczkowe, domki turystyczne, schroniska młodzieżowe, pokoje gościnne będące własnością spółdzielni, pokoje gościnne prywatne, kempingi oraz pola biwakowe. Funkcjonują również obiekty bazy „zamkniętej".

Liczba miejsc noclegowych w bazie „otwartej" i „zamkniętej" wynosiła w 1990 roku — 6808. Miejsca w bazie noclegowej czynnej cały rok stanowiły w 1990 roku nieco ponad połowę ogólnej liczby miejsc noclegowych (3743 miejsc, tj. 52,5% ogółu) [4]. Pełna dyspozycyjność miejsc w obiektach noclegowych występowała jedynie w czerwcu, lipcu i sierpniu, a podwyższona — w maju i wrześniu.

Pojemność bazy noclegowej na obszarze Pogórza Dynowskiego i Pogórza Przemyskiego przedstawiają dane zamieszczone w tabelach 4, 5.

W grupie obiektów turystycznych w 1990 roku największą liczbą miejsc noclegowych dysponowały schroniska młodzieżowe (25,8% ogółu miejsc). Jednakże ze względu na sezonowość tej bazy (jedynie 18% miejsc w schroniskach jest całorocznych) oraz bardzo niski standard nie należy bazy noclegowej w schroniskach młodzieżowych traktować jako liczącego się elementu zagospodarowania turystycznego regionu. Poza tym największą liczbą miejsc noclegowych dysponowały domy wycieczkowe (20,8% ogółu miejsc noclegowych) oraz obiekty hotelowe (19,6% ogółu miejsc noclegowych). Kempingi i pola biwakowe, w przeważającej mierze obiekty sezonowe (w 90%), dysponowały 15,9% ogółu miejsc noclegowych.

Tabela 4. Miejsca noclegowe w obiektach turystycznych regionu w roku 1990

Rodzaj obiektów	Liczba miejsc noclegowych		Udział procentowy w ogólnej liczbie miejsc
	ogółem	sezon.	
hotele	978	18	18,7
motele	46	—	0,9
pensjonaty	104	—	0,2
domy wycieczkowe	1086	22	20,8
pokoje gościnne uspołecz.	185	49	3,5
pokoje gościnne prywat.	399	52	7,6
domki turystyczne	251	251	4,8
kempingi	326	238	6,2
pola biwakowe	505	505	9,7
schroniska młodzieżowe	1346	1106	25,8
Ogółem	5226	2241	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych w Wydziale do Spraw Społecznych Urzędu Wojewódzkiego Przemyśla, Wydziale do Spraw Infrastruktury Urzędu Wojewódzkiego w Krośnie, Wydziale do Spraw Społecznych w Rzeszowie.

Tabela 5. Miejsca noclegowe w obiektach wczasowo-wypoczynkowych regionu w 1990 roku

Rodzaj obiektów	Liczba miejsc noclegowych		Udział procentowy w ogólnej liczbie miejsc
	ogółem	sezonowych	
ośrodki wczasowe	1252	691	79,1
ośrodki szkoleniowe	317	120	20,1
ośrodki wypoczynku sobotnio-niedzielnego	13	13	0,8
Ogółem	1582	824	100,0

Źródło: jak w tab. 4.

Z kolei w **grupie obiektów wczasowo-wypoczynkowych** dominowały ośrodki wczasowe, które dysponowały łącznie 79,1% ogółu miejsc noclegowych.

Rozmieszczenie bazy noclegowej obszaru Pogórza Dynowskiego i Pogórza Przemyskiego jest nierównomierne. Największa liczba obiektów turystycznych, z czym wiąże się także największa liczba miejsc noclegowych, znajduje się w dużych miejscowościach (przodują tu Rzeszów i Przemyśl). Związane jest to z jednej strony z wielkością tych ośrodków miejskich, z drugiej zaś z usytuowaniem ich na szlakach komunikacyjnych oraz występowaniem na ich obszarze lub w okolicach cennych walorów przyrodniczych i kulturowych (tabele 6, 7, 8).

Ze względu na brak danych dotyczących wykorzystania obiektów turystycznych zlokalizowanych w województwie przemyskim, w układzie rodzajowym, świadczących usługi noclegowe, uznano za słuszne przedstawienie tego problemu oddzielnie dla województw rzeszowskiego i krośnieńskiego (tabela 9) oraz przemyskiego (tabela 10).

Tabela 6. Rozmieszczenie wybranych obiektów turystycznych w roku 1989 w regionach Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego

Miejscowość	Liczba obiektów	Liczba miejsc noclegowych	
		ogółem	sezonowych
Przemyśl	11	882	470
Rzeszów	5	708	–
Ustrzyki Dolne	3	503	100
Sanok	6	494	146
Lesko	4	424	160
Krosno	3	295	100
Łańcut	4	271	94
Przeworsk	5	267	89
Jarosław	3	186	50

Źródło: jak w tab. 4.

Tabela 7. Rozmieszczenie obiektów hotelowych w roku 1990 w regionach Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego

Miejscowość	Liczba obiektów	Liczba miejsc noclegowych
Rzeszów	3	570
Krosno	1	113
Głuchów pod Łańcutem	1	90 (18)*
Sanok	1	62
Łańcut	1	50
Ostrów	1	46
Przemyśl	1	37
Przeworsk	1	10
Lesko	1 (motel)	46
Ogółem	11	1024

* Liczba miesc sezonowych
Źródło: jak w tab. 4.

Tabela 8. Rozmieszczenie domów wycieczkowych w roku 1990 w regionach Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego

Miejscowość	Liczba obiektów	Liczba miejsc noclegowych
Ustrzyki Dolne	2	279
Sanok	2	238
Przemyśl	3	204
Przeworsk	1	125
Jarosław	1	113
Łańcut	1	67
Brzozów	1	60
Ogółem	11	1086

Źródło: jak w tab. 4.

Tabela 9. Wykorzystanie bazy noclegowej w 1990 roku w obiektach turystycznych z terenu województwa rzeszowskiego i krośnieńskiego

Rodzaj obiektu	Miejscowość	Liczba obiektów	Liczba miejsc noclegowych	Nominalna liczba noclegów	Liczba korzystających z noclegów	Liczba udzielonych noclegów	Stopień wykorzystania [w %]	Średnia liczba noclegów na dobę
Hotele	Rzeszów	3	570	203996	74864	99101	48	1,3
	Łańcut	1	50	17900	5070	10846	60	2,1
	Głuchów	1	90	25920	8151	11042	42	1,3
	Krosno	1	124	45260	12628	21012	46	1,6
	Sanok	1	62	22630	5935	10907	48	1,8
Motele	Lesko	1	46	16790	1612	3849	23	2,3
Domy wycieczkowe	Łańcut	1	67	14807	3863	5785	39	1,5
	Brzozów	1	60	18660	1878	4514	24	2,4
	Sanok	2	138	86078	14867	30821	36	2,0
	Ustrzyki Dolne	2	259	84838	5297	13796	16	2,6
Pensjonaty	Postołów	1	26	6318	202	271	4	1,3
Pokoje gościnne	6 miejscowości		505	104337	5170	17981	17	3,4
Schroniska młodzieżowe	18 miejscowości		797	115967	12179	25781	22	2,1
Domki turystyczne	Sanok		75	11475	660	1263	11	1,9
	Lesko		134	22203	672	1498	7	2,2
Kempingi	Sanok	1	150	3294	307	583	17	1,9
Pola biwakowe	Brzozów	1	50	6100	105	315	5	3,0
	Czarnorzeki	1	100	12200	308	666	5	2,1
	Międzybrodzie	1	30	3660	199	396	10	2,0
Ogółem		19	3333	882433	153967	260427	29	17

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wydziału do Spraw Infrastruktury UW w Krośnie, Wydziału do Spraw Społecznych w Rzeszowie.

Tabela 10. Wykorzystanie bazy noclegowej w 1990 roku w obiektach turystycznych z terenu województwa przemyskiego

Miejscowość	Liczba obiektów	Liczba miejsc noclegowych	Nominalna liczba noclegów	Liczba korzystających z noclegów	Liczba udzielonych noclegów	Stopień wykorzystania (w %)	Średnia liczba noclegów na osobę
Miasta:							
Przemyśl	11	882	321930	54933	91404	28	1,6
Jarosław	3	186	67890	6245	29180	43	4,6
Przeworsk	5	267	97455	22106	31016	32	1,4
Gminy:							
Bircza	3	100	6000	254	276	5	1,1
Dubiecko	5	150	9000	1086	1706	19	1,5
Dynów	1	25	1500	60	120	8	2,0
Fredropol	1	25	1500	108	216	14	2,0
Jawornik Polski	1	30	1800	113	222	12	2,0
Krasiczyn	7	320	19200	9896	15982	83	1,6
Krzywcza	3	100	6000	886	1689	29	1,9
Orły	1	100	6000	–	–	0	0,0
Pruchnik	1	25	1500	212	212	14	1,0
Przemyśl	2	100	6000	3764	5553	92	1,4
Żurawica	2	50	3000	138	215	7	1,5
Ogółem	46	2360	548775	99801	177791	32	1,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wydziału do Spraw Społecznych Urzędu Wojewódzkiego w Przemyślu.

W 1990 roku z noclegów w bazie turystycznej „otwartej" regionów Podgórza Dynowskiego i Przemyskiego skorzystało około 253 tys. osób.

Do miejscowości o największej liczbie osób korzystających z bazy turystycznej należały [4]:

Rzeszów	30%	(ogólnej liczby 253 tys.)
Przemyśl	21%	
Sanok	9%	
Przeworsk	9%	
Krosno	6%	
Łańcut	4%	

Miejscowościami o największej liczbie udzielonych noclegów w bazie turystycznej w roku 1990 były [4]:

Rzeszów	23%	(ogólnej liczby 438 tys.),
Przemyśl	21%	
Sanok	11%	
Przeworsk	7%	
Jarosław	7%	
Krosno	5%	
Ustrzyki Dolne	4%	

Średni czas pobytu w regionach Pogórza Dynowskiego i Przemyskiego w 1990 roku, obliczony dla całego rejestrowanego ruchu turystycznego, wyniósł 1,75 dnia, średnie zaś wykorzystanie bazy noclegowej w obiektach turystycznych (porównując liczbę udzielonych noclegów do liczby oferowanych, nominalnych miejsc) kształtowało się na poziomie 31%. Biorąc pod uwagę efektywność wykorzystania miejsc noclegowych na pierwszym miejscu znalazły się hotele — 49% wykorzystanych miejsc noclegowych, następnie: domy wycieczkowe — 29%, motele — 23%, schroniska młodzieżowe — 22%, pokoje gościnne — 17%, kempingi — 17%, domki turystyczne — 9%, pola biwakowe — 7%, pensjonaty — 4%. Ze względu na brak danych dotyczących wykorzystania bazy noclegowej obiektów wczasowo-wypoczynkowych z terenu województwa przemyskiego, przedstawiono ten problem jedynie na podstawie województw rzeszowskiego i krośnieńskiego (tabela 11).

Spośród miejscowości zlokalizowanych na terenie województw rzeszowskiego i krośnieńskiego najwięcej korzystających z obiektów wczasowo-wypoczynkowych w 1990 roku było w Ustrzykach Dolnych — 2255 osób i Czudcu — 2191 osób. Miejscowościami o największej liczbie udzielonych noclegów w 1990 roku były: Ustrzyki Dolne — 13.404 noclegi i Lesko — 12.932 noclegi. Należy dodać, iż średni czas pobytu w obiektach wczasowo-wypoczynkowych woj. rzeszowskiego i krośnieńskiego w 1990 roku wynosił 6,0 dni. Pomimo to średnie wykorzystanie bazy noclegowej w obiektach wczasowo-wypoczynkowych w 1990 roku wynosiło tylko 25%.

Tabela 11. Wykorzystanie bazy noclegowej w 1990 roku w obiektach wczasowo-wypoczynkowych z terenu województwa rzeszowskiego i krośnieńskiego

Miejscowość	Liczba obiektów	Liczba miejsc noclegowych	Nominalna liczba noclegów	Liczba korzystających z noclegów	Liczba udzielonych noclegów	Stopień wykorzystania (w %)	Średnia liczba noclegów na osobę
Czudec	1	129	39837	2191	6932	17	3,2
Lesko	3	131	40678	1787	12932	31	7,2
Ustrzyki Dolne	5	317	53675	2255	13404	25	5,9
Tyrawa	1	89	9256	404	6921	74	17,1
Załuż	2	232	49748	1353	7947	16	5,8
Nozdrzec	1	13	1989	52	62	3	1,2
Ogółem:	13	911	195183	8042	48198	25	6,0

Źródło: jak w tab. 9.

Obiekty wczasowo-wypoczynkowe z terenu województw rzeszowskiego i krośnieńskiego dysponowały w 1990 roku 911 miejscami noclegowymi. Stanowiło to 58% ogólnej liczby 1582 miejsc noclegowych we wszystkich obiektach tego typu zlokalizowanych w regionach Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego. Ze względu na brak danych trudno jest określić przybliżony stopień wykorzystania tej bazy oraz podać liczbę korzystających z tych obiektów.

Z danych dotyczących wykorzystania bazy turystycznej i wczasowo-wypoczynkowej w 1990 roku można wysunąć wniosek, iż obiekty te są w stanie zaspokoić potrzeby noclegowe większej liczby turystów. Stopień wykorzystania tych obiektów, oscylujący w granicach 25%, wskazuje na duże rezerwy. Jedynie w przypadku hoteli wskaźnik ten wynosi około 50%, co również świadczy o rezerwach. Najważniejszym jednak problemem — dotyczącym bazy noclegowej — jest zarówno jej restrukturyzacja, jak i przekształcenie własnościowe. W badanym regionie dominującą formą przekształceń własnościowych uspołecznionej bazy noclegowej jest prywatyzacja metodą likwidacyjną. Obiekty bazy noclegowej przeznacza się na sprzedaż. Niestety coraz częściej (z racji recesji) transakcja kupna-sprzedaży nie dochodzi do skutku. Potencjalni klienci, a jest ich w regionie niewielu, liczą bowiem na obniżenie wartości sprzedawanego majątku w drodze kolejnych przetargów. W przypadku obiektów noclegowych o niższym standardzie właściwym rozwiązaniem wydaje się być jej komunalizacja bądź reprywatyzacja. Procesy te jednak w regionie zostały dopiero rozpoczęte. Wydaje się, iż rozwój bazy noclegowej regionu winien być oparty na obiektach prywatnych, takich jak hoteliki, pensjonaty, domy noclegowe nastawione na sezonową recepcję turystów, które zapewniałyby utrzymanie rodzinie właściciela.

3. Baza gastronomiczna regionu

Regiony Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego są wyposażone we wszystkie urządzenia składające się na bazę gastronomiczną. Poszczególne obiekty bazy gastronomicznej obsługującej ruch turystyczny występują w dwóch różnych układach funkcjonalnych — jako samodzielne albo sprzężone z bazą noclegową obiektów turystycznych. Oczywiście poza obiektami gastronomicznymi, dostępnymi dla ogółu turystów, poszczególne większe ośrodki wczasowo-wypoczynkowe dysponują własnymi stołówkami.

Obok zakładów gastronomicznych ważną rolę w zaspokajaniu podstawowych potrzeb, szczególnie dla turystyki nie zorganizowanej, spełniają różnego typu sklepy spożywcze. Wielkość i strukturę bazy gastronomicznej

Tabela 12. Wielkość i struktura bazy gastronomicznej regionu w 1990 roku

Wyszczególnienie	Ogółem	W tym:		
		restauracje	bary	kawiarnie, winiarnie itp.
Liczba zakładów ogółem:	21111	81	85	45
w tym na terenie:				
- miast	166	65	58	43
- wsi	45	16	27	2
Miejsca konsum. (szt.) ogółem:	13106*	8634	4447*	3331
w tym na terenie:				
- miast	10961*	7081	3435*	3071
- wsi	2145*	1553	1012*	260

* Dane nie uwzględniają miejsc konsumpcyjnych w woj. przemyskim
Źródło: jak w tab. 4.

w regionie Pogórza Dynowskiego i Pogórza Przemyskiego przedstawiają dane zamieszczone w tabeli 12.

W granicach województwa rzeszowskiego zakłady gastronomiczne zlokalizowane są w: Rzeszowie — 52, Łańcucie — 10, Strzyżowie — 4, Frysztaku — 3, Błażowej — 2 oraz po jednym w Albigowej, Budziwoju, Czudcu, Dylągówce, Jaworniku, Kosinie, Lutczy, Markowej, Niebylcu i Wiśniowej [4]. Z kolei w woj. krośnieńskim zakłady gastronomiczne zlokalizowane są w Krośnie i Sanoku — po 17, Ustrzykach Dolnych — 7, Lesku — 10, Brzozowie — 5, Zagórzu — 3, Jasienicy Rosielnej i Zarszynie po 2 oraz po jednym w Haczowie, Korczynie, Nozdrzcu, Olszanicy, Ropience, Czarnorzekach, Domaradzu, Grabownicy, Izdebkach, Krościenku, Mrzygłodzie, Postołowie i Tyrawie.

W województwie przemyskim zakłady gastronomiczne zlokalizowano w: Przemyślu — 21, Jarosławiu — 13, Przeworsku — 4, Dynowie, Radymnie, Birczy, Krasiczynie po 2 oraz po jednym w Kańczudze, Dubiecku, Fredropolu, Krzywczy, Pruchniku, Jaworniku Polskim, Orłach, Żurawicy, Trynczy, Zarzeczu i Olszanach [4].

Zaznaczyć należy, iż obecnie liczba placówek gastronomicznych diametralnie się zmienia. Związane jest to z powstawaniem wielu nowych zakładów gastronomicznych. Pojawiają się przede wszystkim mniejsze jednostki: z reguły są to kawiarnie itp., w mniejszym stopniu restauracje. W miejscowościach, które ze względu na swe położenie czy też walory turystyczne najbardziej są penetrowane przez dodatkowych konsumentów — tj. turystów, wskaźnik liczby mieszkańców przypadającej na jedno miejsce konsumpcyjne wynosi: dla Przemyśla — 50, Jarosławia i Przeworska — 45, Krosna — 40, Rzeszowa — 30, Sanoka — 25, Łańcuta i Zagórza

— 20, Ustrzyk Dolnych — 15, Leska — 10. Wyposażenie w bazę gastronomiczną jest najlepsze na obszarze stanowiącym zaplecze Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego oraz Bieszczad. Należą tu takie miejscowości, jak np. Lesko, Ustrzyki Dolne, Sanok.

Począwszy od 1990 roku rozwój bazy gastronomicznej tego regionu został zdominowany przez obiekty tzw. „małej gastronomii". Jej uzupełnieniem jest powstająca sieć prywatnych sklepów spożywczych, odpowiadających zapotrzebowaniu zgłaszanemu przez konsumentów, również turystów. Wydaje się, iż w obecnych warunkach taki kierunek rozwoju gastronomii zmierza do zaspokojenia zgłaszanego popytu turystycznego.

4. Baza towarzysząca

Bazę tę tworzą urządzenia oraz instytucje o charakterze usługowym, handlowym, rozrywkowym, kulturalnym, sportowym i społecznym, zaspokajające różnorodne potrzeby turystów, a ponadto stanowiące dodatkowe atrakcje, czy też umożliwiające lepsze obcowanie z walorami przyrodniczymi i kulturowymi.

Nieodłącznym elementem zagospodarowania miejscowości turystyczno-wypoczynkowych powinny być obiekty rekreacyjne (boiska, tereny gier i zieleni wyposażone w różnego typu urządzenia itp.). W miejscowościach regionów Pogórza Dynowskiego i Przemyskiego liczba i standard tego typu urządzeń przedstawiają się bardzo ubogo. Istniejące obiekty przyszkolne lub miejskie rzadko udostępniane są turystom.

Wśród obiektów ogólnodostępnych wymienić należy między innymi kąpieliska. Pływalnie kryte znajdują się w Rzeszowie, Jarosławiu, Sanoku i Turaszówce pod Krosnem. Pływalnie odkryte ze sztuczną niecką wodną zlokalizowane są w Boguchwale, Strzyżowie, Jarosławiu, Przeworsku i Rzeszowie. Ponadto istnieje wiele kąpielisk na wodach otwartych. Obiekty te często zlokalizowane są na obszarach bez dodatkowego zagospodarowania gastronomicznego czy też rozrywkowo-sportowego.

Skromnie przedstawia się na Pogórzu Dynowskim i Pogórzu Przemyskim liczba wyciągów narciarskich. Funkcjonujące wyciągi zlokalizowane są w Ustrzykach Dolnych (2 orczykowe i 1 zaczepowy), Lesku (1 orczykowy), Ropience (1 zaczepowy) oraz w Dylągówce, Babicy, Handzlówce, Korzeńcu, Frysztaku, Strzyżowie i Czarnorzekach. Korzystanie z walorów przyrodniczych i kulturowych umożliwiają również szlaki turystyczne. Jednakże jakość ich oznakowania jest bardzo słaba. Oceniając więc poziom bazy towarzyszącej należy zwrócić uwagę na jej stan techniczny, wyposażenie, a także na sposób eksploatacji. Czynniki te rzadko jednak odpowiadają poziomowi niezbędnemu do właściwej obsługi ruchu turystycznego.

5. Uwagi końcowe i wnioski

Ruch turystyczny w regionach Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego charakteryzuje się dużą nierównomiernością. Rozpatrując to zjawisko i przyjmując za kryterium przestrzenne jego rozmieszczenie można zauważyć, że ruch turystyczny skupia się w głównej mierze na skraju regionu. Związane jest to przede wszystkim ze stanem zagospodarowania turystycznego miejscowości leżących peryferyjnie w stosunku do całego regionu.

Podkreślić należy, że centralna część regionu, rozumiana w przybliżeniu jako obszar właściwy (z geograficznego punktu widzenia) Pogórza Dynowskiego i Pogórza Przemyskiego, tzn. obszar podgórski, dysponuje skromną bazą noclegową, gastronomiczną i towarzyszącą. Peryferyjne zlokalizowanie bazy turystycznej wynika z faktu, iż właściwie w tej części znajdują się największe miejscowości regionu, tu przebiegają główne dla tego obszaru szlaki komunikacyjne.

Biorąc pod uwagę strukturę sieci komunikacyjnej oraz rolę, jaką odgrywa w przewozach podróżnych, a także rozmieszczenie ośrodków miejskich, można wyodrębnić dwa główne rejony skupiające ruch turystyczny. Jeden — to ciąg miejscowości od Rzeszowa poprzez Łańcut, Przeworsk, Jarosław, Przemyśl, na Medyce oraz Krasiczynie i Sanoku kończąc, drugi — to pas z takimi miejscowościami, jak: Krosno, Sanok, Zagórz, Lesko i Ustrzyki Dolne. W obydwu przypadkach skala ruchu turystycznego jest trudna do zilustrowania, gdyż w większości miejscowości te stanowią tylko etap w podróży do innych regionów. W tej styuacji mierniki określające wielkość ruchu turystycznego nie odzwierciedlają istniejącego stanu rzeczy.

Poza wyżej wymienionymi rejonami ruch turystyczny odbywa się na najbardziej atrakcyjnych obszarach Pogórzy Dynowskiego i Przemyskiego. Przeważnie są to wyjazdy sobotnio-niedzielne mieszkańców osiedli leżących w niewielkiej odległości od tych obszarów. Zmiana istniejącego poziomu i dynamiki ruchu turystycznego oraz dostosowanie infrastruktury turystycznej do istniejących i potencjalnych potrzeb ruchu turystycznego w badanym regionie stają się koniecznością. Do najważniejszych działań zmierzających w tym kierunku należy zaliczyć:

— rozwinięcie działań promocyjno-marketingowych przez administrację rządową i samorządową. Powinny one przede wszystkim dotyczyć: promocji regionu jako obszaru recepcji turystów, w tym z Ukrainy i Słowacji (turystyka przygraniczna); promocji tych form turystyki, które mogą być w pełni zrealizowane w regionie; doskonalenia oraz rozwoju infrastruktury technicznej i organizacyjnej działającej na rzecz turystyki; działalności promocyjno-marketingowej, do której powinny być także włączone przedsiębiorstwa turystyczne, zwłaszcza biura podróży, których w regionie jest ponad 70. Koncentracja działalności

promocyjno-marketingowej powinna nastąpić przede wszystkim na rynku lokalnym (regionalnym) oraz ukraińskim i słowackim;
— przeprowadzenie działań prywatyzacyjno-uwłaszczeniowych, dotyczących zwłaszcza bazy turystycznej „zamkniętej". Ze względu na braki zasobów finansowych potencjalnych inwestorów, likwidowane obiekty turystyczne powinny być zagospodarowane głównie przez spółki z udziałem pracowników;
— pozyskanie środków finansowych na rozbudowę komercyjnej i niekomercyjnej infrastruktury towarzyszącej obiektom turystycznym zlokalizowanej wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych.

Powyższe przedsięwzięcia powinny być realizowane przy współpracy regionalnych organów administracji państwowej, samorządowej, organizacji i stowarzyszeń turystycznych zrzeszających podmioty gospodarcze branży turystycznej.

Problems of Tourism Infrastructure Development in the Region of Dynowskie Plateau and Przemyskie Plateau

The problems connected with exploitation of the tourism infrastructure components have been presented in this paper. The courses of changes, especially in the accommodation, gastronomic and accompanying base, have been suggested. It has been ascertained that the process of ownership transformation is one of the most important factors improving the adaptation of the existing tourist base to the market.

The preperations of the tourist infrastructure and arranging the tourist exchange in the regions situated close to the border (Ukraine, Slovakia) will be important for its development.

Piśmiennictwo

[1] *Gospodarka turystyczna w Polsce. Założenia rozwoju*, UKFiT, Warszawa 1992.
[2] Jarosz A., Żołdak M., *Funkcjonowanie prywatnych biur podróży miasta Rzeszowa*, W: *Materiały z konferencji „Zadania państwa w polityce turystycznej"*, Katedra Ekonomiki i Organizacji Turystyki AWF Kraków, Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki 1992.
[3] Jarosz A., *Turystyczna baza noclegowa w woj. tarnobrzeskim*, W: *Folia Turistica*, 1992, nr 3.
[4] Obliczenia własne na podstawie danych uzyskanych w Wydziale Spraw Społecznych UW w Przemyślu i Rzeszowie, Wydziale do Spraw Infrastruktury w Krośnie.
[5] Okoń M., *Beskidy część wschodnia. Beskid Niski, Bieszczady i ich Pogórze*, PTTK Kraj, Warszawa — Kraków 1987.
[6] Plan kierunkowego zagospodarowania turystycznego Polski, Zakład Zagospodarowania Turystycznego, Wrocław 1971.

Zmiany w sieci osadniczej Bieszczadów (przyczynek do zagospodarowania turystycznego)

Jerzy Kitowski *

Uwagi wstępne

W 1988 r. zespół dziennikarzy z Ośrodka Telewizyjnego w Krakowie wysunął koncepcję budowy stacji klimatycznej w Bieszczadach. Inicjatorzy przedsięwzięcia zaproponowali wybudowanie stacji na 4,5—5 tysięcy miejsc całorocznych, z czego 10—20% przypadałoby na hotele 3— i 4-gwiazdkowe, 20—30% — na pensjonaty (zapewniające także całodzienne wyżywienie) oraz 50—60% odpowiednio na domki lub na zwartą zabudowę [4, s. 4]. W kompleksie stacji klimatycznej miały się znaleźć następujące obiekty sportowe: baseny, szkoły narciarskie, hale i boiska do gier, wyciągi narciarskie, trasy zjazdowe i biegowe (o różnym stopniu trudności), park konny, ścieżki zdrowia itp. Infrastrukturę stacji uzupełniałyby: osiedle dla personelu, sieć obiektów handlowych, usługowych i gastronomicznych, ujęcie wody, sieć wodociągowa, kanalizacyjna, ciepłownicza, energetyczna, oczyszczalnia ścieków, a także, w różnorodnym zakresie, uzbrojenie techniczne (np. urządzenia do wytwarzania sztucznego śniegu) i obiekty infrastruktury społecznej.

Zaproponowano trzy warianty lokalizacji stacji klimatycznej:

— Wołosate, w kierunku na Tarnicę,

— Ustrzyki Górne, w kierunku na Małą i Wielką Rawkę lub na Połoninę Caryńską,

— Brzegi Górne, w kierunku na Małą i Wielką Rawkę.

Proponowane warianty lokalizacji stacji klimatycznej są nie do przyjęcia, kolidują bowiem z obszarem Bieszczadzkiego Parku Narodowego lub też z terenami przewidzianymi do jego poszerzenia i obejmującymi kilka

* Zakład Geografii Ekonomicznej i Planowania Przestrzennego Filii UMCS, Rzeszów, ul. Ks. J. Jałowego 1.

rezerwatów przyrody: „U źródeł Solinki" — na zboczach Wielkiej Rawki o pow. 345,54 ha (ścisły rezerwat pierwotnego lasu jodłowo-bukowego), „Połoniny Małej i Wielkiej Rawki" — w szczytowych partiach Wielkiej i Małej Rawki o pow. 52,15 ha oraz „Wołosate" — rezerwat ścisły wysokiego torfowiska górskiego o pow. 2,04 ha, w dolinie Wołosatki.

Na podstawie opinii wojewódzkich służb architektonicznych, planowania przestrzennego i ochrony środowiska zaproponowano pięć wariantów lokalizacji stacji klimatycznej w Bieszczadach [4, s. 19]:

— Kalnica — Jałowe (w dolinie Wetlinki), z rozprowadzającym wyciągiem narciarskim na Wysokie Berdo (940 m npm. — różnica wzniesień 350—400 m),

— Sękowiec — Zatwarnica (w dolinie Sanu), z wyciągiem narciarskim w kierunku góry Stoły (967 m npm.) i Magurka (910 m npm.),

— Nasiczne — Dwernik, z proponowanym wyciągiem na Dwernik—Kamień (1004 m npm.) oraz Jawornik (1042 m npm.),

— Ustrzyki Dolne, z lolalizacją Łodyna — Strwiążyk, wyciąg na Kamienną Lawortę (769 m npm. — 300 m różnica wzniesień),

— Komańcza, ze szczególną możliwością rozwoju sportów wodnych.

Wymienione warianty lokalizacji stacji klimatycznej należy uznać za uzasadnione, ponieważ uwzględniają one wymogi ochrony środowiska i walorów turystycznych Bieszczadów, a także zapewniają, jak się wydaje, bezkolizyjny rozwój pozostałych funkcji gospodarczych omawianego regionu (poza funkcją turystyczną): rolniczej i leśnej oraz sanatoryjno-leczniczej.

Koncepcja budowy w Bieszczadach stacji klimatycznej oraz ożywiona dyskusja w środowiskach masowego przekazu dały asumpt do podjęcia badań nad przekształceniami bieszczadzkiej sieci osadniczej.

1. Uwagi metodyczne

Badaniami objęto 131 miejscowości (w tym dwa miasta) województwa krośnieńskiego, leżących na obszarze Bieszczadów Zachodnich (o powierzchni około 2100 km²), wyznaczonych następującymi granicami:

— od wschodu: granicą państwową z Ukrainą,

— od południa: granicą państwową ze Słowacją (od Krzemieńca do Przełęczy Łupkowskiej),

— od zachodu: od Przełęczy Łupkowskiej, przez Nowy Łupków, doliną Osławicy aż do ujścia Osławy,

— od północy: wzdłuż obniżenia, którym przebiega linia kolejowa Zagórz — Krościenko.

Tak wyznaczony obszar badań obejmuje powierzchnię 10 gmin województwa krośnieńskiego: Baligród, Cisna, Czarna, Komańcza, Lesko, Lutowi-

ska, Olszanica, Solina, Ustrzyki Dolne i Zagórz, z których pięć to obszary nie należące do Bieszczadów (Komańcza, Lesko, Olszanica, Ustrzyki Dolne i Zagórz), o łącznej powierzchni 450 km².

Jedynym źródłem informacji o liczbie mieszkańców miejscowości bieszczadzkich są wyniki Narodowych Spisów Powszechnych (NSP). W opracowaniu wykorzystano wyniki NSP z lat 1988, 1978 i 1970 (te ostatnie zostały przeliczone według podziału administracyjnego kraju z 1 czerwca 1975 r.). Jako materiał porównawczy wykorzystano wyniki spisu ludności z 1900 r., opublikowane przez J. Bigo [1], a przeliczone, według aktualnego podziału administracyjnego, przez autora artykułu.

Autor zdaje sobie sprawę z pewnej nieporównywalności otrzymanych wyników badań, pochodzących z lat 1900—1988. Na przykład liczba miejscowości bieszczadzkich z 1900 r. (w obecnych granicach) jest różna od sumy liczby miejscowości z roku 1988 i liczby miejscowości niezamieszkałych. Na tę nieporównywalność wpłynęło kilka czynników. Spis ludności z 1900 r. objął 25 miejscowości z przysiółkami lub pobliskimi wsiami [1]. Niektóre z tych miejscowości figurują w wynikach NSP jako autonomiczne jednostki osadnicze (na przykład Łączki i Weremień, Rajskie i Sakowczyk, Ustianowa Dolna i Ustianowa Górna). Ponadto kolejne wątpliwości może budzić kryterium wyodrębnienia wsi niezamieszkałych. Na przykład wieś Caryńskie liczyła w 1988 r. zaledwie pięciu mieszkańców i z konieczności została uznana za wieś zamieszkałą.

Kilku uwag szczegółowych wymagają wyniki NSP z 1978 r. w odniesieniu do nazw miejscowości. Najczęściej ukraińskie i wołoskie brzmienie wielu nazw bieszczadzkich wsi rodziło tendencje do ich zniekształcania. Najbardziej jaskrawym (i trzeba dodać, że wstydliwym) przykładem ignorowania tradycji historycznej było dokonanie w 1977 r., z inspiracji ówczesnych najwyższych władz partyjno-rządowych, zmiany nazw dwudziestu miejscowości Bieszczadów [2]. Po sierpniu 1980 r. wnioski komisji Polskiej Akademii Nauk, organizacji i środowisk turystycznych oraz miejscowej ludności spowodowały przywrócenie pierwotnych nazw.

---

[1] Są to następujące miejscowości: Berehy Dolne z Sigenthalem, Chmiel z Chmielniczkiem, Chrewt z Leobratem i Olchowcem, Czaszyn z Brzozowcem, Dwernik z Dwerniczkiem, Dydiowa Górna i Dolna, Jałowe z Zamłyniem, Jaworzec z Berehem i Kobylskiem, Kalnica ze Strubowiskami, Kożuszne i Wysoczany, Leszczowate z Wolą Maćkową, Lutowiska z Posadą, Łączki z Weremieniem, Rabe z Huczwicami, Rajskie z Łużkiem i Sakowczykiem, Solinka z Roztokami, Stefkowa z Horbasiówką, Stuposiany Dolne i Górne, Tarnawa Dolna i Suszków, Terka i Zarzecze, Tworylne z Tworylczykiem, Uherce i Kostryń, Ustianowa Dolna i Górna, Zatwarnica ze Skawcem i Suchymi Rzekami, Żurawin z Połonińskiem.

[2] Berezkę przemianowano na Brzózkę, Bereźnicę Wyżną na Brzezinę, Chrewt na Przystań, Dołżycę na Zakole, Dwernik na Przełom, Hoszowczyk na Stoczek, Huzele na Podzamcze, Kulaszne na Międzygórze, Łodynę na Łęgi, Morochów na Mroczków, Orelec na Orle, Rabe (gmina Czarna) na Podgórze, Serednicę na Średnią Wieś, Smerek na Świerków, Stuposiany na

Tabela 1. Miejscowości w Bieszczadach według liczby mieszkańców i gmin w 1988 roku

Giminy	Liczba miejscowości	w tym według liczby mieszkańców:						
		do 200	201–500	501–750	751–1000	1001–1500	2001–3000	3001 i więcej
Baligród	12	8	3	–	–	1	–	–
Cisna	13	11	2	–	–	–	–	–
Czarna	9	6	2	–	1	–	–	–
Komańcza *	16	10	4	–	1	1	–	–
Lesko *	12	4	5	1	–	1	–	1
Lutowiska	13	9	3	1	–	–	–	–
Olszanica *	8	2	3	1	–	2	–	–
Solina	20	10	8	1	1	–	–	–
Ustrzyki Dolne *	19	5	11	2	–	–	–	1
Zagórz *	9	1	4	1	2	1	–	–
Razem	131	66	45	7	5	6	–	2

* Część bieszczadzka gminy.
Źródło: opracowanie własne.

2. Wyniki badań

Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 1, połowę ogólnej liczby miejscowości bieszczadzkich stanowiły w 1988 r. wioski, w których liczba mieszkańców była mniejsza od 200 osób. W 14 miejscowościach mieszkało mniej niż 50 osób, w tym w siedmiu wioskach nie więcej niż 20: Caryńskie 5 osób, Brzegi Górne 6, Balnica 8, Rabe 15, Solinka 18, Chrewt 19 i Duszatyn 20 osób. Zaledwie osiem punktów sieci osadniczej Bieszczadów liczyło w 1988 r. więcej niż tysiąc mieszkańców: dwa miasta – Ustrzyki Dolne (8,4 tys.) i Lesko (6,0 tys.) oraz sześć wsi: Rzepedź (1404), Uherce Mineralne (1336), Baligród (1282), Czaszyn (1253), Olszanica (1223) oraz Średnia Wieś (1042 mieszkańców).

Najbardziej rozwiniętą sieć osadniczą (na rozpatrywanym obszarze) mają gminy Solina (20 miejscowości) oraz Ustrzyki Dolne (19 miejscowości), a najmniejszą liczbą wsi charakteryzują się gminy Olszanica (8) oraz Czarna i Zagórz (po 9). Łatwo możemy zauważyć, że w pięciu gminach nie występują wsie liczące więcej niż tysiąc mieszkańców (Cisna, Czarna, Lutowiska, Solina i Ustrzyki Dolne), w tym w gminie Cisna największa miejscowość liczyła w 1988 r. zaledwie 354 mieszkańców (Cisna).

Ponad 1/4 ogółu ludności Bieszczadów (52,1 tys.) stanowią mieszkańcy miast (tabela 2), 29% tej liczby to mieszkańcy wsi liczących od 201 do 500 mieszkańców, 16,3% — przypada odpowiednio na wsie z ludnością od 501

Tabela 2. Liczba miejscowości oraz struktura liczby mieszkańców Bieszczadów według wielkości miejscowości w 1988 roku

Grupy miejscowości według liczby mieszkańców	Liczba miejscowości		Liczba mieszkańców	
	w liczbach bezwzględ.	w %	w liczbach bezwzględ.	w %
do 200	66	50,4	6503	12,5
201–500	45	34,3	15106	29,0
501–750	7	5,3	4330	8,3
751–1000	5	3,8	4146	8,0
1001–2000	6	4,6	7540	14,5
2001–3000	–	–	–	–
3001 i więcej	2	1,5	14457	27,7
Razem	131	100,0	52082	100,0

Źródło: opracowanie własne

Łukasiewicze, Uherce Mineralne na Nową Wieś, Werlas na Międzylesie, Weremień na Podegrodzie, Wołosate na Roztokę oraz Żerdenkę na Zawadówkę.

do 1000 osób, a 14,5% — na wsie duże, w których mieszka ponad 1000 mieszkańców. Co ósmy mieszkaniec Bieszczadów (średnio) żyje w małej wiosce (do 200 osób).

Ciekawe porównania, w omawianym zakresie, przynoszą dane zamieszczone w tabeli 3. W 1900 r. ludność Bieszczadów, na porównywalnym obszarze, liczyła 102,7 tys. osób i mieszkała w 164 punktach osadniczych (w tym w 4 miastach — prawa miejskie posiadał wówczas jeszcze Baligród i Lutowiska). Nasuwa się zatem pierwsze spostrzeżenie. W latach 1900—1988 liczba ludności mieszkającej w Bieszczadach zmalała o blisko połowę, a liczba punktów sieci osadniczej zmniejszyła się o 1/5.

Tabela 3. Liczba miejscowości oraz struktura liczby mieszkańców Bieszczadów* według wielkości miejscowości w 1900 roku

Grupy miejscowości według liczby mieszkańców	Liczba miejscowości		Liczba mieszkańców	
	w liczbach bezwzględ.	w %	w liczbach bezwzględ.	w %
do 200	11	6,7	1790	1,7
201–500	70	42,7	24513	23,9
501–750	36	22,0	21901	21,3
751–1000	26	15,9	21996	21,4
1001–1500	15	9,1	17051	16,6
1501–2000	3	1,8	5062	4,9
2001–3000	1	0,6	2492	2,4
3001 i więcej	2	1,2	7916	7,7
Razem	164	100,0	102721	100,0

* W obecnych granicach.
Źródło: opracowanie własne

Porównanie danych zawartych w tabelach 2 i 3 prowadzi do kolejnych wniosków. W 1900 r. blisko 43% ogólnej liczby ludności Bieszczadów przypadało na wsie liczące od 501 do 1000 mieszkańców. Nieco ponad 1/4 tej liczby stanowili mieszkańcy małych wsi (do 500 osób), w tym udział mieszkańców wsi najmniejszych, do 200 osób, był ponad 7-krotnie niższy w stosunku do roku 1988 i wynosił niespełna 2%. W 21 miejscowościach liczących ponad 1000 osób koncentrowało się 31,6% mieszkańców Bieszczadów.

Relatywne przeludnienie Bieszczadów, przekraczające możliwości środowiska geograficznego, było głównie przyczyną wyjątkowego ubóstwa i zacofania tego regionu. Na przykład w 1931 r. ówczesny powiat leski liczył 76577 ha ziemi ornej, z czego na 1647 gospodarstw wielkiej własności obszarniczej przypadało nieco ponad 55 tysięcy hektarów (72%), podczas gdy na 12876 gospodarstw średnio- i małorolnych zaledwie 21 tysięcy hektarów (przeciętna powierzchnia jednego gospodarstwa — 1,68 ha).

Blisko 60% ogólnej liczby mieszkańców tego powiatu stanowili analfabeci (na 154 gromady funkcjonowało zaledwie 75 szkół powszechnych). Liczba bezrobotnych mieszkańców powiatu leskiego wynosiła w wymienionym roku ponad 1,5 tysiąca [5]. Z kolei na obszarze powiatu Ustrzyki Dolne (w granicach do 31 maja 1975 r.) mieszkało w 1931 r. prawie 75 tysięcy ludności, podczas gdy według wyników NSP z 1970 r. tylko 17,9 tysięcy osób [3, s. 49].

Na radykalną zmianę liczby ludności mieszkającej w Bieszczadach wpłynęły głównie skutki akcji „Wisła", przeprowadzonej od kwietnia do lipca 1947 r. (pod dowództwem gen. Stefana Mossora), a skierowanej przeciwko Ukraińskiej Powstańczej Armii. Na mocy układu z ZSRR, ludność łemkowska i bojkowska [3] została przesiedlona na tereny Związku Radzieckiego lub na Ziemie Zachodnie i Północne. W ramach migracji wewnętrznych przesiedlono ponad 100 tysięcy dotychczasowych mieszkańców południowo-wschodniego pogranicza Polski [3, s. 37], głównie do byłego województwa olsztyńskiego, gdzie ludność ta zamieszkuje tam do dziś.

Opuszczone tereny Bieszczadów (i Beskidu Niskiego), jak również rejony nadgraniczne na wschód od Sanu, stały się na kilka lat niemal bezludnym pustkowiem. Pod koniec lat czterdziestych zasiedlono je częściowo ludnością z przeludnionych rejonów podkarpackich. W dziesięć lat później kilkanaście tysięcy ludności pochodzenia ukraińskiego wróciło do byłego województwa rzeszowskiego, głównie w rejon Beskidu Niskiego [3, s. 48].

Kolejną przyczyną zmian w sieci osadniczej Bieszczadów były straty ludności w latach 1939—1947. W wyniku działania oddziałów UPA spalono całkowicie (lub w dużej mierze) 28 miejscowości bieszczadzkich [4]. W okresie okupacji hitlerowskiej dokonano eksterminacji kilkunastu tysięcy ludności rdzennie polskiej i żydowskiej, zamieszkującej omawiany obszar. Według stanu z września 1939 r. tylko w Baligrodzie, Lesku, Lutowiskach, Ustrzykach Dolnych i Woli Michowej mieszkało blisko 7 tysięcy Żydów.

Symboliczną próbą złagodzenia zachwianego stanu stosunków ludnościowych Bieszczadów była akcja „H—T", zwana wówczas eufemistycznie

[3] Ludność łemkowska i bojkowska była wyznania greckokatolickiego. Proces przechodzenia na prawosławie przybrał na sile w okresie międzywojennym. Granice terytorialne obu grup narodowościowych nigdy nie były wyraźne. Na ogół przyjął się pogląd ustalający granicę między Łemkowszczyzną a Bojkowszczyzną od wsi Solinka (która była łemkowska), ku północy, przez pasmo Wołosania i Chryszczatej, aż do wsi Turzańsk i Rzepedź, również łemkowskich, skąd skręcała ona ku zachodowi. Najdalej na wschód wysuniętymi wsiami łemkowskimi były: Solinka, Żubracze, Szczerbanówka, Maniów, Wola Michowa, Mików, Duszatyn, Rzepedź i Jawornik, natomiast Cisna, Liszna, Dołżyca, Kalnica i Sukowate były już wsiami bojkowskimi. Można zatem przyjąć, że na wschód od umownej linii Solinka—Wołosań—Turzańsk, uwzględniając pas przejściowy, rozciągały się obszary zamieszkałe przez Bojków.

„wymianą terenów przygranicznych", przeprowadzona w 1951 r. Polska odzyskała wówczas Ustrzyki Dolne oraz kilka tysięcy przesiedleńców, głównie z okolic Sokala.

Należy również dodać, że w 1968 r. zatopiono, poprzez przegrodzenie Sanu zaporą hydroelektrowni w Solinie i utworzenie Jeziora Solińskiego, cztery wsie: Łęg, Sokole, Teleśnicę Sannę i Zadział oraz częściowo dwie dalsze — Chrewt i Solinę.

Wymienione wyżej przyczyny spowodowały wyludnienie kilkudziesięciu wsi. Według wyników NSP z 1988 r. w badanym regionie geograficznym było ich 30. W 14 spośród nich w 1900 r. mieszkało o 201 do 500 oraz od 501 do 1000 osób [5], w jednej mniej niż 200 mieszkańców (Szczerbanówka), oraz także w jednej ponad 1000 mieszkańców (Dźwiniacz Górny 1075 osób, w 1910 r. 1302 osoby). Łącznie w wymienionych 30 niezamieszkałych obecnie wsiach koncentrowało się w 1900 r. 15 tysięcy osób (14967).

Z 21 miejscowości mających w 1900 r. ponad tysiąc osób, tylko w pięciu zanotowano przyrost liczby mieszkańców w badanym okresie, tj. w latach 1900—1988: Ustrzyki Dolne (244,9%), Lesko (134,7%), Uherce Mineralne (115,6%), Czaszyn (111,5%) oraz Czarna (Dolna i Górna — 107,6%). W kolejnych siedmiu miejscowościach rozpatrywany wskaźnik dynamiki zawierał się w przedziale 51,2%—98,8%, według rosnącej wielkości wskaźnika: Łobozew, Ustianowa (Górna i Dolna), Łukowe, Baligród, Komańcza, Średnia Wieś oraz Olszanica, a w dalszych dziewięciu badany wskaźnik był mniejszy od 50%, w tym dla pięciu wsi — mniejszy od 20%: Rajskie z Sakowczykiem (zaledwie 8,3%), Wola Michowa (8,8%), Smolnik nad Osławą (13,4%), Radoszyce (14,0%) oraz Dźwiniacz Górny (19,4%).

W 1959 r. Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów wydał uchwałę w sprawie zagospodarowania Bieszczadów, uzupełnioną w dziesięć lat później uchwałą Rady Ministrów oraz kolejną uchwałą z 1973 r. (nr 35) w sprawie rozwoju obszaru bieszczadzkiego. Za główne kierunki rozwoju Bieszczadów przyjęto intensyfikację produkcji rolnej, racjonalne wykorzystanie zasobów leśnych oraz walorów przyrodniczych dla rozwoju turystyki i wypoczynku. W 1973 r., na mocy uchwały nr 167 Rady Ministrów, został wprowadzony dodatek bieszczadzki, w wysokości 10 procent płacy zasad-

---

[4] W wyniku działań UPA najbardziej ucierpiały następujące miejscowości: Baligród, Bukowiec, Cisna, Dołżyca, Duszatyn, Dwernik, Hoczew, Jabłonki, Kalnica (koło Cisnej), Rabe (obecnie Karolów), Komańcza, Krościenko, Lutowiska, Łupków, Myczków, Polana, Sękowiec, Skorodne, Smerek, Smolnik (nad Osławą), Stężnica, Ustrzyki Dolne, Ustrzyki Górne, Wetlina, Wola Michowa, Wołkowyja, Zatwarnica i Zawój.

[5] W 1900 r. 14 wsi posiadało od 501 do 1000 mieszkańców. Były to: Beniowa (614), Beskid z Kalnicą (504), Dydiowa Górna i Dolna (905—1007 w 1910 r.), Horodek (602), Huczwice z Rabe (574), Rówień (757), Paniszczów (831), Solina (664), Tarnawa Niżna (733), Tarnawa Wyżnia (601), Tworylczyk z Tworylnem (772), Sianki (526), Żernica Wyższa (850) oraz Żurawin z Podkowińskiem (590).

niczej, dla wszystkich zatrudnionych w jednostkach gospodarki uspołecznionej na obszarze ówczesnego powiatu bieszczadzkiego.

W ramach przyjętego programu wybudowano w latach 1959—1962 duże zakłady przemysłu drzewnego w Rzepedzi, a w latach 1973—1982 w Ustianowej. Z kolei w latach 1956—1960 zbudowano zaporę wodną w Myczkowcach, a w latach 1960—1968 w Solinie (z hydroelektrownią). Jednostronny rozwój przemysłu oraz rolnictwa (głównie w formie Państwowych Gospodarstw Rolnych) nie służył, wbrew przyjętym wcześniej założeniom, racjonalnemu wykorzystaniu zasobów naturalnych Bieszczadów, wręcz przeciwnie — przyczynił się do ich degradacji, podobnie jak nie skoordynowany proces zagospodarowania turystycznego. Przykładem tego może być Polańczyk, w którym skoncentrowano siedem domów wczasowych, dysponujących 1120 miejscami noclegowymi. Od momentu rozpoczęcia ich budowy w 1967 r., do chwili obecnej funkcjonuje jedyne, prowizoryczne ujęcie wody pitnej i na potrzeby ciepłownictwa (z Jeziora Solińskiego) o wydajności maksymalnej 600 m^3 na dobę. Rozbudowa gabinetów hydroterapii zwiększyła o połowę zużycie wody, które sięga wartości granicznej, a w szczytowych momentach zapotrzebowanie na wodę przekracza możliwości jej dostarczania. Za zwiększonym zużyciem wody nie nadążają procesy oczyszczania ścieków komunalnych. Ponadto istniejąca kotłownia wprawdzie dostarcza wszystkim ośrodkom wczasowym ciepłą wodę, lecz nie zapewnia dopływu pary technologicznej. Wobec tego w każdym ośrodku utrzymywane są lokalne kotłownie, co prowadzi do zanieczyszczenia powietrza w Polańczyku. Brak infrastruktury towarzyszącej — osiedla dla obsługi ośrodka — powoduje, że 17% miejsc w domach wczasowych zajmują ich pracownicy.

Zmiany wiejskiej sieci osadniczej Bieszczadów w latach 1970—1988 można ocenić na podstawie analizy danych zawartych w tabeli 4. Na 129 rozpatrywanych miejscowości, w 69 wzrosła liczba mieszkańców, w tym w 42 — nie więcej niż o 25%. Tylko w sześciu wsiach, w badanym okresie, liczba mieszkańców co najmniej się podwoiła. W trzech spośród nich mieszkało w 1988 r. mniej niż 200 mieszkańców: Dźwiniacz Górny (wzrost 21-krotny, z 4 do 84 osób), Bystre (wzrost 12,3-krotny, z 13 do 160) oraz Osławica (blisko 2,5-krotny wzrost). W pozostałych miejscowościach tej grupy liczba mieszkańców wzrosła: w Stuposianach 5,9-krotnie, w Szczawnem 2,2-krotnie oraz w Polańczyku 3,4 razy (z 220 do 757 mieszkańców). Dla 10 miejscowości badany wskaźnik dynamiki zawiera się w przedziale 151—200%, z których tylko dwie miały w 1988 r. więcej niż 500 mieszkańców: Lutowiska (1,6 razy) i Ustianowa Górna (wzrost 1,5-krotny).

Zauważamy zatem, że największą dynamiką wzrostu liczby mieszkańców w latach 1970—1988 charakteryzują się te wsie Bieszczadów (wykluczając te, w których w 1970 r. mieszkało od kilku do kilkudziesięciu osób),

Tabela 4. Wsie bieszczadzkie według liczby i wskaźnika dynamiki mieszkańców w latach 1970—1988

Wsie według liczby mieszk.	Razem	Wskaźnik dynamiki w %								
		50 i mniej	51–75	76–90	91–100	101–110	111–125	126–150	151–200	201 i więcej
do 200	66	6	9	14	11	7	7	6	3	3
201–500	45	–	1	9	8	8	9	3	5	2
501–1000	12	–	–	1	–	2	5	1	2	1
1001–1500	6	–	–	–	1	1	3	1	–	–
Ogółem	129	6	10	24	20	18	24	11	10	6

Źródło: opracowanie własne.

w których zlokalizowano zakłady przemysłowe, ośrodki wypoczynkowe i siedziby władz administracyjnych.

Wśród 60 wsi, w których nastąpił spadek liczby mieszkańców, aż w 10 wskaźnik dynamiki wahał się w przedziale 51—75%: Brzegi Górne, Cisowiec, Dziurdziów, Łodyna, Mików, Roztoki Dolne, Smolnik, Wola Górzańska i Żubracze, a w 6 był nawet mniejszy od 50%: Balnica (25%), Ustrzyki Górne (33,8%), Solinka (34%), Duszatyn (38,5%), Polanki (39,7%) oraz Wołosate (40,4%).

Z sześciu wsi, liczących w 1988 r. ponad tysiąc mieszkańców, najwyższym wskaźnikiem dynamiki legitymowały się Rzepedź (132,7%), Uherce Mineralne (124,9%), Czaszyn (123,7%) oraz Średnia Wieś (122,7%). W Baligrodzie liczba mieszkańców wzrosła o 6,6%, natomiast w Olszanicy nieznacznie zmalała (zaledwie o 0,4%).

Bardzo niekorzystnie prezentują się wskaźniki infrastruktury społecznej miejscowości bieszczadzkich. Wprawdzie wskaźnik liczby łóżek w szpitalach, w przeliczeniu na 10 tysięcy ludności, był w 1988 r. nieco wyższy od średniej krajowej (60,5 wobec 57,2), jednakże wskaźnik ten nie oddaje rzeczywistego stanu ochrony zdrowia w badanym regionie (w aspekcie dostępności przestrzennej), który ma tylko dwa szpitale (w Lesku i Ustrzykach Dolnych — razem 315 łóżek). Miejscowości wiejskie mają w sumie 16 ośrodków zdrowia, co daje wskaźnik ludności przypadającej na jeden ośrodek w wysokości 2352. Trzeba jednak podkreślić, że na cztery gminy bieszczadzkie przypada tylko po jednym ośrodku zdrowia (Baligród, Cisna, Czarna i Lutowiska). Wszystkie miejscowości Bieszczadów mają tylko 8 aptek (apteki nie posiadają gminy: Cisna, Czarna, Lesko, Olszanica i Zagórz). W 10 badanych gminach pracuje 22 lekarzy, 8 lekarzy stomatologów i 69 pielęgniarek. W gminie Lutowiska nie pracuje ani jeden lekarz, czy lekarz dentysta. Lekarze stomatolodzy nie są ponadto zatrudnieni w gminach: Cisna, Lesko, Lutowiska i Olszanica. Wskaźnik lekarzy, w przeliczeniu na 10 tysięcy ludności, wynosił dla badanego obszaru w 1988 r. — 5,8, podczas gdy ten wskaźnik dla kraju jest blisko 4-krotnie wyższy. Należy wyjaśnić, że wskaźnik ten (podobnie jak dla pielęgniarek) dla wsi bieszczadzkich jest statystycznie zawyżony, obejmuje bowiem także lekarzy zatrudnionych w sanatoriach Polańczyka. W gminie Solina w 1988 r. zatrudnionych było łącznie 10 lekarzy, podczas gdy w pozostałych dziewięciu gminach tego regionu — dwunastu. Odpowiedni wskaźnik lekarzy-dentystów jest ponad dwukrotnie niższy od średniej krajowej, a wskaźnik pielęgniarek jest ponad 3-krotnie niższy.

W gminach bieszczadzkich ma siedzibę 51 szkół podstawowych, w tym gminy Cisna i Lutowiska mają tylko po jednej szkole. Na całym obszarze Bieszczadów znajdują się trzy licea ogólnokształcące (dwa w Ustrzykach Dolnych i jedno w Lesku).

W latach 1990—1991 załamał się uspołeczniony rynek pracy w Bieszczadach. Z powodu fatalnej sytuacji finansowej unieruchomiono zakłady drzewne w Rzepedzi i Ustianowej. Podejmowane próby ich restrukturyzacji i prywatyzacji, jak dotąd, nie powiodły się. Upadły, z tych samych względów, bieszczadzkie Państwowe Gospodarstwa Rolne. Zmniejszyły zatrudnienie ośrodki wczasowe i sanatoryjne. Według wyników NSP z 1988 r. 5,2 tys. mieszkańców Bieszczadów wyjeżdżało do pracy poza granice miast lub gmin, w których mieszkali, w tym co trzeci dojeżdżający pracownik był zatrudniony w Sanoku. W grudniu 1991 r. w Sanoku liczba bezrobotnych przekroczyła 8,5 tysiąca. W pierwszej kolejności zwalniano z pracy głównie pracowników zamiejscowych. A zatem skutki bezrobocia w dużej mierze dotknęły mieszkańców wsi bieszczadzkich.

3. Aktualne problemy zagospodarowania turystycznego Bieszczadów

Kryzysowe uwarunkowania lat osiemdziesiątych obnażyły liczne słabości stanu zagospodarowania turystycznego Bieszczadów. Forsowane w latach siedemdziesiątych budownictwo zakładowych ośrodków wypoczynkowych (i związany z tym procesem partykularyzm poszczególnych inwestorów) okazało się koncepcją chybioną w warunkach przechodzenia do gospodarki rynkowej. Radykalna zmiana systemu ekonomiczno-finansowego przedsiębiorstw sfery produkcji materialnej oraz powszechna ich słaba kondycja finansowa wykluczyły możliwość dalszego utrzymywania zakładowych ośrodków wypoczynkowych. Postępująca dekapitalizacja tych ośrodków, przy stosunkowo niskim ich standardzie i nie zawsze trafnej lokalizacji, czyni je mało atrakcyjnymi na krajowym rynku usług turystycznych.

Skromny jest bilans bazy turystycznej Bieszczadów, oddanej do użytku w latach 1980—1990:

— dwa domy wycieczkowe: w Lesku i Ustrzykach Dolnych,

— pięć schronisk młodzieżowych: w Zagórzu, Brzegach Dolnych, Bóbrce, Wołkowyi i Myczkowie,

— dwie bacówki PTTK: w Jaworzcu i Wyżniańskim Wierchu („Pod Małą Rawką"),

— dwa kempingi: w Solinie i Zagórzu,

— dwa zespoły domków turystycznych: w Kalnicy i Ustrzykach Dolnych,

— kilkanaście pól biwakowych: w Łupkowie, Bereżkach, Bystrem, Bukowcu, Ustrzykach Górnych, Czarnej i Polanie-Chrewcie,

— kilka obiektów wypoczynkowych zakładów pracy.

Charakterystyczną cechą zagospodarowania turystycznego Bieszczadów

jest widoczna dysproporcja pomiędzy rozmieszczeniem bazy noclegowej (i infrastruktury towarzyszącej) a walorami turystycznymi (tabela 5). Blisko połowa bieszczadzkiej bazy turystycznej koncentruje się w gminie Solina (ośrodki w Solinie, Polańczyku, Bukowcu, Wołkowyi i Myczkowcach). Drugi pod względem wielkości wskaźnik przypada na gminę Lutowiska (13%). Dla trzech kolejnych gmin wskaźnik ten zawiera się w przedziale 5—7% (Cisna, Ustrzyki Dolne i Komańcza). Należy przy tym podkreślić, że omawiane mierniki mają zaledwie charakter orientacyjny, odnoszą się bowiem (z braku odpowiednich danych) do stałych i sezonowych miejsc noclegowych w obiektach ogólnodostępnych i zamkniętych.

Tabela 5. Rozmieszczenie bazy noclegowej w Bieszczadach w 1989 r.

Jednostki administracyjne	Obiekty		Miejsca noclegowe ogółem	Korzystający ogółem	Udzielone noclegi ogółem
	ogółem	w tym całoroczne			
Bieszczady	70	30	6349	122231	359139
Miasta	12	9	927	24808	88670
Lesko	6	5	424	11276	35740
Ustrzyki Dolne	6	4	503	13532	52930
Gminy	58	21	5422	97423	270469
Baligród	2	1	70	3578	5939
Cisna	9	5	447	19702	46768
Czarna	5	—	240	5757	9863
Komańcza	4	1	320	5676	10506
Lesko	5	4	130	2590	6418
Lutowiska	9	2	827	15327	36985
Olszanica	1	1	78	2106	4457
Solina	15	6	2881	35530	137366
Ustrzyki Dolne	8	1	429	7157	12167

Źródło: opracowanie własne na podstawie tablic wynikowych ze sprawozdań KT-1 za 1989 r.

Potwierdzeniem dysproporcji pomiędzy walorami turystycznymi a bazą noclegową na omawianym obszarze jest relatywnie wysoki udział miast (blisko 15%), znacznie oddalonych od najbardziej atrakcyjnych pod względem turystycznym obszarów południowych Bieszczadów. Innym przykładem omawianych dysproporcji może być gmina Czarna (zaliczona do II grupy atrakcyjności turystycznej), dysponująca zaledwie 240 miejscami noclegowymi (niespełna 4% bazy noclegowej Bieszczadów).

Zaprezentowane w tabeli 6 wskaźniki terytorialnej intensywności ruchu turystycznego (w przeliczeniu na 100 stałych mieszkańców) także są obarczone pewną słabością metodyczną, preferują bowiem te gminy, które mają

Tabela 6. Wskaźniki terytorialnej intensywności ruchu turystycznego dla miast i gmin bieszczadzkich

Miasta i gminy a) wskaźnik Schneidera * b) wskaźnik Charvarta **		Lata		
		1980	1988	1989
Miasta				
Lesko	a	300,5	189,2	196,1
	b	934,5	620,0	621,4
Ustrzyki Dolne	a	494,4	172,9	138,3
	b	1429,7	566,5	541,1
Gminy				
Baligród	a	229,7	116,8	115,3
	b	423,3	219,5	191,4
Cisna	a	814,7	1259,4	1221,5
	b	1796,0	3156,5	2899,4
Czarna	a	151,5	408,0	245,5
	b	317,6	658,6	420,6
Komańcza	a	167,1	174,2	107,2
	b	448,0	307,4	198,3
Lesko	a	224,2	52,6	43,7
	b	480,0	374,9	108,3
Lutowiska	a	767,8	1198,4	666,4
	b	2161,8	2914,6	1608,0
Olszanica	a	67,9	18,2	33,1
	b	174,4	35,2	70,0
Solina	a	649,5	533,2	654,8
	b	2918,8	2511,3	2614,3
Ustrzyki Dolne	a	206,5	167,1	112,6
	b	372,1	286,9	184,5

* Wskaźnik Schneidera określa liczbę korzystających z noclegów na 100 mieszkańców stałych danej jednostki administracyjnej.

** Wskaźnik Charvarta określa liczbę udzielonych noclegów na 100 mieszkańców stałych danej jednostki administracyjnej.

Źródło: Turystyka i wypoczynek za lata 1980, 1988 i 1989 (opracowania GUS).

małą liczbę mieszkańców. Z tego też powodu (według stanu na koniec badanego dziesięciolecia) w obu klasyfikacjach (wskaźniki Schneidera i Charvarta) pierwsze miejsce zajmuje gmina Cisna, która pod względem relacji liczby korzystających z noclegów wyprzedza gminy Lutowiska i Solinę, a pod względem relacji udzielonych noclegów te same gminy, ale w odwrotnej kolejności. W latach osiemdziesiątych w siedmiu gminach

Bieszczadzkich (poza gminą Cisna i Czarna) obniżyła się wyraźnie intensywność ruchu turystycznego, co jest wyraźnym przejawem wpływu spadku siły nabywczej ludności.

4. Uwagi i wnioski końcowe

Charakterystyczną cechą sieci osadniczej Bieszczadów jest koncentracja miejscowości wzdłuż dużej (Lesko — Ustrzyki Dolne — Ustrzyki Górne — Cisna) i małej obwodnicy (Hoczew — Myczków — Wołkowyja — Polana — Czarna) oraz drogi Zagórz — Tarnawa — Rzepedź — Komańcza. Z dwudziestu miejscowości, mających w 1988 r. ponad 500 mieszkańców, tylko dwie (Krościenko i Łukowe) nie leżą przy wymienionych szlakach drogowych. Obwodnice bieszczadzkie biegną przez 11 miejscowości, a droga Zagórz — Komańcza przez pięć: Czaszyn, Komańcza, Rzepedź, Tarnawa Dolna i Tarnawa Górna. Łącznie w rozpatrywanych 18 miejscowościach mieszkało w badanym roku 29,3 tys. osób, to jest 56,2% ogólnej liczby mieszkańców Bieszczadów.

Wstęgowy charakter sieci osadniczej Bieszczadów pozwala potencjalnie na rozwój bazy noclegowej, gastronomicznej i turystycznej, z zachowaniem zasady celowości przestrzennego rozproszenia. W celu ochrony unikalnych walorów środowiskowych Bieszczadów nie należy dopuścić, w kształtowaniu sieci osadniczej i zagospodarowania turystycznego, do ich przeinwestowania. Umiarkowanemu zagospodarowaniu Bieszczadów winno towarzyszyć zachowanie ładu przestrzennego. Jak dowodzą przykłady zagospodarowania np. Polańczyka i Soliny, zabudowa tych miejscowości, pod względem architektonicznym, nie jest przystosowana do walorów środowiska. W zagospodarowaniu przestrzennym badanego regionu należy preferować rozwój tych dziedzin gospodarowania, które zapewnią optymalne połączenie wykorzystania zasobów i walorów środowiska.

W świetle przytoczonych rozważań wydaje się, że koncepcja lokalizacji w Bieszczadach kameralnej stacji klimatycznej jest przedsięwzięciem realnym, pod warunkiem spełnienia surowych wymogów ekologicznych. Przywołany wcześniej przykład Polańczyka dobitnie wykazuje, jak łatwo można przekroczyć barierę ładu przestrzennego.

Changes in the Bieszczady Settlement Network (A Contribution to the Tourism Infrastructure in the Bieszczady Region)

This paper is a contribution to the discussion about the tourism infrastructure in the Bieszczady region (including the conception of building the climatic station). The results of The National Public Registers from years

1970, 1978 and 1988 have been used, whereas the data from the Population Register from year 1900 have been treated as the comparative material. Between 1900 and 1988 the population living in the Bieszczady region decreased by nearly a half (to 52,1 thousand) and the number of points in the settlement network decreased by 1/5 (to 131 settlements out of which a half had less than 200 inhabitants). There are 30 uninhabited settlements in the area under investigation. 129 villages have been taken into consideration; in 69 the number of inhabitants increased between 1970 and 1988, in 42 out of these 69 — by not more than 25%. Only in six settlements the population at least doubled. The values of social infrastructure are very disadvantageous. The results of break down in the socialized employment are, from the point of view cf social costs, very severe for the inhabitants of the investigated region. The management restructuralization should lay emphasis on the development of tourism, sanatorium and curative functions of the Bieszczady region.

Piśmiennictwo

[1] Bigo J., *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicyi. Wielkim Księstwie Krakowskiem i Księstwie Bukowińskiem z uwzględnieniem wszystkich dotąd zaszłych zmian terytorialnych kraju*, Lwów 1904.

[2] Hoff T., *Stan i perspektywy rozwoju bazy turystycznej Bieszczadów*. „Prace Humanistyczne", Nr 10, Rzeszów 1977, Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie, s. 151—180.

[3] Maryański A., *Problemy ludnościowe krajów socjalistycznych*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1974.

[4] Opinia w sprawie lokalizacji „Stacji klimatycznej" w Bieszczadach. Zespół Doradczy d/s lokalizacji i budowy w Bieszczadach ośrodka sportowo-turystycznego zwanego „stacja klimatyczna", Krosno 1988.

[5] Patczyński A., *Łąki i pastwiska w Bieszczadach Zachodnich*. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1962.

[6] Tabulogramy Tablic Wynikowych (Tablica 1/1: Ludność stale zamieszkała ogółem dla województwa krośnieńskiego według Narodowego Spisu Powszechnego 1988, 1978 i 1970) — udostępnione przez Wojewódzki Urząd Statystyczny w Krośnie.

Reformowanie studiów turystycznych w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie

Zygmunt Kruczek *

1. Kierunki przemian w szkolnictwie turystycznym

W ostatniej dekadzie obserwujemy na świecie, a szczególnie w Europie, szybki rozwój wyższego szkolnictwa turystycznego [7]. Powstało wiele ośrodków kształcących kadry dla turystyki zorganizowanych na różnych zasadach. Istnieją ośrodki (jest ich jednak niewiele) zorganizowane na zasadzie interdyscyplinarnych (holistycznych) studiów, gdzie wszystkie aspekty turystyki zawarte są w programach kształcenia. Jednakże większość ośrodków akademickich opiera edukację turystyczną na jednej lub dwu uznanych dyscyplinach naukowych tworzących bazę dla aplikacji z zakresu turystyki. Analiza porównawcza pozwala na wyróżnienie kilku podstawowych modeli kształcenia kadr turystycznych na poziomie wyższym [6]:

1. Szkoły, instytuty lub wydziały oferujące holistyczny typ studiów turystycznych. Zamiast pojedynczych standardowych kursów oferuje się tu cały zakres (komleks) wiedzy o turystyce. Zaliczyć tu można Holenderski Instytut Turystyki i Transportu z Wydziałem Turystyki i Studiów nad Czasem Wolnym w Bredzie, Uniwersytet w Waszyngtonie, a w pewnym sensie Wydziały Turystyki i Rekreacji w polskich AWF.

2. Szkoły hotelarskie z opcją studiów turystycznych; ten model był pierwszym typem wyższego szkolnictwa turystycznego na całym świecie. Generalnie mówiąc, programy turystyczne koncentrują się w tych szkołach wokół usług turystycznych oferowanych przez hotele. Jako wzorcowe w tym zakresie można traktować rozwiązania np. Politechniki w Dorset (Wielka Brytania).

3. Szkoły businessu z opcją turystyczną. Głównym przedmiotem studiów jest ekonomika businessu. Przedmioty są mniej lub bardziej monodyscyp-

* Katedra Turystyki AWF, Kraków, Al. Jana Pawła 78.

linarne, a turystyka jest tylko jedną z wielu specjalizacji. W tych przypadkach turystyka jest dołączonym polem studiów. Ten model jest bardzo popularny w Europie Środkowej, w Niemczech, Szwajcarii, Austrii. Absolwenci są bardzo dobrze przygotowani w sferze ekonomiki, np. kalkulacji, marketingu, technik kierowania, księgowości i rozliczeń, ale ich wiedza w zakresie turystyki jest ograniczona.

4. Niektóre studia lingwistyczne mają dołączone programy turystyczne. Uniwersytet w Chambery jest najlepszym przykładem takiego rozwiązania, studia takie nie mają jednak ambicji menedżerskich.

5. Edukacja na bazie studiów nad czasem wolnym jest następnym modelem turystycznej edukacji. Ten typ studiów jest stosunkowo nowy. Studia te zakładają specjalizowanie się w jednym z kierunków wykorzystania czasu wolnego, np. rekreacji czy turystyce.

Generalnie, te ośrodki edukacyjne mają multidyscyplinarny program bardzo zbliżony do holistycznego ujmowania turystyki. Różnice polegają na zorientowaniu tych szkół na problematykę socjologiczną lub psychologiczną (a nie na kierowanie i ekonomikę).

6. Akademie sportowe uczące sportu i kształcące instruktorów wychowania fizycznego. W zarysie aktywności czasu wolnego powiązania z turystyką są istotne, ale jest to wąska specjalizacja. Kształcenie w tych szkołach ukierunkowanie jest na przygotowanie kadry nauczycielskiej, m.in. do prowadzenia zajęć w szkołach nawiązujących do aktywności turystycznych.

7. Na poziomie studiów uniwersyteckich mamy do czynienia z kilkoma dyscyplinami naukowymi mającymi afiliacje turystyczne. W nawiązaniu do wyników badań naukowych uniwersytety uwzględniają edukację kadry turystycznej. Do mających największe tradycje w zakresie badań i edukacji należą studia turystyczne organizowane na bazie nauk geograficznych (Polska, Bułgaria, ZSRR, kraje skandynawskie). Ponadto, uniwersytety oferujące programy turystyczne mogą być zaliczone do jednego z modeli wcześniej opisanych.

Do podstawowych przesłanek kształtujących koncepcję kształcenia należą realne zjawiska i procesy zachodzące w turystyce oraz w zbliżonych dziedzinach. Turystyka staje się coraz ważniejszą gałęzią gospodarki na świecie. Przewiduje się, że po roku 2000 turystyka globalnie będzie jedną z najważniejszych dziedzin gospodarki. Wywołuje to zwiększone zainteresowanie ekonomicznymi aspektami turystyki.

W krajach Europy Zachodniej czy w USA większość uczelni prowadzi studia dwustopniowe [8]. Pierwszy stopień - najczęściej dwa pierwsze lata — są studiami zawodowymi kończącymi się tytułem zawodowym. Stopień wyższy to studia kończące się tytułem naukowym nadawanym na podstawie obronionej rozprawy. Idea ta przewijała się również w naszych koncepcjach

rozwoju wyższego szkolnictwa turystycznego, zwłaszcza w kontekście traktowania policealnych dwuletnich studiów realizowanych na bazie szkół średnich jako pierwszego stopnia zawodowego studiów.

W większości przypadków wyższe szkoły turystyczne na świecie łączone są ze szkołami hotelarskimi — zakłady hotelowe tworzą jeden z największych rynków pracy w turystyce. W Polsce jak dotychczas nie ma kształcenia kadr dla potrzeb hotelarstwa na poziomie wyższym, a szkolnictwo średnie pod względem poziomu, a zwłaszcza wyposażenia technicznego odbiega bardzo od norm światowych. Mając na uwadze budowę wielu nowych hoteli i powstawanie zarazem znacznego rynku pracy wymagającego wysokokwalifikowanej kadry należy dążyć do uruchomienia szkolnictwa turystycznego na poziomie półwyższym (zawodowym) i wyższym, a także podnieść jakość kadr kształconych w średnich szkołach hotelarskich.

2. Nowe założenia i plany studiów turystycznych w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie

Zdaniem Komitetu Ekspertów do Spraw Edukacji Narodowej [2] tradycyjne programy studiów koncentrowały się na treściach kształcenia w powiązaniu z treściami autonomicznych dyscyplin naukowych. Programy przyszłościowe winny się koncentrować na osobie wychowanka, na jego indywidualnych predyspozycjach intelektualnych, moralnych, społecznych. Jest to tendencja światowa, którą powinno się upowszechnić również w Polsce. Kierunki przebudowy musiałyby dotyczyć takich zagadnień jak: indywidualizacja studiów, ich zróżnicowanie na dwa — trzy rodzaje, np. na zawodowe, magisterskie i doktorskie oraz wiązanie teorii z praktyką.

Studia powinny mieć zróżnicowane formy i czas trwania (np. wielostopniowe lub przynajmniej dwustopniowe i w każdym przypadku oparte na zasadzie szerokoprofilowej). Zasada elastyczności (w założeniach programowych i treściach) oraz pełnej drożności (między typami kształcenia) może być osiągnięta przy przyjęciu modułowego systemu studiów.

Szkoły wyższe powinny opracowywać programy dydaktyczne zwracając uwagę na:

— zapewnienie ścisłych powiązań między treściami ogólnozawodowymi (podstawowywmi) oraz specjalistycznymi, przy wiodącej roli wiedzy ogólnej,

— podniesienie znaczenia treści interdyscyplinarnych i zintegrowanych przez realizację idei wzajemnego przenikania dyscyplin naukowych, tworzenia rzeczywistych (nie zaś formalnych) bloków przedmiotowych oraz bloków zajęć problemowych (np. pracowni problemowych), a także zbliżenia wykształcenia humanistycznego i technicznego,

— zapewnienia studentom umiejętności stosowania wiedzy teoretycznej (rzeczowej i metodologicznej) w praktycznych sytuacjach, stworzenie warunków sprzyjających opanowaniu praktycznych umiejętności, umożliwienie absolwentom uzupełniania brakującej wiedzy lub jej aktualizację w ramach różnych kontaktów z uczelnią (np. studia podyplomowe).

Istotną cechą studiów powinno również być kompleksowe stosowanie różnych metod nauczania i studiowania, przy dominującej roli metod problemowych, symulacyjnych i inscenizacyjnych, a także przy zastosowaniu najnowszych zdobyczy techniki. Reforma programowa w szkolnictwie wyższym winna być prowadzona w następujących płaszczyznach:

— przechodzenie na zróżnicowany (np. trójcykliczny) system kształcenia w większości szkół typu akademickiego oraz system dwucykliczny w szkołach zawodowych,

— zwiększenie mobilności międzywydziałowej i międzyuczelnianej za pośrednictwem instrumentów „kredytów zaliczeniowych",

— przeprowadzenie eksperymentalnych studiów i ekspertyz w zakresie zmian doktryny programów i organizacji nauczania na niektórych kierunkach studiów (m.in. przewidywanie zapotrzebowania na kadry z dyplomem magisterskim i doktorskim w danej dyscyplinie, uruchomienie kompleksowej informacji z zakresu orientacji edukacyjno-zawodowej oraz pośrednictwa pracy).

Z doświadczeń krajowych i zagranicznych wynika, że wszelkie zmiany innowacyjne w w szkołach wyższych wymagają długotrwałych przygotowań badawczo-studialnych, programowych i eksperymentalnych, a także ogromnego wysiłku perswazyjnego — wyjaśniającego cele i metody działania, przezwyciężające opory części środowiska akademickiego. Zmiany te wymagają również konsekwentnego i zdecydowanego działania władz w tworzeniu warunków sprzyjających realizacji przyjętych zamierzeń.

Byłoby pożądane, aby procesom inicjowania i wspierania reform w systemie edukacyjnym Polski towarzyszyły badania służące zarówno diagnozowaniu jak i wprowadzaniu innowacji i eksperymentów. Powinny one dotyczyć możliwości pionowego i poziomego zróżnicowania studiów, programów i metod, środków i organizacji. Bardziej szczegółowe zadania badawcze winny obejmować: szkoły pomaturalne i technika w związku z możliwością powiązania ich ze szkołami wyższymi, studia przemienne, studia otwarte — na podstawie doświadczeń polskich i zagranicznych.

System studiów w Polsce — tak uniwersyteckich, jak i prowadzonych w innych uczelniach — jest przestarzały. Chcąc dorównać poziomowi edukacji zawodowej w przodujących krajach świata nie można się ograniczać tylko do kosmetycznych zmian programów studiów czy rozwiązań pośrednich. Konieczne staje się wprowadzenie nowego systemu wyższego szkolnictwa turystycznego dostosowanego do wymogów międzynarodowego rynku turystycznego, ponieważ turystyka — jak żadna inna dziedzina wiedzy — wykazuje silne międzynarodowe powiązania.

3. Program studiów na kierunku turystyka w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie

Głównym celem akademickiego kształcenia w dziedzinie turystyki jest przygotowywanie kadr dla szeroko rozumianej turystyki (studia zawodowe na poziomie wyższym), ludzi rozumiejących jej różnorodne uwarunkowania, zdolnych do twórczego działania. Kadra ta może być zatrudniona w następujących miejscach pracy:

— przedsiębiorstwach turystycznych wszystkich typów - stanowiska w działach obsługi ruchu turystycznego krajowego i zagranicznego, a zwłaszcza w małych biurach turystycznych,

— zakładach hotelarskich, domach wczasowych - stanowiska w recepcji, kierownicy obiektów czy poszczególnych działów, pracownicy programowi,

— służbach socjalnych - działy wczasów, kolonii, organizacji wypoczynku,

— administracji państwowej szczebla centralnego i regionalnego, służbach socjalnych, informacji turystycznej.

Program wyższych studiów turystycznych winien opierać się na następujących przesłankach:

— holistycznym rozumieniu turystyki jako zjawiska społecznego,

— szerokim zakresie edukacji turystycznej, mającej na celu dostarczenie absolwentom rozległej wiedzy i konkretnych umiejętności,

— umożliwieniu absolwentom startu zawodowego do pełnienia ról kierowniczych w różnych zawodach związanych z turystyką.

Program studiów powinien zapewnić przygotowanie kadry do pracy w sektorach - państwowym (administracja turystyczna), spółdzielczym i prywatnym (biura turystyczne, hotele, jednostki obsługi turystyki socjalnej), jednostkach naukowych, itd.

Zmiana systemu studiów polegać winna na:

a. odstąpieniu od sztywnych programów i identycznego regulaminu dla wszystkich wydziałów i kierunków,

b. usunięciu podziałów na kierunku studiów między specjalizacjami,

c. zmianie zasad i metod naboru kandydatów na studia,

d. zmianie systemu stypendialnego, zorganizowanie doradztwa dla studentów opracowaniu nowej pragmatyki oceny nauczycieli akademickich, zlikwidowaniu pensum.

Model programu

1. Prowadzony jest odrębny kierunek studiów "turystyka" z czterema specjalizacjami. Absolwenci otrzymują wpis do indeksu - magister turystyki.

2. Studia trwają cztery lata, absolwenci otrzymują tytuł specjalisty w danej dziedzinie, istnieje również możliwość napisania i obrony pracy magisterskiej, na podstawie której następuje nadanie tytułu.

Na plan studiów składają się zajęcia (przedmioty):

A). Zajęcia z opiekunem.

B). Przedmioty obligatoryjne oraz Bloki Specjalizacyjne.

C). Przedmioty do wyboru (określona liczba wyborów).

D). Zajęcia fakultatywne.

E). Praktyki w biurach turystycznych oraz hotelu uczelnianym.

F). Ćwiczenia terenowe, obozy.

G). Języki obce, bez obowiązku uczestnictwa w zajęciach na uczelni. Obowiązek zaliczenia 2 egzaminów państwowych.

H). Wychowanie fizyczne (wybór sportów proponowanych przez uczelnię w limicie minimalnym 3 godz. tygodniowo).

Organizacja toku studiów

Należy przyjąć zasadę indywidualnego toku studiów dla wszystkich studentów. Program danej specjalizacji powinien jedynie zakreślać ogólną tematykę wymaganych przedmiotów dając do wyboru zawsze więcej niż jedną możliwość realizacji. Student zobowiązany jest zaliczyć określoną planem studiów minimalną ilość przedmiotów. Ponadto może uczestniczyć we wszystkich zajęciach objętych planem studiów.

PLAN STUDIÓW

Zajęcia z opiekunem

Wobec oddania w ręce studentów decyzji co do przebiegu ich studiów, konieczne jest stworzenie instytucji indywidualnej opieki i doradztwa dla studentów. Na pierwszym roku studenci winni korzystać z opieki młodszych pracowników uczelni, natomiast od drugiego lub trzeciego roku każdy student winien posiadać indywidualnego opiekuna (na Zachodzie jest to tzw. tutor), który pełniłby swoje obowiązki do chwili przejęcia opieki nad studentem przez promotora pracy magisterskiej. Praca opiekunów

indywidualnych powinna być honorowana na równi z innnymi zajęciami dydaktycznymi.

Zajęcia z opiekunem stanowią podstawową formę rozwijania umiejętności studenta, w tym w szczególności: zdolności krytycznego korzystania z literatury i źródeł, informacji, umiejętności formułowania myśli i dyskusji, zdolności trafnego i zwięzłego analizowania zjawisk i zależności.

Podstawową formę zajęć stanowią dyskusje 5-7 osobowej grupy studenckiej z opiekunem na podstawie zalecanej wcześniej literatury. Ponadto każdy ze studentów zobowiązany jest do złożenia u opiekuna jednej pracy pisemnej w każdym semestrze. Poza prowadzeniem omawianych zajęć zasadniczą rolą opiekuna jest służenie radą i sterowanie indywidualnym programem studiów (doborem kursów) studenta.

I ROK STUDIÓW — Przedmioty ogólne

Te przedmioty dostarczają studentom podstaw nauk społecznych i przyrodniczych. Tworzą one podstawę do osobistej edukacji i dalszej zawodowej specjalizacji, pozwalają na zrozumienie „otoczki", w której istnieje turystyka. Są to takie przedmioty jak:

— propedeutyka turystyki
— ekonomia
— socjologia
— psychologia
— prawo
— pedagogika turystyki
— organizacja i zarządzanie
— geografia turystyki
— historia kultury i sztuki
— filozofia

Uwaga! Po konsultacji z opiekunem naukowym można wybrać inne przedmioty wykładane w uczelni na innych kierunkach.

II ROK STUDIÓW — Przedmioty kierunkowe

1. Zagospodarowanie turystyczne i planowanie przestrzenne
2. Krajoznawstwo
3. Ekologia
4. Podstawy informatyki
5. Finanse i rachunkowość
6. Organizacja pracy biurowej
7. Ekonomika turystyki
8. Marketing w turystyce
9. Higiena w turystyce
10. Podstawy rekreacji

SPECJALIZACJE

I. OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO

1. Negocjacje i handel
2. Programowanie i obsługa ruchu turystycznego
3. Turystyka kwalifikowana i środowiskowa

III. REGIONALNA POLITYKA TURYSTYCZNA
1. Ekonomika regionu
2. Gospodarowanie walorami
3. Administracja publiczna i samorządowa

III. HOTELARSTWO
1. Przedsiębiorstwo hotelowe i inwestycje
2. Usługi hotelarskie i gastronomiczne
3. Zarządzanie hotelami i gastronomią

IV. TURYSTYKA MIĘDZYNARODOWA
1. Technika obsługi turystki międzynarodowej
2. Rozliczenia międzynarodowe
3. Międzynarodowy rynek turystyczny

PRAKTYKI ZAWODOWE

Ich celem jest uzyskanie doświadczenia pozostajacego w relacji z zainteresowaniami studenta oraz utrwalenie wiedzy i umiejętności zawartych w programie. Praktyki winny być zlokalizowane zarówno w uczelnianym hotelu turystycznym, jak i w jednostkach turystycznych poza uczelnią.

Konwersatorium z języków obcych ma na celu opanowanie nowego języka lub doskonalenie znajomości języka już znanego. Student może uczęszczać na zajęcia językowe w ramach uczelni lub zdać egzaminy językowe wg kryteriów podanych przez Studium Języków Obcych.

W czasie każdego roku studenci zobowiązani są do zaliczenia minimum 3 godzin tygodniowo wychowania fizycznego.

Ryc. 1. Model studiów turystycznych w AWF w Krakowie (realizowany od 1. 10. 1993 r.)

Ograniczona liczba miejsc, wielu kandydatów, a także nierówny i niski poziom matur, zmuszają do utrzymania egzaminów wstępnych. Na kierunkach, na których liczba kandydatów wielokrotnie przekracza liczbę miejsc zadaniem egzaminów wstępnych jest wyselekcjonowanie najlepszych.

Dotychczasowe metody egzaminowania — tradycyjne egzaminy — nie spełniają należycie swojej roli. Krytyce poddawane są praktyki egzaminacyjne oparte na tradycyjnych przedmiotach kierunkowych — nie sprawdzają one bowiem predyspozycji zawodowych kandydata, motywacji i zainteresowań, a jedynie sumę zapamiętanych wiadomości. Generalnie należy rozważyć możliwość wykorzystania (zamiast specjalistycznego egzaminu kierunkowego) testów — sprawdzających ogólną wiedzę, zdolność do rozwiązywania problemów, inteligencję i motywację do studiów. Takie testy winny być opracowane przez psychologów przy udziale specjalistów z turystyki. Sprawdzić należy również opanowanie dwóch języków obcych (w tym język angielski jako najbardziej rozpowszechniony w światowych standardach obsługi ruchu turystycznego), jeden z których kandydat winien mieć opanowany na poziomie określonym przez uczelnię.

4. Postulowane kierunki przekształceń programowych i działań reformatorskich

W polskim szkolnictwie turystycznym oprócz zmian ilościowych pożądane wydają się pewne zmiany strukturalne:

— daleko idące zróżnicowanie okresu studiów, stworzenie odmiennych dróg studiowania, np. dla absolwentów szkół policealnych,

— uruchomienie studiów przemiennych (uczelnia — przedsiębiorstwo), podniesienie ich rangi i poziomu,

— rozbudowa systemu kształcenia ustawicznego, w tym podyplomowego,

— stopniowe odchodzenie od traktowania dyplomów szkoły wyższej jako patentu do uprawiania zawodu i uważanie ich jedynie jako świadectwa wiedzy (również stworzenie mechanizmów pozwalających zróżnicować traktowanie dyplomów różnych uczelni),

— wyraźna zmiana struktury uczelni przy znacznej rozbudowie kierunków i specjalizacji przyszłościowych,

— zmiany w sferze programowej, metodycznej, wykonawczej,

— zwiększenie rangi studiów podyplomowych.

Studia turystyczne zarówno w AWF, jak i AE muszą być uzawodowione. Taka potrzeba — odczuwana przez absolwentów [1], także podnoszona

przez ekspertów i pracodawców winna być generalną przesłanką dla przebudowy studiów turystycznych w obydwu typach akademii.

Należy dążyć do wprowadzenia dwustopniowości studiów, tj. traktowania pierwszego stopnia - najczęściej dwóch pierwszych lat - jako studiów zawodowych kończących się tytułem zawodowym. Prowadzone obecnie policealne dwuletnie studia turystyczne można traktować jako niższy stopień zawodowy studiów turystycznych, pod warunkiem korelacji programów uczelni turystycznych z programami nauczania w szkołach średnich. Stopień wyższy to studia kończące się tytułem naukowym nadawanym na podstawie obronionej rozprawy. Docelowo model studiów akademickich - realizowany w krajach zachodnich (system punktowy) może okazać się optymalny również w naszej rzeczywistości.

Do programu studiów należy wprowadzić nowe przedmioty, umożliwić zdobywanie licencji turystycznych. Zmierzch turystyki socjalnej spowoduje, że turystyka w Polsce też będzie podlegać prawom rynkowym. W najbliższej perspektywie kształcić będziemy kadry dla rynku turystycznego upodabniającego się coraz bardziej do rynków zachodnich. W tym kontekście nasuwa się możliwość wykorzystania na większą skalę wzorów kształcenia sprawdzonych w krajach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej.

Na jakość usług turystycznych znaczący wpływ może mieć licencjonowanie pracy w turystyce. Pożądane jest wprowadzenie rekomendacji dla jednostek turystycznych zatrudniających kierunkowo wykształconą kadrę i udzielanie licencji państwowych na wykonywanie niektórych zawodów turystycznych (np. przewodnictwo, pilotaż). Wobec szybkiej prywatyzacji rynku turystycznego o doborze odpowiedniej kadry w najbliższej przyszłości decydować będą właściciele firm turystycznych.

Należy skłaniać się do podtrzymania wielorakiego modelu wyższego szkolnictwa turystycznego. Coraz powszechniejsza jest opinia o zasadności podziału kształcenia na poziomie wyższym na dwa kierunki: ogólny (uniwersytecki) i profesjonalny . Oba kierunki winny stwarzać predyspozycje do prawidłowej analizy złożonych zjawisk i procesów społeczno-gospodarczych, ale żadna z odrębnych dyscyplin nie może pretendować do reprezentacji całości turystyki [3]. Wiodącym kierunkiem jest praca na rzecz tzw. szkoły alternatywnej, obniżenia wiedzy encyklopedycznej, zmniejszenia sztywnego podziału na przedmioty, wzrostu integracji ze środowiskiem.

Biorąc pod uwagę skromny potencjał wysoko kwalifikowanej kadry dydaktycznej należy rozważyć projekt utworzenia regionalnych centrów kształcenia turystycznego (na wzór funkcjonujących w Europie Zachodniej). Centra takie mogą działać w formie międzyuczelnianych wydziałów skupiających kadrę AWF, AE i uniwersytetów, a także Instytutu Turystyki. Ze względu na istniejącą bazę materialną najbardziej realne jest utworzenie takich centrów dydaktycznych w Krakowie i Poznaniu (na bazie uczelni

AWF) a być może i w Warszawie. Mając na uwadze międzynarodowe powiązania turystyki i bliskie stowarzyszenie Polski z EWG należy dążyć do utworzenia w Polsce międzynarodowego ośrodka kształcenia i doskonalenia kadry turystycznej wg nowoczesnych programów, dostosowanych do europejskich standardów turystycznych.

The Reformation of Tourism Studies at The Academy of Physical Education in Cracow

This paper presents the new syllabus of tourism studies at The Academy of Physical Education in Cracow. In the first part of this article the stages of tourism education development at this Academy have been presented. The initial points for the author's elaboration of the scheme of tourism studies at The Academy of Physical Education in Cracow were the analysis of changes taking place in Tourism Institutes all over the world, the opinions expressed in the report made by The Committee of Experts for the affairs of National Education, as well as the results of examinations carried out by the author. The subject of these examinations was the education of the tourism staff and the results were presented in The Central Programme of Basic Investigations 08. 06. The scheme was accepted for realization in the academic year 1991/92 for the intramural studies at The Department of Tourism. This paper presents the assumptions for the syllabus, the organization of studies, the rules of admitting the candidates, the new lines of studies based on free choice of subjects and the tutor's duties. The final part of this paper includes the remarks connected with the suggested course of changes in the tourism academic education in Poland.

Piśmiennictwo

[1] Borne-Falencik H. *Kwalifikacje zawodowe pracowników turystyki na przykładzie wybranych przedsiębiorstw turystycznych. W: Kadry w turystyce*, Zeszyt CPBP — 08.06 — VI grupa, T. III. AWF Kraków — Instytut Turystyki. Kraków 1990.

[2] *Edukacja narodowym priorytetem.* Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Komitet Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej. PWN Warszawa — Kraków 1989.

[3] Feczko J., *Kształcenie kadr dla turystyki.* W: *Kadry w turystyce*, Zeszyt CPBP - 08.06 - VI grupa, T. III. AWF Kraków - Instytut Turystyki. Kraków 1990.

[4] Jabłońska-Skinder H., *Podstawowe tendencje rozwoju szkolnictwa wyższego w krajach Europy Zachodniej w latach osiemdziesiątych.* Przegląd Socjologiczny. T. XXXVIII. 1989.

[5] Jarowiecka T., *Studia turystyczne w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie*, Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki, 1989, nr 3 (86).

[6] Kosters M., *Higer Education of managers in tourism. Materiały z konferencji "Bridge to European College Education in Tourism and Hospitality.* Budapeszt 1991.

[7] Kruczek Z., *Kształcenie kadr dla turystów w Polsce na tle światowych tendencji*, Wydawnictwo Monograficzne AWF nr 56, Kraków 1993.
[8] Kruczek Z., *Wzory zagraniczne edukacji kadry turystycznej w szkołach wyższych*. W: *Kadry w turystyce*, Zeszyt CPBP 08.06 - VI, Tom III, AWF Kraków - Instytut Turystyki, Kraków 1990.
[9] *10 lat Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie*. Praca zbiorowa pod red. Z. Kruczka, Wydawnictwo Monograficzne nr 27, AWF, Kraków 1986.

PLAN STUDIÓW

Kierunek : TURYSTYKA, studia stacjonarne
Absolwent uzyskuje tytuł zawodowy — mgr turystyki

PRZEDMIOTY	Wymiar godzin			Pierwszy rok				Drugi rok			
				Sem 1		Sem 2		Sem 3		Sem 4	
				15 tyg.		15 tyg.		14 tyg.		14 tyg.	
	OGÓŁEM	WYKŁADY	ĆWICZEN.	WYK	ĆWI	WYK	ĆWI	WYK	ĆWI	WYK	ĆWI
I rok											
* Zajęcia z opiekunem	15	15	—	0.5	—	0.5					
Propedeutyka turystyki	45	30	15	2	1						
Ekonomia	60	30	30	2	2						
Socjologia	60	30	30	2	2						
Organizacja i zarządzanie	60	30	30			2	2				
Prawo	90	30	60	1	2	1	2				
Psychologia	60	30	30	2	2						
Filozofia	45	30	15	2	1						
Historia kultury i sztuki	60	30	30			2	2				
Geografia turystyki	60	30	30	1	1	1	1				
Pedagogika turystyki	45	30	15			2	1				
II rok											
** Zajęcia z opiekunem	14	—	14					—	0.5	—	0.5
Ekologia człowieka	56	28	28					—	2	2	
Krajoznawstwo	42	14	28					1	2		
Zagospodarowanie turystyczne	56	28	28					2	2		
Finanse i rachunkowość	56	28	28							2	2
Organizacja pracy biurowej	28	14	14							1	1
Ekonomika turystyki	56	28	28					2	2		
Marketing w turystyce	56	14	42							1	3
Podstawy rekreacji	42	14	28					1	2		
Higiena w turystyce	42	14	28							1	2
Podstawy informatyki	42	14	28					1	2		

* Z 10 przedmiotów student obowiązkowo wybiera 5 oraz obligatoryjnie propodeutykę.
** Z 10 przedmiotów student wybiera 6.

SPECJALIZACJE: III rok ***

Student wybiera minimum 1 specjalizację oraz 3 dowolne przedmioty z pozostałych przedmiotów specjalizacyjnych, ponadto obowiązkowo: statystyka i proseminarium

OBSŁUGA RUCHU TURYSTYCZNEGO

(warunkiem zapisu wybranie przedmiotów: geografia, krajoznawstwo, psychologia, organizacja pracy biurowej, higiena)

	Wymiar godzin			Trzeci rok			
Negocjacje i sprzedaż	26	13	13			1	1
Programowanie i obsługa r.t.	84	28	56	1	2	1	2
Turystyka kwalifikowana i środowiskowa	60	30	30	2	2		
Razem specjalizacja	170	71	99				

REGIONALNA POLITYKA TURYSTYCZNA

(warunkiem zapisu wybranie przedmiotów: prawo, organizacja i zarządzanie, zagospodarowanie turystyczne, ekonomika, ekologia)

	Wymiar godzin			Trzeci rok			
Administracja publiczna i samorządowa	60	30	30	2	2		
Ekonomika regionu	84	28	56	1	2	1	2
Gospodarowanie walorami	26	13	13			2	2
Razem specjalizacja	170	71	99				

HOTELARSTWO

(warunkiem zapisu wybranie przedmiotów: ekonomika, prawo, zagospodarowanie turystyczne, finanse i rachunkowość, organizacja i zarządzanie, higiena)

	Wymiar godzin			Trzeci rok			
Przedsiębiorstwo hotelowe i inwestycje	84	28	56	1	2	1	2
Usługi hotelarskie i gastr.	56	30	26			2	2
Zarządzanie hotelami i gastronomią	28	14	14	1	1		
Razem specjalizacja	168	72	96				

TURYSTYKA MIĘDZYNARODOWA

(warunkiem zapisu wybranie przedmiotów: krajoznawstwo, ekonomia, marketing, organizacja i zarządzanie, socjologia)

	Wymiar godzin			Trzeci rok			
Technika obsługi turystyki międzynarodowej	84	28	56	1	2	1	2
Rozliczenia międzynarodowe	39	13	26			1	2
Międzynarodowy rynek tur.	45	15	30	1	2		
Razem specjalizacja	168	56	112				

*** Specjalizacje realizowane są w 5 i 6 semestrze w wymiarze 170 godzin.

	Wymiar godzin			Trzeci rok				Czwarty rok			
Proseminarium	28	—	28	—	1	—	1				
Statystyka	56	28	28	2	2						
Polityka turystyczna	42	28	14					2	1		
Transport w turystyce *	42	14	28							1	2
Informacja turystyczna *	42	14	28					1	2		

* Na IV roku należy wybrać transport lub informację

Wychowanie fizyczne	276		276
Język obcy I **	276		276
Język obcy II **	138		
Seminarium magisterskie	56	—	56

** języki realizowane poza siatką zajęć obowiązkowych, patrz informacja szczegółowa w programie studiów

Powyższy plan określa minimalną ilość godzin. Student może dodatkowo wybrać dowolną liczbę przedmiotów.

OBOZY:
— obóz wędrowny — kwalifikowany 2 tygodnie po semestrze 2
— obóz wędrowny — tramping — 10 dni po 4 semestrze

PRAKTYKI ZAWODOWE:
— praktyka I — po 4 semestrze 4 tygodnie — w przedsiębiorstwie
— praktyka II — po 6 semestrze 4 tygodnie — specjalistyczna

ĆWICZENIA TERENOWE
1. Ćwiczenia o tematyce przestrzenno-kulturowej
   [geografia, ekologia, krajoznawstwo, historia kultury i sztuki]
   1 tydzień w 4 semestrze
2. Ćwiczenia terenowe o tematyce org.-ekonomicznej, zagospodarowania turystycznego
   1 tydzień w semestrze 3
3. Ćwiczenia związane ze specjalizacją
   1 tydzień w semestrze 6
4. Udział w Międzynarodowych Targach Turystycznych
   1 tydzień w 8 semestrze

ZAJĘCIA FAKULTATYWNE

Uruchamiane na wniosek Dziekana przez Rektora, wg programu zatwierdzonego przez Radę Wydziału (np. pilotaż wycieczek zagranicznych, przewodnictwo turystyczne, przodownik lub instruktor turystyki kwalifikowanej, wspinaczka skałkowa itp).

MINIMUM OBCIĄŻENIA STUDENTA
— I rok — 645 godzin = 21.5 godz. tygodniowo
— II rok — 592 godziny = 21 godz. tygodniowo
— III rok — 570 godzin = 20.5 godz. tygodniowo
— IV rok — 334 godziny = 12 godz. tygodniowo
RAZEM — 2141 godzin

PROJEKT AUTORSKI OPRACOWANY PRZEZ:
— ***dr Zygmunta Kruczka***
— ***dr Jerzego Raciborskiego***
— ***dr Bartłomieja Walasa***

Próba waloryzacji województw ze względu na zagospodarowanie turystyczne oraz środowisko naturalne

Karol Kukuła *

1. Wprowadzenie

Dynamiczny rozwój turystyki [1], jaki obserwuje się po drugiej wojnie światowej, powoduje ogromne zainteresowanie przedstawicieli licznych dyscyplin naukowych tą formą działalności ludzkiej. Dziedzina ta znalazła się również w kręgu zainteresowań ekonomistów. W niektórych krajach świata turystyka stanowi pokaźne źródło dochodów. Wiele spośród nich nie pretenduje do miana potentatów na mapie gospodarczej świata. Przy słabo rozwiniętym przemyśle i rolnictwie, turystyka spełnia tu rolę animatora rozwoju. Na kanwie tych spostrzeżeń zarysowują się pytania natury ogólnej.

— Jaki mechanizm decyduje o dotychczasowym rozwoju turystyki w Polsce?

— Które czynniki w naszych warunkach spełniają rolę wiodącą?

— Jaki jest ich przestrzenny rozkład?

— Czy rozkład ten ma istotne znaczenie dla rozwoju turystyki w Polsce?

Odpowiedź na dwa pierwsze pytania można znaleźć niemal w każdym podręczniku z zakresu ekonomiki turyzmu [2], natomiast na treści dwóch ostatnich koncentrują się badania, których wyniki opublikowano w niniejszym artykule.

---

* Zakład Statystyki Matematycznej AR, Kraków, Al. Mickiewicza 21.

[1] Przez turystykę należy rozumieć „...aktywność, która charakteryzuje się czasową i dobrowolną zmianą miejsca stałego pobytu, podejmowaną w celach: poznawczym, rekreacyjnym bądź zdrowotnym. Jest aktywnością służącą zaspokajaniu określonych potrzeb i aspiracji człowieka. Można też założyć, że turystyka — w ścisłym tego słowa znaczeniu — jest podróżą realizowaną w czasie wolnym, to znaczy poza obowiązkami zawodowymi, rodzinnymi i społecznymi". Definicję przytoczono za E. K. Scheuchem [9, s. 1090].

[2] Zob. m. in. [1] lub [8].

Kreowanie określonych form rozwoju turystyki wymaga odpowiedniego przygotowania zarówno w zakresie pełnego rozeznania stanu istniejących walorów krajoznawczych[3], jakości organizacji ruchu turystycznego, jak i oceny bazy materialnej, niezbędnej do jego obsługi. Nie sposób pominąć w tym rejestrze czynników określonych mianem „warunki przyrodnicze", charakteryzujących poszczególne regiony kraju.

Czystość powietrza i wody to jeden z istotnych elementów określających motywację wyboru miejsca spędzania wczasów bądź miejsca leczenia sanatoryjnego. Przekonanie o zdrowym otoczeniu tras wycieczkowych oraz miejsc stałego wypoczynku i rekreacji stanowi dzisiaj swoiste antidotum na uciążliwości życia w wielkich metropoliach, gdzie większość społeczeństwa zmuszona jest egzystować. W ostatnich latach badania medyczne wykazały istnienie całego szeregu nieznanych dotychczas schorzeń pozostających w ścisłym związku z wysokim stopniem skażenia środowiska przyrodniczego. Stale powiększa się lista niedomagań kwalifikowanych jako choroby cywilizacyjne, szerzące się w zdegradowanym otoczeniu człowieka. W tej sytuacji względy mające na celu zmniejszenie zachorowalności w społeczeństwie, nakazują wzmóc wysiłki na rzecz zatrzymania niekorzystnych tendencji w tym zakresie[4]. Między innymi pobyt w środowisku leśnym, gdzie biologiczno-klimatyczne warunki sprzyjają przywracaniu dobrostanu zdrowia, wychodzi naprzeciw tym postulatom. Biologiczno-klimatyczne oddziaływanie lasów na zdrowie człowieka przejawia się w zdolności oczyszczania atmosfery z zanieczyszczeń (w tym również radioaktywnych), w koncentracji jonów ujemnych — pozytywnie oddziaływających na procesy biochemiczne i psychikę człowieka — oraz w wydzielaniu substancji lotnych, biologicznie czynnych, działających leczniczo na organizm ludzki.

Podjęta w niniejszej pracy próba waloryzacji przyjmuje za kryterium dwie grupy czynników decydujących w ogromnej mierze o ruchu turystycznym w kraju. Należą do nich cechy określanące stan bazy materialnej turystyki oraz zmienne opisujące przeciętny poziom warunków przyrodniczych w przyjętych do badania jednostkach terytorialnych. Trzeba mieć pełną świadomość faktu, że uwzględniona lista zmiennych jest niepełna, obejmuje bowiem kategorie mierzalne, a spośród nich tylko te, które podlegają ewidencji statystycznej. Podstawowymi jednostkami przestrzennymi, dla których przeprowadzono waloryzację, są województwa. Zebrane informacje pochodzą z 1989 roku.

Celem artykułu jest usystematyzowanie województw ze względu na stopień zagospodarowania turystycznego oraz warunki przyrodnicze. Spro-

---

[3] Pojęcie i podział walorów krajoznawczych zostały przedstawione m. in. w pracy R. Przybyszewskiej-Gudelis i wsp. [7]

[4] Zob. [10].

wadzenie wielu różnych zmiennych, charakteryzujących materialną bazę turystyki oraz warunki przyrodnicze w poszczególnych województwach, do „wspólnego mianownika", umożliwia zastosowanie jednej z metod wielowymiarowej analizy porównawczej [5]. Procedura polega na relatywizacji cech względem ich najmniejszych i największych wartości z przejściem na proporcjonalny system punktowy. W efekcie zastosowanej metody, otrzymano listę województw uporządkowanych od najlepiej do najsłabiej zagospodarowanych.

Ruch turystyczny jest przejawem jednej z form popytu konsumpcyjnego, którego zaspokojenie wymaga wytworzenia właściwych dóbr i usług przez wiele gałęzi produkcji [6]. Dotyczy to również urządzeń tworzących infrastrukturę turystyki. Struktura rodzajowa i przestrzenna gospodarki turystycznej wykazuje duże zróżnicowania, co może być w pewnej mierze zgodne z preferencjami dyktowanymi przez popyt na usługi turystyczne. Z drugiej zaś strony, obecny stan wymaga określonych zmian zwłaszcza w strukturze przestrzennej. Stąd, lepsze poznanie struktury przestrzennej bazy materialnej oraz warunków przyrodniczych stwarza przesłanki bardziej efektywnych przeobrażeń strukturalnych.

2. Specyfikacja cech oraz systemy wag

Uprawianie turystyki wiąże się z odpowiednim wyposażeniem szlaków oraz miejsc, w których przebywa turysta, w urządzenia umożliwiające zaspokojenie szeregu jego potrzeb. Do potrzeb tych należą:

— dojazd do miejsca będącego celem podróży oraz poruszanie się w nim i jego otoczeniu,
— odżywianie się,
— noclegi,
— usługi higieniczne,
— korzystanie z innych usług [7].

Urządzenia przystosowane do zaspokajania wymienionych potrzeb tworzą bazę materialną turystyki. Odpowiednio zatem do wymienionych potrzeb wyróżnić można cztery podstawowe segmenty bazy materialnej turystyki:

1. baza noclegowa,
2. baza żywieniowa,
3. baza komunikacyjna,
4. baza towarzysząca.

---

[5] Metodę tę szczegółowo zaprezentowano w pracy K. Kukuły, Liniowe metody [5].
[6] Por. [3, s. 10].
[7] Zob. [8, s. 12].

W analizie uwzględniono dodatkowy segment (poza bazą materialną turystyki):

5. środowisko przyrodnicze, określając za pomocą wybranych zmiennych przeciętny stan warunków przyrodniczych w poszczególnych województwach.

Każdy z wymienionych segmentów jest reprezentowany przez co najmniej jedną cechę (zmienną). U podstaw przyjęcia większej liczby mierników oceny bazy materialnej turystyki i walorów naturalnych leży pogląd, że nie istnieje jedna, uniwersalna miara opisująca tę sferę działalności. Prawidłowa ocena musi zatem opierać się na syndromie wskaźników, uwzględniającym najważniejsze elementy wartościujące bazę materialną turystyki oraz walory naturalne.

Wybrane zmienne opatrzono numeracją ciągłą od 1 do 12, dopisując przy zmiennych będących destymulantami specjalny znaczek ($\hat{X}_7$, $\hat{X}_{10}$, $\hat{X}_{11}$), podczas gdy zmienne będące stymulantami są zapisane bez dodatkowego oznakowania (X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6, X_8, X_9, X_{12}).

Celem opisu bazy noclegowej wykorzystano dwie zmienne:

X_1 — liczba miejsc w obiektach turystycznych (hotele, domy wycieczkowe i pensjonaty, schroniska młodzieżowe, kempingi i pola namiotowe, prywatne pokoje gościnne),

X_2 — liczba miejsc w obiektach wczasowo-wypoczynkowych, w tym w kwaterach prywatnych.

Bazę żywieniową reprezentuje jedna zmienna:

X_3 — liczba miejsc konsumenckich (w tys.) w uspołecznionych zakładach gastronomicznych.

Baza komunikacyjna jest charakteryzowana przez kolejne dwie zmienne:

X_4 — długość linii normalnotorowych PKP w km, przypadająca na 100 km^2,

X_5 — długość linii sieci regularnej komunikacji autobusowej PKS w km, przypadająca na 100 km^2.

Reprezentantami bazy towarzyszącej są trzy zmienne:

X_6 — liczba placówek usługowych świadczących usługi bytowe,

$\hat{X}_7$ — powierzchnia w km^2, przypadająca na 1 placówkę pocztowo-telekomunikacyjną,

X_8 — liczba lekarzy przypadająca na 10000 mieszkańców.

Środowisko przyrodnicze utożsamione z warunkami przyrodniczymi regionu jest opisane przez cztery ostatnie cechy:

X_9 — powierzchnia rezerwatów przyrody w km^2,

$\hat{X}_{10}$ — emisja zanieczyszczeń wyrażona w t/km^2 (równoważna SO_2),

$\hat{X}_{11}$ — ścieki przemysłowe odprowadzane do wód powierzchniowych, nie oczyszczane (hm^3),

X_{12} — lesistość wyrażona procentowo (powierzchnia lasów w stosunku do ogólnej powierzchni województwa).

Straty, jakie odnotowano w ubiegłym czterdziestoleciu, w zasobach walorów turystycznych są tak duże, iż wielokrotnie przekraczają uzyskany w tym okresie przyrost walorów. Największe straty poniesiono w grupie walorów wypoczynkowych i krajobrazowych środowiska przyrodniczego [8]. Są to straty z reguły nieodwracalne. Zanieczyszczenia powietrza i wód występują na całym obszarze kraju i są konsekwencją intensywnie prowadzonych, acz nie w pełni przemyślanych procesów industrializacyjnych i urbanizacyjnych.

Problem ochrony środowiska jest w obecnej dobie niezwykle trudnym zagadnieniem ze względu na ogromną kapitałochłonność urządzeń oczyszczających i filtrujących, przy znikomych środkach asygnowanych na te cele. Z rozważań tych jasno wynika, iż zjawiska opisane zmiennymi $\hat{X}_{10}$ i $\hat{X}_{11}$ (destymulanty) ewidentnie pogarszają warunki przyrodnicze, uszczuplając tym samym walory naturalne turystyki.

Zebrane dane statystyczne tworzą macierz:

$$[x_{ij}] = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad \begin{pmatrix} i=1,\ldots,m \\ j=1,\ldots,n \end{pmatrix}, \tag{1}$$

gdzie x_{ij} oznacza wartość j-tej cechy (zmiennej) w i-tym obiekcie przestrzennym (województwie). Zmienne te są stymulantami, bądź destymulantami. Przez zmienną określoną mianem stymulanty rozumieć należy taką zmienną, której wzrost łączy się ze wzrostem oceny. W przypadku zmiennej nazywanej destymulantą, sytuacja jest odwrotna. Wzrost wartości zmiennej wywołuje spadek oceny.

Przyjmuje się, że symbol P oznacza globalną liczbę punktów, które są dzielone między n zmiennych. Podział ten może być dokonany dwoma drogami:

a) równomierne rozłożenie punktów między poszczególne zmienne

$$p_1 = p_2 = \cdots p_n = \frac{p}{n}, \tag{2}$$

b) nierównomierne rozłożenie punktów, związane z przyjęciem określonych preferencji.

W pracy podjęto próbę waloryzacji województw wykorzystując oba przedstawione sposoby.

Należy zauważyć, że podejście (b) znajduje zastosowanie w wielu pracach empirycznych. U źródeł takiego wyboru leży przekonanie, iż po-

[8] Zob. [8, s. 35]

szczególne zmienne, stanowiące cząstkowe kryteria oceny bazy materialnej oraz warunków przyrodniczych, reprezentują różny stopień ważności dla ukształtowania ostatecznej oceny obiektu (województwa). Zgodnie z tym poglądem przyjmuje się, że każda ze zmiennych X_j otrzymuje maksymalną liczbę punktów — p_j. Maksymalną ocenę punktową (p_j) ze względu na zmienną X_j uzyskuje ten obiekt w układzie przestrzennym, który wykaże najwyższą wartość tej zmiennej w przypadku stymulanty lub najniższą w przypadku destymulanty. Globalna liczba punktów dla wszystkich zmiennych (przyjęta umownie) wynosi 1000, zatem:

$$\sum_{j=1}^{n} p_j = 1000 \tag{3}$$

Oba systemy ważenia zmiennych przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Systemy punktowe (wag) dla poszczególnych zmiennych oraz kompleksów zmiennych

Nazwa kompleksu zmiennych	zmienne	System równomiernego podziału punktów między zmienne		System preferencyjnego podziału punktów między zmienne	
		Liczba punktów przypadających na jedną zmienną	Liczba punktów przypadających na kompleks zmiennych	Liczba punktów przypadających na jedną zmienną	Liczba puntków przypadających na kompleks zmiennych
1. Baza noclegowa	X_1, X_2	$83\frac{1}{3}$	$166\frac{2}{3}$	100	200
2. Baza żywieniowa	X_3	$83\frac{1}{3}$	$83\frac{1}{3}$	150	150
3. Baza komunikacyjna	X_4, X_5	$83\frac{1}{3}$	$166\frac{2}{3}$	50	100
4. Baza towarzysząca	X_6, X_7, X_8	$83\frac{1}{3}$	250	50	150
5. Środowisko przyrodnicze	X_9, X_{10}, X_{11}, X_{12}	$83\frac{1}{3}$	$333\frac{1}{3}$	100	400
Maksymalna liczba punktów możliwych do uzyskania (P)			1000		1000

Źródło: opracowanie własne.

3. Metoda badawcza

W wielu sytuacjach związki obserwowane na gruncie zjawisk społeczno-ekonomicznych mają charakter liniowy. Niektóre zaś związki nieliniowe, dla potrzeb praktyki linearyzuje się, akceptując ich uproszczoną formę

i dopuszczając niewielkie błędy związane z tą praktyką [9]. Poszukując klucza podziałowego punktów (dla każdej z n zmiennych) między m obiektów, przyjęto rozwiązanie polegające na liniowym systemie punktowania za konkretną wartość danej zmiennej [10].

Zakłada się, że określony układ przestrzenny tworzy m obiektów ($i=1,...,m$). Układ ten opisuje n zmiennych ($j=1,...,n$). Przez y_{ij} oznaczono liczbę punktów, która jest przypisana i-temu obiektowi z tytułu osiągnięcia wartości j-tej zmiennej na poziomie x_{ij}. Z uwagi na fakt, że wyniki danego obiektu należy rozpatrywać na tle osiągnięć innych obiektów tworzących dany układ, wprowadzono zmienną d_j będącą rozstępem j-tej zmiennej w układzie przestrzennym:

$$d_j = \max_i x_{ij} - \min_i x_{ij} \tag{4}$$

Celem pozyskania jednolitego punktu odniesienia przeskalowano wartości zmiennych x_{ij} w sposób następujący:

$$z_{ij} = x_{ij} - \min_i x_{ij}. \tag{5}$$

Formuła przekształcająca wartość zmiennej z_{ij} w zmienną y_{ij} (liczbę punktów) dla stymulant przybiera postać:

$$y_{ij} = \frac{p_j}{d_j} z_{ij}, \tag{6}$$

dla destymulant zaś:

$$y_{ij} = p_j - \frac{p_j}{d_j} z_{ij}. \tag{7}$$

Należy dodać, iż:

$$y_{ij} = 0 \Leftrightarrow x_{ij} = \min_i x_{ij} \tag{8}$$

oraz

$$y_{ij} = p_j \Leftrightarrow x_{ij} = \max_i x_{ij} \tag{9}$$

Innymi słowy, obiekt otrzymuje zero punktów za j-tą zmienną wtedy, gdy obiekt ten legitymuje się najniższą wartością danej zmiennej w całym układzie przestrzennym. Reguła ta dotyczy stymulant. Dla zmiennych określanych mianem destymulant zachodzą związki:

---

[9] Por. z pracą T. Borysa [2].

[10] Zob. [5]

$$y_{ij}=0 \Leftrightarrow x_{ij}=\max_{i} x_{ij} \tag{10}$$

oraz

$$y_{ij}=p_j \Leftrightarrow x_{ij}=\min_{i} x_{ij} \tag{11}$$

Łączną ocenę punktową i-tego obiektu uzyskuje się na drodze sumowania punktów uzyskanych przez dany obiekt za konkretne wartości każdej z n zmiennych opisujących:

$$Y_i=\sum_{j=1}^{n} y_{ij} \qquad (i=1,\ldots,m) \tag{12}$$

gdzie Y_i oznacza ocenę punktową i-tego obiektu przy uwzględnieniu wszystkich n zmiennych.

4. Ranking województw

W przestrzennej strukturze gospodarczej kraju można wyodrębnić województwa typowo przemysłowe, rolnicze, bądź też regiony o zdecydowanej dominacji funkcji usługowych. Do ostatniej grupy należy zaliczyć regiony o charakterze obszarów turystycznych. Spełniają one funkcje usługowe w stosunku do ludności całego kraju [11].

Ze względu na funkcje, jakie te regiony mają do spełnienia w przestrzennym podziale pracy, stawia się konkretne wymagania pod ich adresem. Dotyczy to zwłaszcza postulatów odnoszących się do poziomu rozwoju bazy materialnej turystyki, jak również zaistnienia określonych uwarunkowań o charakterze przyrodniczym, ze szczególnym podkreśleniem potrzeby utrzymywania w czystości środowiska naturalnego.

Badania przestrzennego zagospodarowania turystycznego oraz warunków przyrodniczych są prowadzone w układzie województw. Wybór jednostki przestrzennej jest podyktowany faktem, iż ogromną większość informacji gromadzi się dla jednostek aktualnego podziału administracyjnego kraju. Dla celów analizy wykorzystano dane pochodzące z Rocznika Statystycznego Województw 1990 r. [12] Każde województwo jest ocenione przy użyciu metody przedstawionej w poprzednim punkcie artykułu. Otrzymano wyniki w dwóch wersjach:

---

[11] Por. [6, s. 63 i dalsze].

[12] Nie zamieszczono danych źródłowych ze względu na ograniczoną objętość artykułu, przeznaczając więcej miejsca na tabelaryczną i graficzną prezentację wyników badań.

Tabela 2. Hierarchiczny układ województw ze względu na stan zagospodarowania turystycznego oraz środowiska naturalnego

Uporządkowanie według wersji — a				Uporządkowanie według wersji — b			
Lp	Województwo	Y_i	Grupa	Lp	Województwo	Y_i	Grupa
1	Gdańskie	570.87	I	1	Gdańskie	578.41	I
2	Warszawskie	527.11		2	Nowosądeckie	550.31	
3	Bielskie	520.35		3	Bielskie	511.73	
4	Nowosądeckie	512.81		4	Szczecińskie	510.37	
5	Wrocławskie	498.64		5	Suwalskie	509.77	
6	Katowickie	494.17		6	Olsztyńskie	481.92	
7	Wałbrzyskie	488.31		7	Bydgoskie	480.44	
8	Szczecińskie	480.50		8	Koszalińskie	476.29	
9	Poznańskie	473.88		9	Warszawskie	465.43	II
10	Bydgoskie	467.68		10	Wałbrzyskie	463.46	
11	Olsztyńskie	444.78	II	11	Poznańskie	462.93	
12	Opolskie	439.20		12	Wrocławskie	455.51	
13	Suwalskie	432.15		13	Katowickie	444.01	
14	Koszalińskie	426.61		14	Opolskie	429.02	
15	Jeleniogórskie	422.92		15	Słupskie	422.40	
16	Krakowskie	416.84		16	Jeleniogórskie	418.10	
17	Lubelskie	402.52		17	Zielonogórskie	416.80	
18	Zielonogórskie	398.33		18	Gorzowskie	416.19	
19	Elbląskie	390.92		19	Krośnieńskie	407.13	
20	Legnickie	389.89		20	Elbląskie	399.69	
21	Kieleckie	384.64		21	Kieleckie	374.31	
22	Słupskie	384.60		22	Lubelskie	371.13	III
23	Gorzowskie	382.39		23	Częstochowskie	386.19	
24	Leszczyńskie	381.97		24	Białostockie	363.35	
25	Łódzkie	381.89		25	Krakowskie	360.14	
26	Krośnieńskie	374.88		26	Pilskie	358.83	
27	Toruńskie	372.75		27	Legnickie	355.32	
28	Częstochowskie	372.21		28	Leszczyńskie	355.16	
29	Kaliskie	364.93		29	Kaliskie	350.31	
30	Białostockie	360.11		30	Toruńskie	349.33	
31	Rzeszowskie	351.17	III	31	Tarnobrzeskie	344.96	
32	Tarnobrzeskie	344.10		32	Rzeszowskie	337.09	
33	Tarnowskie	337.48		33	Łomżyńskie	323.71	
34	Pilskie	328.57		34	Łódzkie	320.61	
35	Zamojskie	310.75		35	Przemyskie	317.60	
36	Chełmskie	305.22		36	Tarnowskie	314.26	
37	Przemyskie	304.86		37	Chełmskie	314.10	
38	Radomskie	301.25		38	Zamojskie	310.63	
39	Piotrkowskie	299.12		39	Piotrkowskie	303.27	
40	Włocławskie	294.23		40	Siedleckie	300.86	
41	Sieradzkie	290.40		41	Radomskie	300.56	
42	Płockie	287.74		42	Bialskopodlaskie	291.85	
43	Łomżyńskie	287.31		43	Sieradzkie	289.41	
44	Bialskopodlaskie	287.26		44	Włocławskie	288.40	
45	Siedleckie	287.22		45	Płockie	282.33	
46	Skierniewickie	280.58		46	Skierniewickie	275.49	
47	Ciechanowskie	269.30		47	Ostołęckie	273.59	
48	Konińskie	266.54		48	Ciechanowskie	269.87	
49	Ostrołęckie	246.61		49	Konińskie	267.63	

Źródło: obliczenia własne.

a) z zastosowaniem równomiernego podziału punktów między zmienne diagnostyczne;
b) z zastosowaniem preferencyjnego podziału punktów między zmienne diagnostyczne (zob. tab. 1).

Wykorzystanie procedury liniowego wartościowania poszczególnych zmiennych diagnostycznych prowadzi do uzyskania hierarchicznego układu województw w wersjach (a) i (b) (zob. tab. 2). Ze zbioru uporządkowanych obiektów (osobno dla obu wersji) wyodrębniono po trzy grupy województw w sposób następujący [13].

— grupa I złożona z województw, dla których

$$Y_i \in \left\langle \frac{\min_i Y_i + 2 \max_i Y_i}{3}, \max Y_i \right\rangle, \tag{13}$$

— grupa II złożona z województw, dla których

$$Y_i \in \left\langle \frac{2 \min_i Y_i + \max_i Y_i}{3}, \frac{\min_i Y_i + \max_i Y_i}{3} \right), \tag{14}$$

— grupa III złożona z województw, dla których

$$Y_i \in \left\langle \min_i Y_i, \frac{2 \min_i Y_i + \max_i Y_i}{3} \right). \tag{15}$$

Grupa I skupia województwa o wysokim, grupa II o przeciętnym, grupa III zaś o niskim poziomie rozwoju bazy materialnej i naturalnej turystyki.

W podziale według wersji równomiernego rozłożenia punktów między zmienne diagnostyczne uzyskano następujący stosunek liczebności obiektów grup I, II i III: (10:20:19). Oznacza to, iż w przewadze liczebnej występują województwa o przeciętnym i niskim poziomie rozwoju bazy materialnej turystyki oraz warunków przyrodniczych. Do grupy województw najwyżej sklasyfikowanych (grupa I) należą: gdańskie, warszawskie, bielskie, nowosądeckie, wrocławskie, katowickie, wałbrzyskie, szczecińskie, poznańskie i bydgoskie. W przeważającej mierze są to województwa z wielkimi centrami miejskimi, posiadające stosunkowo dobrze rozwiniętą infrastrukturę turystyczną. Do grupy II (przeciętnej) należą województwa: olsztyńskie, opolskie, suwalskie, koszalińskie, jeleniogórskie, krakowskie,

---

[13] Granice przedziałów w podziale liniowym na k grup można uzyskać przez kolejne dodawanie do $\min_i Y_i$ warości $\frac{\max_i Y_i - \min_i Y_i}{k}$, (w naszym przypadku $k=3$).

lubelskie, zielonogórskie, elbląskie, legnickie, kieleckie, słupskie, gorzowskie, leszczyńskie, łódzkie, krośnieńskie, toruńskie, częstochowskie, kaliskie i białostockie. W grupie tej wyróżnić można podgrupę złożoną z województw: częstochowskiego, krakowskiego, łódzkiego i toruńskiego, które są stosunkowo dobrze zagospodarowane turystycznie, ale ich ogólną ocenę znacznie obniżają gorsze od przeciętnych warunki przyrodnicze (wysoki stopień degradacji środowiska naturalnego). Grupę III tworzą województwa o relatywnie niskim poziomie rozwoju infrastruktury turystycznej oraz o niskiej randze walorów naturalnych. Należą do niej województwa: rzeszowskie, tarnobrzeskie, tarnowskie, pilskie, zamojskie, chełmskie, przemyskie, radomskie, piotrkowskie, włocławskie, sieradzkie, płockie, łomżyńskie, bialskopodlaskie, siedleckie, skierniewickie, ciechanowskie, konińskie i ostrołęckie. Pośród tych obiektów, odrębnie należy potraktować województwa pilskie i przemyskie. Oba te województwa wyróżniają wspaniałe walory przyrodnicze. Bardzo wysokim odsetkom zalesienia (pilskie — 40,1%; przemyskie — 32,3%) towarzyszy stosunkowo niski stopień zanieczyszczenia wód i powietrza, co w połączeniu z ciekawą rzeźbą terenu stwarza niezwykle korzystne warunki dla celów rekreacji i wypoczynku. Co zatem powoduje tak niskie ich ustytuowanie w rankingu województw? Województwa te charakteryzuje niski poziom rozwoju bazy turystycznej (stosunkowo mało miejsc noclegowych, słaba gastronomia, rzadka sieć linii kolejowych i autobusowych oraz niedorozwój usług). Łatwo zauważyć, iż reszta obiektów należących do grupy III jest położona w Polsce środkowej, środkowo-wschodniej i południowo-wschodniej, tworząc tzw. ścianę wschodnią (zob. ryc. 1). Tereny te można zaliczyć do obszarów rolniczych o relatywnie niskim stopniu rozwoju gospodarczego, w tym również infrastruktury turystyki.

Podział według wersji (b) zakłada preferencje na zmienne opisujące bazę noclegową, żywieniową, a szczególnie walory naturalne. Uzyskany w ten sposób porządek województw nieco odbiega od hierarchizacji w wersji (a). Fakt ten potwierdza wskaźnik zróżnicowania dwóch układów przestrzennych (a) i (b), liczony według wzoru[14]:

$$v_{ab} = \frac{2\sum_{i=1}^{n} |d_i|}{n^2 - z}, \tag{16}$$

przy czym

$$d_i = c_{ia} - c_{ib}, \tag{17}$$

gdzie:

[14] Konstrukcja i własności tej miary zostały zaprezentowane w pracy K. Kukuły [4].

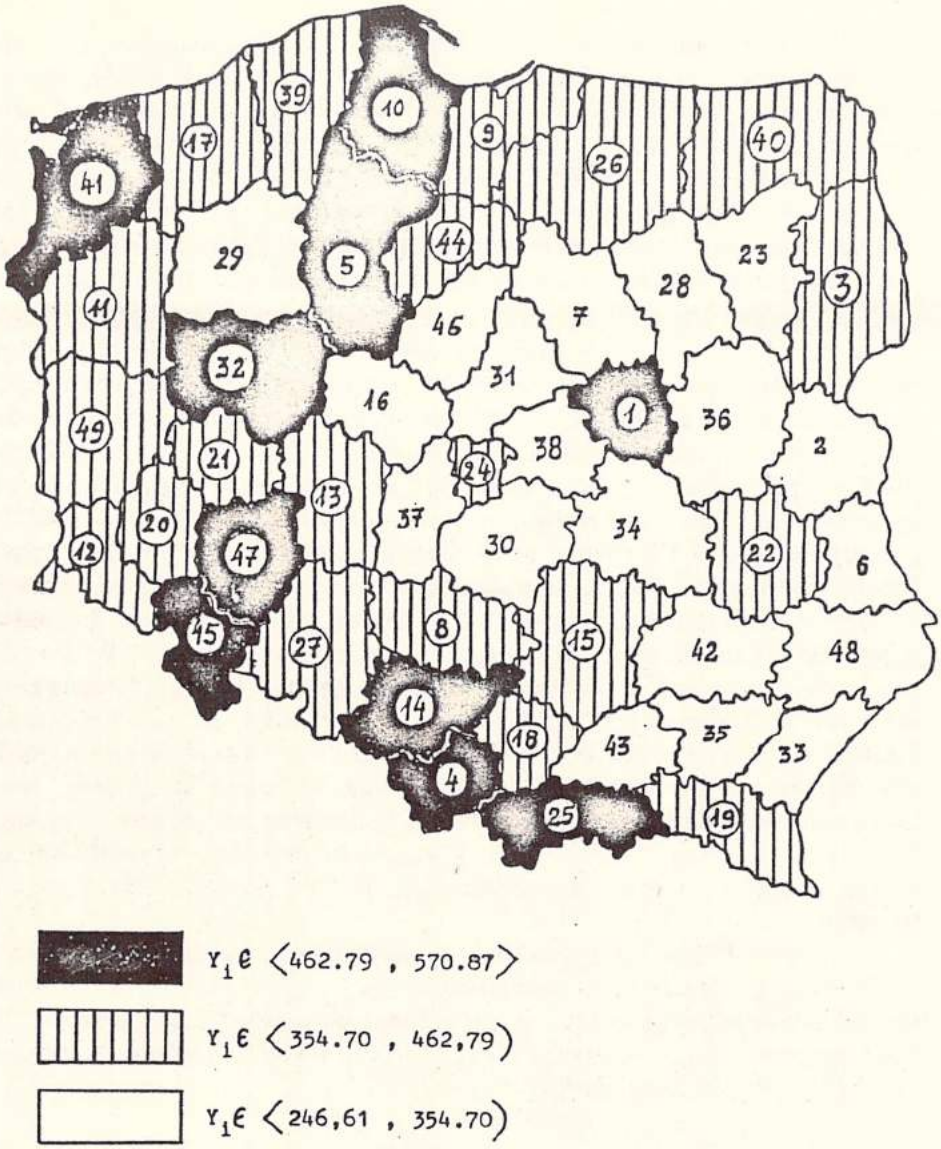

Ryc. 1. Mapa obrazująca stan zagospodarowania turystycznego oraz środowiska naturalnego województw według systemu równomiernego rozkładu punktów między zmienne diagnostyczne (wersja — a)

c_{ia} — pozycja i-tego obiektu w układzie przestrzennym (a),
c_{ib} — pozycja i-tego obiektu w układzie przestrzennym (b),
n — liczba obiektów w badanych układach przestrzennych,

z — zmienna zero-jedynkowa, przyjmująca wartość 0 gdy n jest liczbą parzytą, oraz 1 gdy n jest liczbą nieparzystą.

Wartości miernika zróżnicowania v_{ab} zawarte są w przedziale $<0,1>$. Wartość $v_{ab}=0$ oznacza identyczny porządek obiektów w dwóch porównywanych układach. Wzrost wartości v_{ab} w kierunku jednostki sygnalizuje narastanie stopnia zróżnicowania między pozycjami tych samych obiektów w układzie (a) i (b). Wreszcie $v_{ab}=1$ wskazuje dokładnie odwrotne uporządkowanie obiektów układu (b) w stosunku do układu (a). Wartość miernika (16) — $v_{ab} \simeq 0,148$ można interpretować jako istotne, aczkolwiek stosunkowo niewielkie różnice dzielące układy porządkowe (a) i (b).

Układ hierarchiczny województw, otrzymany według wersji (b), wyłania stosunkowo małe liczebnie grupy I i II oraz bardzo liczną grupę III, tj. grupę skupiającą województwa o niskim poziomie zagospodarowania turystycznego i relatywnie niekorzystnych warunkach przyrodniczych. Stosunek liczebności województw grup I, II i III kształtuje się odpowiednio, jak (8:13:28). Przyjęcie preferencji w stosunku do zmiennych w zakresie czystości środowiska naturalnego spowodowało, jak się wydaje, zaostrzenie klasyfikacji. Z grupy I do II przechodzą takie województwa, jak: warszawskie, katowickie, poznańskie, wałbrzyskie i wrocławskie. Oznacza to, że zastosowanie wyższych wag w stosunku do zmiennych opisujących stan środowiska przyrodniczego doprowadziło do eliminacji z grupy pierwszej województw o wysokim stopniu zanieczyszczenia powietrza i wody. Jednocześnie w grupie I znalazły się takie województwa, jak: koszalińskie, olsztyńskie i suwalskie (zob. ryc. 2). Uogólniając można stwierdzić, iż najlepiej zagospodarowane turystycznie — z jednoczesnym zachowaniem odpowiedniego poziomu walorów przyrodniczych — są województwa pasa nadmorskiego i częściowo pojezierzy oraz województwa południowe — tworzące obszary górskie i podgórskie. Również mniejsza liczbnie jest grupa II, do której należy 13 województw: warszawskie, wałbrzyskie, poznańskie, wrocławskie, katowickie, opolskie, słupskie, jeleniogórskie, zielonogórskie, gorzowskie, krośnieńskie, elbląskie i kieleckie. Województwa te w przeważającej mierze należą do obszarów zachodniej i południowo-zachodniej Polski. Największą liczebnie grupą, złożoną z 28 województw, jest grupa III. Tworzą ją województwa: lubelskie, częstochowskie, białostockie, krakowskie, pilskie, legnickie, leszczyńskie, kaliskie, toruńskie, tarnobrzeskie, rzeszowskie, łomżyńskie, łódzkie, przemyskie, tarnowskie, chełmskie, zamojskie, piotrkowskie, siedleckie, radomskie, bialsko-podlaskie, sieradzkie, włocławskie, płockie, skierniewickie, ostrołęckie, ciechanowskie i konińskie. Pewne wątpliwości w tym podziale budzić może przynależność do grupy III takich podgrup, jak: białostockie, pilskie i przemyskie oraz krakowskie, łódzkie i toruńskie. Pierwszą podgrupę województw cechuje bardzo słabo rozwinięta baza materialna turystyki, ze

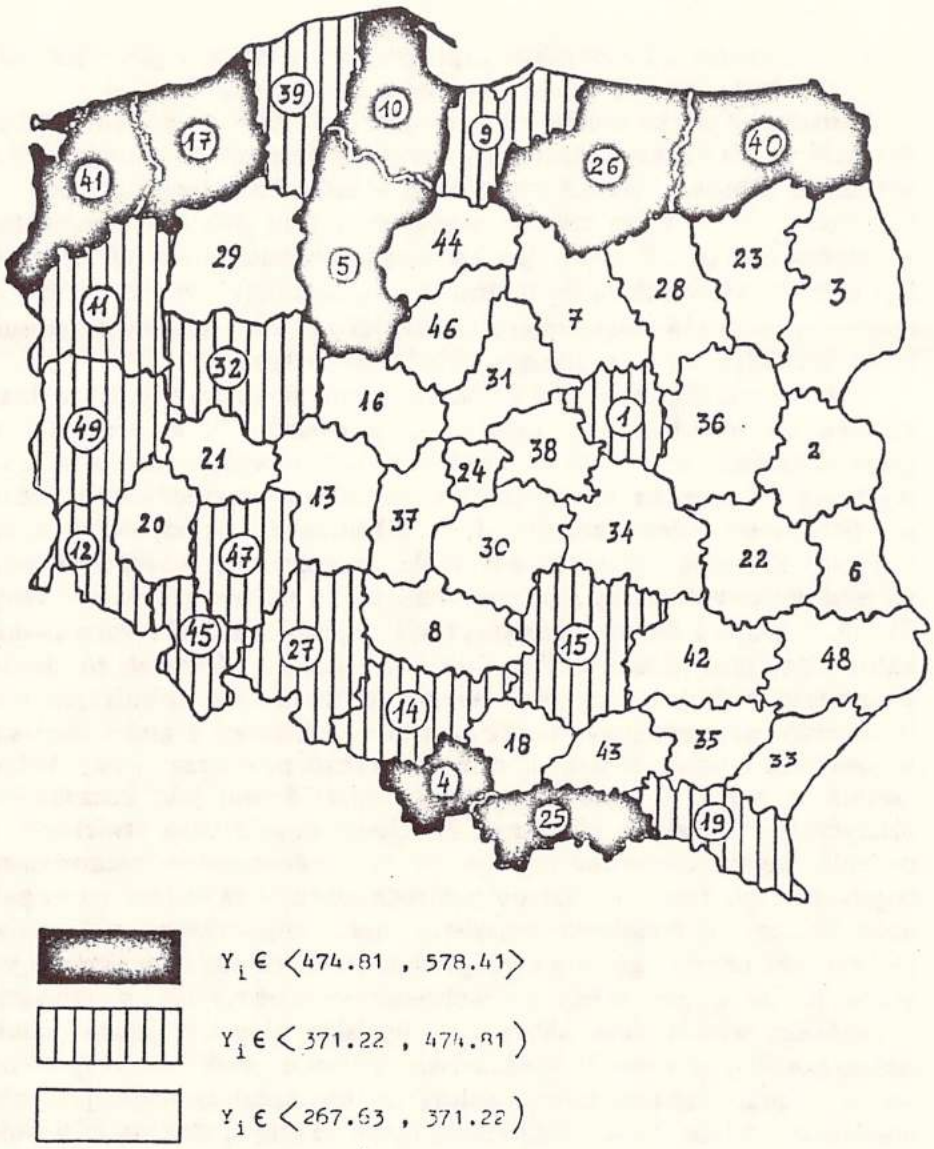

Ryc. 2. Mapa obrazująca stan zagospodarowania turystycznego oraz środowiska naturalnego województw według systemu preferencyjnego podziału punktów między zmienne diagnostyczne (wersja — b)

stosunkowo wysokimi charakterystykami środowiska naturalnego. Druga podgrupa województw reprezentuje dość wysoki poziom zagospodarowania turystycznego, z równocześnie daleko posuniętymi symptomami degradacji środowiska przyrodniczego. Owo przeciwstawienie dwóch podgrup w gru-

pie najsłabszych województw potwierdza prawidłowość występującą w polskich warunkach, iż województwa posiadające stosunkowo dobrze rozwiniętą bazę materialną charakteryzuje na ogół niski poziom walorów naturalnych i na odwrót [15].

5. Konkluzje

Dokonana analiza przestrzennego zagospodarowania turystycznego oraz warunków naturalnych nasuwa szereg uwag o charakterze ogólnym i szczegółowym oraz pewne kwestie dyskusyjne, które ujęto w punktach.

1. Istnieje potrzeba racjonalnego gospodarowania przestrzenią bogatą w walory przyrodnicze. Podejmując określone działania w tym kierunku należy mieć na uwadze cele perspektywiczne, tak aby obszary o wysokich walorach naturalnych mogły służyć obecnym i przyszłym pokoleniom. Realizacja aktualnych potrzeb nie może prowadzić do zubożenia środowiska przyrodniczego. Nadszedł czas podejmowania działań mających na celu poprawę warunków ekologicznych.
2. Zestawienie zmiennych opisujących obecny stan zagospodarowania turystycznego oraz zmiennych charakteryzujących warunki przyrodnicze prowadzi do uzyskania układu hierarchicznego województw na podstawie obu tych kryteriów jednocześnie wziętych.
3. Wyniki porządkowania obiektów przestrzennych stanowią właściwą przesłankę wyboru regionów turystycznych oraz określenia kierunków działań. Chodzi o popularyzację danych o miejscach racjonalnego wypoczynku w połączeniu z informacjami o formach i rodzajach wyjazdów, zakresie usług i atrakcjach w miejscach pobytu, o organizacji wyjazdów oraz kosztach.
4. Preferencyjny system wag, w moim przekonaniu, ostrzej dzieli układ przestrzenny obiektów, w porównaniu z systemem ich równomiernego rozkładu. Wystarczy porównać proporcje liczebności grup I, II i III w poszczególnych podziałach (wersja z preferencyjnym systemem wag — (8:13:28), a wersja z równomiernym rozkładem wag — (10:20:19)).
5. Należy zwrócić uwagę na województwa posiadające znakomite uwarunkowania środowiska przyrodniczego pod kątem uprawiania turystyki, lecz z niedostatkiem bazy materialnej, niezbędnej dla obsługi masowego ruchu turystycznego (biasłostockie, pilskie i przemyskie).
6. Warto pilnie obserwować województwa o wielkich tradycjach w zakresie turystyki (jak np. krakowskie lub warszawskie), które przez wysoki stopień degradacji środowiska naturalnego zatraciły jeden z naj-

[15] Prawidłowość tę dostrzega również A. Nowakowska; zob. [6, s. 117—118].

istotniejszych walorów dla turystyki. Koncentracja wysiłków i środków mających na celu rewaloryzację środowiska naturalnego tych obszarów może im przywrócić właściwą rangę.

7. Można śmiało postawić tezę, iż w bliskiej i dalszej przyszłości, masowy turysta będzie zwracał baczną uwagę na zdrowe otoczenie miejsca swojego pobytu (czyste powietrze, nieskażona woda, łatwo dostępne miejsca ciszy, dużo zieleni itp.). Czynniki te wpływać będą decydująco na wybór miejscowości wczasowej, leczenia, czy też trasy wycieczkowej.

An Attempt at Evaluating the Voivodships from the Point of View of Tourism Infrastructure and Habitat

The development of tourist activity results from social and economic changes taking place in the country and, at the same time, it makes an element of this process. Assuming that the tourist activities, as a phenomenon, are determined by natural conditions and some forms of material equipment of an area, the choice of some suitable diagnostic variables has been made.

The aim of this paper is to create the hierarchic voivodship arrangement basing on the multicriterial investigations of the present tourism infrastructure and the habitat state. The study has been made basing on the review data from 1989. Two variants of the results have been obtained; a— with regular arrangement of points among the variables and b— with preferential system of point evaluation of the diagnostic variables. The obtained results in both versions are a little different. Generally speaking, it can be stated that the best tourism infrastructure accompanied by preservation of the respectively high level of natural values is observed in the seaside voivodships and partly in the lake district as well as in the muntainous and piedmont voivodships in the south of Poland. The voivodships which occupy the lowest positions on this ranking list are situated in the central, central-eastern and south-eastern parts of the country.

While taking up the solutions in the field of tourist activities organization, the current evaluation of the infrastructure level as well as the present state of habitat should be considered. This paper supplies the objective evaluation of each voivodship so it can be helpful in fulfillig this requirement.

Piśmiennictwo

[1] Adamowicz A., Bosiakowski Z., *Ekonomika turystyki*, SGPiS, Warszawa 1973.

[2] Borys T., *Elementy teorii jakości*, Warszawa 1980.

[3] Giezgała J., *Turystyka w gospodarce narodowej*, Warszawa 1977.

[4] Kukuła K., *Propozycja miary zgodności układów porządkowych*, Zeszyty Naukowe AE w Krakowie, nr 222, 1986.
[5] Kukuła K., *Liniowe metody wartościowania stanu bazy materialnej miejscowości turystycznych*, Folia Turistica 1990, nr 1.
[6] Nowakowska A., *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania ruchu turystycznego w układach przestrzennych*, Zeszyty Naukowe AE w Krakowie, Seria specjalna: Monografie, nr 88, Kraków 1989.
[7] Przybyszewska-Gudelis R., Grabiszewski M. A., Iwicki S., *Problematyka waloryzacji i zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych w Polssce*, Warszawa 1979.
[8] Rogalewski O., *Zagospodarowanie turystyczne*, Warszawa 1977.
[9] Scheuche E. K., Turismus, w: *Anwendungen im Berufsleben. Die Psychologie des 20 Jahrhunderts*, pod red. F. Stolla, Kindler Verlag, Zurich 1981.
[10] Żmuda S., *Waloryzacja środowiska przyrodniczego Polski dla potrzeb ruchu rekreacyjno-turystycznego*, Folia Turistica 1990, nr 1.

Strategia marketingowa Republiki Federalnej Niemiec na światowym rynku turystycznym i jej ramy organizacyjne

Irena Ledwoń-Jędrzejczyk *

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie jest częścią składową wstępnego raportu z badań dotyczących gospodarki turystycznej byłej Republiki Federalnej Niemiec, prowadzonych przez autorkę w Europejskim Instytucie Turystyki w Trewirze oraz w Instytucie Geografii Stosowanej Uniwersytetu w Trewirze w roku 1991, pod kierunkiem profesora Chrostopha Beckera.

Celem artykułu jest przedstawienie aktywności marketingowej Niemiec, organizowanej na szczeblu państwowym, a skierowanej na zagraniczne rynki turystyczne. Szczególny nacisk położono na narodową koncepcję marketingu w zakresie umacniania pozycji Niemiec, jako celu przyjazdów turystycznych gości zagranicznych. Ten zasadniczy problem badawczy zaprezentowano na tle ogólnej charakterystyki roli turystyki w gospodarce niemieckiej oraz jej form organizacyjnych. W części końcowej przedstawiono charakterystykę powiązań kooperacyjnych w zakresie przedsięwzięć marketingowych Republiki Federalnej Niemiec z organizacjami i instytucjami ponadnarodowymi o charakterze branżowym i ponadbranżowym.

Takie ukierunkowanie przedstawionej problematyki zdeterminowane zostało przyczynami trojakiego rodzaju:

1. Otwarcie się rynków krajów Europy Środkowej i Wschodniej na skutek zmian politycznych. Rynki turystyczne tego obszaru geograficznego z całą pewnością staną się przedmiotem penetracji zachodnich, w tym niemieckich, przedsięwzięć marketingowych. W celu nawiązania kontaktów z podmiotami organizującymi te przedsięwzięcia należy uprzednio poznać ich strategię działania.

* Instytut Ekonomiki Transportu AE, Katowice, ul. 1 Maja 47.

2. Układ „O dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy", zawarty w 1991 roku pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec zawiera w artykule 19 zobowiązanie się obu partnerów do podjęcia wspólnych przedsięwzięć w zakresie rozwoju turystyki, wspierania i ułatwień w ruchu turystycznym [5].
   Tak więc tutaj cel poznania niemieckiej strategii marketingowej zamienia się w cel praktyczny tworzenia koncepcji współpracy w turystyce i wspólnych działań marketingowych.
3. Wysoka skuteczność niemieckiej strategii marketingowej w turystyce jest argumentem za przejęciem niektórych jej elementów i zaadaptowaniem do warunków polskich. Wzorowanie się na najlepszych rozwiązaniach światowych, w tym niemieckich, mogłyby ułatwić Polsce tworzenie spójnej i skutecznej strategii marketingowej w celu pozyskania gości zagranicznych.

Znaczenie gospodarki turystycznej w Republice Federalnej Niemiec

Gospodarka turystyczna w Niemczech traktowana jest jako najbardziej przyszłościowy i dynamicznie rozwijający się sektor gospodarki narodowej, o doniosłym znaczeniu dla rozwoju regionów słabszych strukturalnie. Efekty rozwoju gospodarki turystycznej ocenia się poprzez pryzmat jej udziału w produkcie społecznym brutto (BSP), jej oddziaływania na zatrudnienie, poprzez wpływ na zwiększanie się obrotów rynkowych oraz jako jeden z czynników równowagi bilansu płatniczego.

Jak wynika z ryc. 1 — za podstawę analizy przyjęto 1989 rok, tj. ostatni rok przed zjednoczeniem Niemiec. Typowe cechy gospodarki turystycznej Republiki Federalnej Niemiec, które pozwala jeszcze uchwycić analiza roku 1989, zostaną w procesie zjednoczeniowym przyswojone przez część wschodnią zjednoczonego państwa. Wskazują na to przekształcenia prywatyzacyjne i upodobnianie się struktur organizacyjnych turyzmu na całym obszarze dzisiejszych Niemiec. Wyniki ostatnich dwóch „nietypowych" lat, tj. 1990 i 1991 roku zostaną przytoczone jako uzupełnienie w dalszej części analizy.

Na ryc. 2 zilustrowano kształtowanie się salda wpływów i wydatków dewizowych w turystyce niemieckiej do 1989 roku.

W roku 1989 suma rocznych obrotów w gospodarce turystycznej RFN wynosiła 206 miliardów marek zachodnioniemieckich, a w stosunku do roku poprzedniego wzrosła o ok. 3% [4]. Według szacunków das Deutsche Wirtschaftswissenschaftliche Institut für Fremdenverkehr w 1989 roku było w gospodarce niemieckiej ponad 2 miliony miejsc pracy związanych bezpośrednio i pośrednio z turystyką. Według zaś znanego studium World Travel and

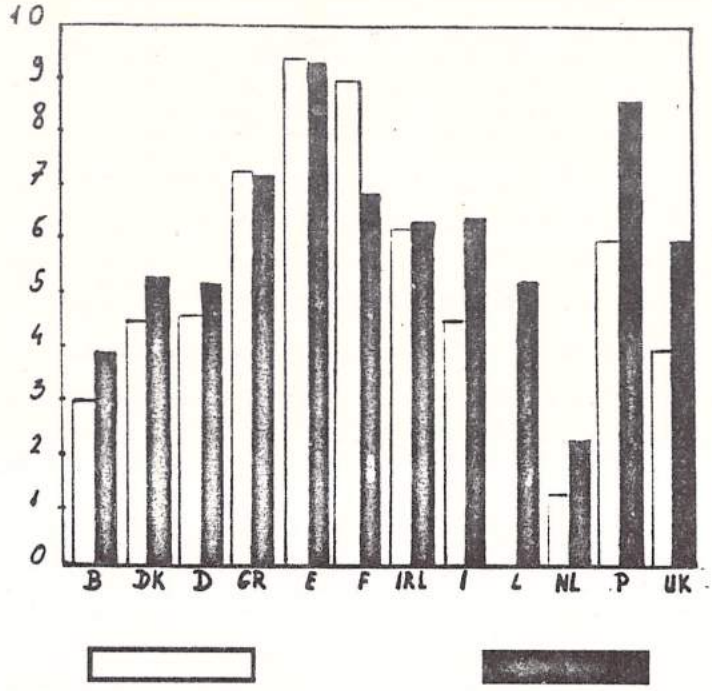

Stosowane skróty:

B — Belgia	E — Hiszpania	L — Luksemburg
DK — Dania	F — Francja	NL — Holandia
D — Niemcy	IRL — Irlandia	P — Portugalia
GR — Grecja	I — Włochy	UK — Wielka Brytania

Ryc. 1. Udział gospodarki turystycznej Niemiec w produkcie społecznym brutto (BSP) i zatrudnieniu w 1989 roku, na tle krajów członkowskich EWG, w procentach.
Źródło: sporządzono na podstawie danych Urzędu Statystycznego Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej [3].

Tourism Council (WTTC) w 1989 roku było ok. 1,8 miliona czynnych zawodowo w branży turystycznej w RFN, co oznacza że turystyka była źródłem zarobkowania dla co 14 dorosłego mieszkańca tego kraju [4].

Bilans wpływów i wydatków dewizowych w turystyce niemieckiej wykazywał w 1989 r. saldo ujemne w wysokości ok. 29 miliardów marek. Deficyt ten wynika z faktu, że wydatki niemieckich turystów za granicą (45 mld DM) przewyższają wpływy dewizowe uzyskane z turystyki zagranicznej od obywateli innych krajów (16 mld DM). Deficyt bilansowy turystyki wykazuje tendencję rosnącą, mimo że tempo wzrostu wpływów dewizowych z turystyki jest większe od tempa wzrostu wydatków turystów niemieckich za granicą. Potwierdzają tę sytuację dane statystyczne z lat 1990 i 1991 [2, s. 5].

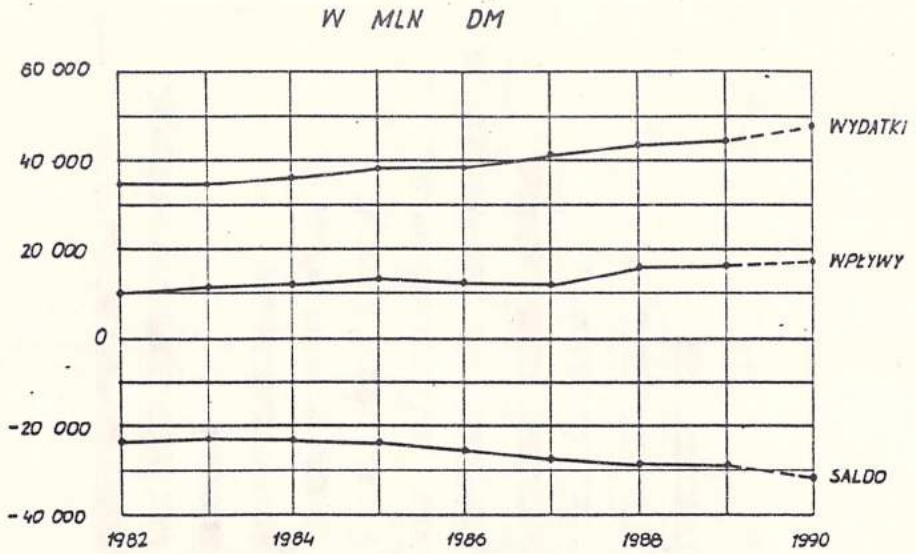

gdzie: ———— stan faktyczny - - - - - stan przewidywany
stosowane skróty: DM — marka zachodnioniemiecka

Ryc. 2. Bilans turystyki za lata 1982—1989, jako część bilansu płatniczego Niemiec. Źródło: opracowanie Deutsche Bundesbank, cytowane za [4, s. 28]

Wydatki niemieckich turystów za granicą w pierwszych 6 miesiącach 1991 roku osiągnęły kwotę 22,3 mld DM, co oznacza ich wzrost o 6,5% w porównaniu z pierwszym półroczem 1990 roku. Tempo wzrostu wpływów dewizowych od gości zagranicznych było w analogicznym okresie większe i wynosiło 7,3%, co jednak w wielkościach bezwzględnych daje sumę 8 mld DM wpływów i dalszym ciągu oznacza przewagę bezwzględnej wielkości wydatków nad bezwzględną wielkością wpływów. Większe tempo wzrostu wpływów dewizowych niż tempo wzrostu wydatków dowodzi powodzenia niemieckiej strategii marketingowej na rynkach zagranicznych i daje w perspektywie szansę na zmniejszenie deficytu obrotów turystycznych z zagranicą. Z drugiej strony jednak deficyt obrotów turystycznych traktowany jest jako czynnik równoważący nadwyżkę w bilansie handlowym Niemiec.

Formy organizacyjne niemieckiej turystyki

W gospodarce turystycznej Niemiec funkcjonują dwie zasadnicze grupy podmiotów, a mianowicie podmioty o charakterze prywatno-prawnym oraz podmioty o charakterze publiczno-prawnym. Skomplikowany system zależności pomiędzy nimi oraz system wzajemnych powiązań terytorialnych przedstawia ryc. 3.

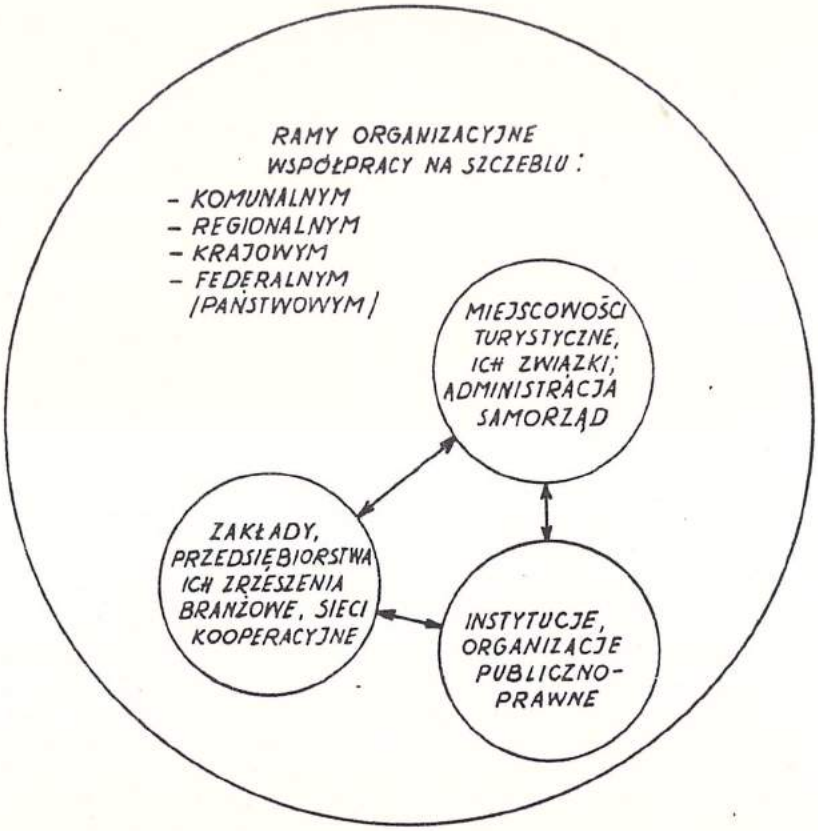

Ryc. 3. Ramy organizacyjne współpracy podmiotów gospodarki turystycznej w układzie terytorialnym.
Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych w [6] oraz własnej weryfikacji empirycznej tych danych w 1991 roku

Podstawę organizacyjną gospodarki turystycznej w Niemczech stanowią podmioty gospodarcze świadczące usługi noclegowe, gastronomiczne, transportowe; podmioty organizujące wyjazdy grupowe na skalę hurtową (Reiseveranstalter) oraz podmioty zajmujące się pośrednictwem w sprzedaży tych wyjazdów bezpośrednio konsumentowi, pełniące rolę detalistów (tzw. Reisebüro lub Reisevermittler). Jako podmioty prywatno-prawne działają również zarządy uzdrowisk (zdrojowisk i kurortów). Samodzielnym podmiotem gospodarki turystycznej są też władze administracyjne i samorządowe miejscowości turystycznych, oferujące turystom walory klimatyczne, krajobrazowe i urządzenia infrastruktury terenowej.

Tak więc na szczeblu komunalnym, poza formami organizacyjnymi prywatnych przedsiębiorstw związanych z turystyką bezpośrednio bądź

pośrednio, egzystują podmioty publiczne, finansowane w całości ze środków budżetu terenowego, tj. gminnego, bądź miejskiego.

Istnieją również formy mieszane publiczno-prywatne, których przykładem są niektóre stowarzyszenia branżowe lub branżowo-terytorialne, finansowane w części ze składek członkowskich, a w pozostałej części ze środków budżetowych, publicznych.

Do zadań podmiotów publicznych terenowych, poza uzbrojeniem terenu w infrastrukturę techniczno-ekonomiczną, należy kształtowanie image miejscowości, jako atrakcyjnego celu przyjazdów turystycznych i jako korzystnego miejsca lokalizacji inwestycji turystycznych. Celem jest więc z jednej strony przyciąganie gości, a z drugiej — pozyskanie zasobnych w kapitał inwestorów. Nie dziwi więc, że opiekę nad gośćmi przybywającymi do danej miejscowości sprawują władze terenowe, np. organizując usługi przewodnickie. Władze terenowe są też inicjatorami projektów turystycznych, by pobudzić działalność inwestycyjną.

Na szczeblu regionalnym, bądź krajowym tworzone są regionalne lub krajowe związki miast i gmin turystycznych. Do związków tych przynależą także zrzeszenia prywatnych hoteli, przedsiębiorstw gastronomicznych itp. Związki te tworzone są dla reprezentowania specyficznych interesów regionalnych. Głównym zadaniem związków krajowych (regionalnych) jest marketing w najszerszym rozumieniu tego słowa, organizowanie promocji, opieki i doradztwa dla członków związku. Związki te finansowane są ze składek członkowskich, a częściowo ze środków publicznych pochodzących z budżetu poszczególnych krajów (landów). Związki krajowe współpracują z agendami rządowymi na szczeblu ogólnokrajowym i wchodzą jako członkowie do tych agend reprezentując interesy regionalne branży turystycznej.

Większość krajów (landów) przyjmuje na siebie zadania tworzenia infrastruktury techniczno-ekonomicznej na obszarach turystycznych położonych w ich granicach administracyjnych, finansowania prywatnych inicjatyw inwestycyjnych w zakresie turystyki, finansowego wspierania rozwoju uzdrowisk oraz rozwoju turystyki socjalnej. Rządy poszczególnych krajów wspierają przedsięwzięcia marketingowe i projekty badawcze, przez co uzyskują wpływ na politykę turystyczną komun.

Na szczeblu państwowym (federalnym) istnieją organizacje turystyczne, których zadaniem jest z jednej strony reprezentacja interesów branżowych turystyki w gospodarce niemieckiej, a z drugiej — reprezentacja interesów narodowych, niemieckich w turystyce światowej.

Charakterystyka instytucji i organizacji turystycznych funkcjonujących na szczeblu federalnym

Do najważniejszych organizacji turystycznych szczebla federalnego należą: DFV, DEHOGA, DBV, DRV, DZT.

DFV — der Deutsche Fremdenverkehrsverband e. V. (Niemiecki Związek Turystyki) skupia, jako swoich członków, regionalne związki turystyki poszczególnych krajów, jak również związki miast i komun, takie jak: Deutsche Landkreistag, der Deutsche Städtetag, der Deutsche Städte— und Gemeindebund. Do DFV należą także: ADAC— der Allgemeine Deutsche Automobil Club (Powszechny Niemiecki Klub Automobilowy), der Jaeger Verlag (Wydawnictwo Myśliwskie), die Köln-Düsseldorfer Deutsche Rheinschifffahrt AG (Spółka Akcyjna Niemieckiej Żeglugi Pasażerskiej po Renie, Kolonia-Düsseldorf) oraz der Verlag Deutscher Wohnwagengersteller (Wydawnictwo Producentów Przyczep Campingowych).

Do celów DFV — Niemieckiego Związku Turystyki należą:

— współpraca i reprezentowanie interesów związków turystyki różnych szczebli administracyjnych i innych organizacji zrzeszonych w DFV,
— współpraca z innymi związkami i instytucjami na szczeblu państwowym, ochrona i przedstawicielstwo interesów swoich członków w Niemieckiej Centrali Turystyki (DZT — Deutsche Zentrale für Tourismus),
— działalność publicystyczna i marketing,
— kształcenie managerskie kadr,
— wspieranie działalności badawczej i naukowej, odnoszącej się do obszarów turystycznych.

Celem Związku jest również kreowanie polityki turystycznej na forum niemieckiego parlamentu i niemieckiego rządu. Związek zmierza, we współpracy ze swoimi partnerami szczebla federalnego, do zabezpieczenia w polityce gospodarczej państwa interesów niemieckiej gospodarki turystycznej.

DEHOGA — der Deutsche Hotel- und Gaststättenverband (Niemiecki Związek Hoteli i Przedsiębiorstw Gastronomicznych) jest przedstawicielem na szczeblu państwowym interesów zawodowych, gospodarczych, podatkowych i socjalno-politycznych niemieckiego hotelarstwa i gastronomii. Prowadzi kształcenie zawodowe, działalność badawczą oraz wydawniczą. Jako zrzeszenie pracodawców DEHOGA jest partnerem związku zawodowego „Nahrung, Genuss, Gaststätten" — NGG (Żywność, Spożycie, Gastronomia).

DBV — der Deutsche Bäderverband (Niemiecki Związek Uzdrowisk) ma w swoim programie wspieranie rozwoju uzdrowisk i kurortów oraz ochronę naturalnych zasobów przyrody w tej mierze. DBV jest korporacją złożoną z pięciu różnych związków, reprezentujących naukowe, terapeutyczne i gospodarcze komponenty leczenia i rehabilitacji uzdrowiskowej. Są to:

1. Verband Deutscher Badeärzte e. V. — Związek Niemieckich Lekarzy Uzdrowiskowych,
2. Vereinigung für Bäder- und Klimakunde e. V. — Zjednoczenie Pacjentów Lecznictwa Uzdrowiskowego,
3. die Wissenschaftliche Gesellschaft für die Vertreter der Kurortmedizin, der Bädertechnik, der Geologie, der Geochemie und Geophysik, Meteorologie und anderer angrenzender Wissenschaftsdisziplinen — Towarzystwo Naukowe Przedstawicieli Medycyny Uzdrowiskowej, Techniki Kąpieliskowej, Geologii, Geochemii, Geofizyki i Meteorologii oraz innych pokrewnych dyscyplin naukowych,
4. Verband Deutscher Heilbrunnen — Związek Niemieckich Wód Zdrojowych,
5. Verband Deutscher Heilbrunnen-Grosshändler — Związek Niemieckich Handlowców-Hurtowników Wód Mineralnych.

Polem działania DBV — obok polityki zdrowotnej — jest także normalizacja (ustalanie i ochrona norm jakościowych) oraz ochrona statusu prawnego miejscowości uzdrowiskowych.

DRV — der Deutsche Reisebüro-Verband (Niemiecki Związek Biur Podróży) jest, w ramach reprezentowania interesów branżowych, partnerem dla:
— rządów krajowych i rządu federalnego, a także parlamentu,
— międzynarodowych urzędów, zwłaszcza w ramach współpracy z EWG,
— organizacji gospodarczych narodowych i ponadnarodowych.

Jako zrzeszenie pracodawców jest również partnerem związków zawodowych. DRV jest głównym źródłem bieżącej informacji o aktualnych problemach turystyki dla prasy, radia i telewizji.

DZT — die Deutsche Zentrale für Tourismus (Niemiecka Centrala Turystyki) została powołana do koordynacji współpracy narodowych organizacji turystycznych oraz inicjowania współpracy międzynarodowej.

Podstawowym celem DZT jest zapewnienie wysokiej i trwałej pozycji Niemiec na światowym rynku turystycznym. Konkretnie oznacza to:
— wzrost liczby udzielonych noclegów turystom zagranicznym,
— wzrost wpływów dewizowych z przyjazdowej turystyki zagranicznej,
— doradztwo i wspieranie słabych strukturalnie regionów oraz polepszenie relacji rynkowych,
— zabezpieczenie istniejących i tworzenie nowych miejsc pracy poprzez rozwój gospodarki turystycznej.

Do członków DZT, którymi są najważniejsze związki turystyczne szczebla krajowego i federalnego oraz największe związki i zjednoczenia branżowe, należą także największe przedsiębiorstwa związane z turystyką, takie jak niemieckie linie lotnicze (Deutsche Lufthansa) oraz niemieckie koleje państwowe (Deutsche Bundesbahn). DZT posiada status organizacji rządowej Niemiec.

W rządzie federalnym szczegółowymi zagadnieniami turystyki zajmuje się 12 ministerstw, a wszystkie prace rządowe w państwie w tym zakresie koordynuje Ministerstwo Gospodarki. W najwyższych strukturach organizacyjnych państwa funkcjonują instytucjonalne formy ds. turystyki.

Departament Turystyki w Ministerstwie Gospodarki oraz grupy robocze ds. rozwoju turystyki w poszczególnych frakcjach partyjno-politycznych w niemieckim parlamencie odpowiadają za całokształt polityki turystycznej w państwie.

Strategia marketingowa Niemiec na rynkach zagranicznych

Kształtowanie image Niemiec jako atrakcyjnego celu przyjazdów turystycznych i miejsca spędzania urlopu jest zadaniem Niemieckiej Centrali Turystyki (DZT). Końcowy efekt tego przedsięwzięcia zależy także od aktywności marketingowej wszystkich innych podmiotów gospodarki turystycznej na różnych szczeblach organizacji, wszystkich uczestników rynku turystycznego w Niemczech, oferujących produkt turystyczny. Schemat poszczególnych faz przedstawia ryc. 4.

Plan działań marketingowych — opracowany przez DZT — jest corocznie aktualizowany, stosownie do koniunktury na rynku turystycznym, zwłaszcza po stronie popytu. Służy on jako najważniejszy instrument planowania i zarządzania wszystkich bieżących zadań operatywnych. Dla członków i partnerów DZT jest to orientacyjna pomoc przy podejmowaniu własnych przedsięwzięć marketingowych.

W planie działań marketingowych DZT — bazując na wynikach badania i analizy rynku — opisuje cele i grupy celów, określa koncepcje strategiczne i instrumenty ich realizacji, a także ustala zapotrzebowanie na środki rzeczowe, kadrowe i finansowe oraz źródła pokrycia tego zapotrzebowania.

Głównym hasłem, obrazującym motyw przewodni przyjętej strategii dla pozyskania gości zagranicznych przez niemieckie obszary turystyczne, jest „aktywnie przeżywana romantyka" (die aktiv erlebte Romantik). Podstawą oferty turystycznej dla gości zagranicznych są walory turystyczne kraju, ujęte w sześć grup rodzajowych:

— pałace i zamki,
— starówki miast,
— charakterystyczne zajazdy i gościńce,
— festyny ludowe z elementami folkloru,
— piękno krajobrazów,
— imprezy kulturalne.

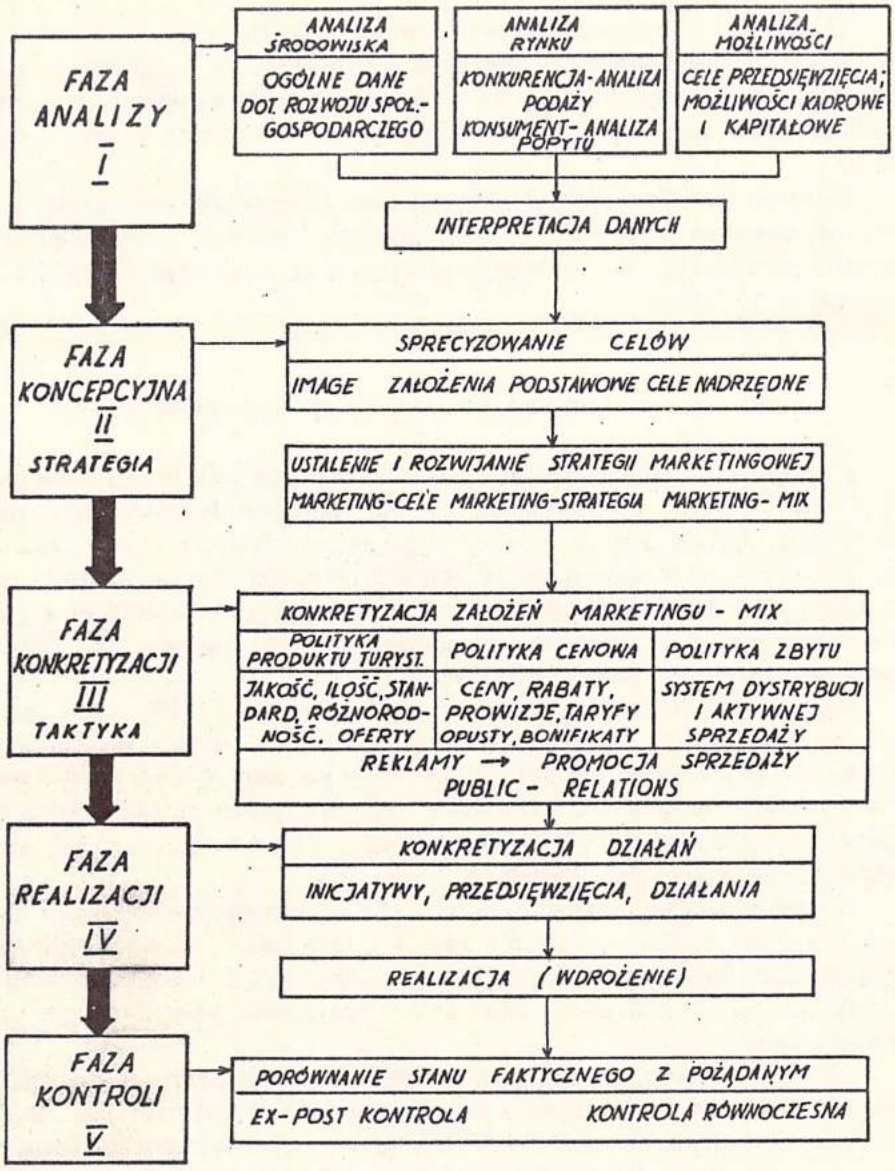

Ryc. 4. Schemat polityki marketingowej — fazy działalności
Źródło: opracowanie własne na podstawie [1] i [6].

Goście zagraniczni powinni łączyć przeżyte wrażenia, związane z powyższymi atrakcjami turystycznymi, z pojęciem romantyki.

Kampania marketingowa zorientowana jest wg kryterium regionalnego

i tematycznego oferty turystycznej na określone grupy turystów. Najważniejsze grupy, do których adresowana jest oferta turystyczna, to:

— turyści, którzy poznają po raz pierwszy atrakcje turystyczne Niemiec, w ramach turystyki krajoznawczej, wycieczkowej;
— turyści, którzy przyjeżdżają do ściśle określonych miejscowości turystycznych na dłuższy wypoczynek, będący częstymi gośćmi w Niemczech,
— podróżujący, których głównym celem są sprawy businessu, uczestnicy targów i wystaw, konferencji itp., przyjeżdżający z zamiarem okazjonalnego zwiedzania kraju,
— goście pozostali, przyjeżdżający w celu kontaktów z własną grupą etniczną lub w celu odwiedzin przyjaciół, krewnych i znajomych, zamierzający wzbogacać swój pobyt wojażami turystycznymi.

Instrumenty oddziaływania na wyżej wymienione grupy dają się usystematyzować w następujący sposób:

1. bezpośrednia reklama konsumencka — poprzez ogłoszenia reklamowe w prasie codziennej, magazynach ilustrowanych, w katalogach ofert, a także poprzez firmy na targach i wystawach, poprzez bezpośrednie doradztwo klientom (osobiste, listowne, telefoniczne);
2. sprzedaż pośrednikom (biurom podróży) poprzez ogłoszenia w prasie fachowej, a zwłaszcza w czasopismach branżowych, księga ofert „Salez Guide to Germany"; na targach branżowych, kongresach, seminariach, Niemieckiej Giełdzie Turystycznej (Deutschland — Reisebörse) „Germany Travel Market", na aukcjach produktów turystycznych; poprzez przyjazdy informacyjne, przyjazdy studyjne (Studienreise) zagranicznych managerów turystyki i zagranicznych dziennikarzy;
3. indywidualne przedsięwzięcia marketingowe wielkich, szczególnie ważnych producentów, dystrybutorów itd., takich na przykład jak: linie lotnicze, linie kolejowe, czy wielkie sieci hotelowe.

DZT przeprowadza ocenę segmentów rynku turystycznego ze względu na kryterium popytu bieżącego i przyszłego, mierzonego liczbą przyjazdów turystycznych gości zagranicznych i przewidywaną wielkością wpływów dewizowych z tych przyjazdów. Według tego kryterium wyróżniono 3 stopnie priorytetów rynkowych:

I — grupę stanowią: Holandia, USA, Wielka Brytania, Belgia, Francja, Szwajcaria, Dania, Austria, Szwecja, Włochy;
II — do drugiej grupy należą: Norwegia, Japonia, Kanada, Finlandia;
III — w trzeciej grupie znalazły się: Hiszpania, Izrael, Australia, Republika Południowej Afryki, Brazylia, Argentyna, Hongkong, Tajwan, Korea Południowa, Egipt, Arabia Saudyjska, państwa Zatoki Perskiej, Indie.

W przygotowaniu znajduje się strategia marketingowa wobec krajów dawnego obozu socjalistycznego. Nagłe zmiany sytuacji rynkowej, wynika-

jące z przyczyn politycznych, gospodarczych i innych, wymuszają bieżącą korektę tych założeń, które dotyczyły Związku Radzieckiego, Jugosławii, czy państw Zatoki Perskiej.

DZT utrzymuje całą sieć swoich przedstawicielstw za granicą, zwłaszcza w krajach wymienionych w I grupie priorytetów.

W przyjętej strategii marketingowej odróżnia się kampanię podstawową (Niemcy jako romantyczny cel podróży), za pomocą której kształtuje się turystyczne image kraju, od kampanii szczegółowych, zwanych też akcjami szczególnymi (Sonderaktionen), takimi na przykład jak: ferie zimowe, wakacje rodzinne, turystyka osób niepełnosprawnych, podróże dla przyjemności i rozrywki, gościnność jako reklama wczasów na wsi itp., które oznaczają koncentrację środków dla zaspokojenia potrzeb określonych kategorii odbiorców produktu turystycznego.

Powiązania kooperacyjne w przedsięwzięciach marketingowych Niemieckiej Centrali Turystyki DZT

Przedsięwzięcia marketingowe DZT oparte są na kooperacji z wieloma instytucjami oraz organizacjami narodowymi i ponadnarodowymi. W zakresie badania i analizy rynku turystycznego są to: Studienkreis für Tourismus w Starnberg, EMNID-Institut w Bielefeld, BAT-Freizeit-Forschungsinstitut w Hamburgu, Meyer Marketing-Forschung i Statystyczny Urząd Federalny w Bonn oraz inne. Obserwacje i badania rynku turystycznego prowadzą też duże wydawnictwa: Gruner + Jahr, Stern oraz Capital.

DZT uczestniczy w finansowaniu przedsięwzięć marketingowych za granicą następujących partnerów niemieckich:

— AUMA Ausstellungs- und Messeausschuss der Deutschen Wirtschaft (Komitet Wystaw i Targów Gospodarki Niemieckiej),
— GCB Deutsche Kongressbüro (Niemieckie Biuro Organizacji Kongresów),
— der Städtewerbegemeinschaft (Stowarzyszenie Reklamowe Miast),
— der Historische Zehn (Historyczna Dziesiątka), którą tworzy 10 historycznych miast niemieckich,
— Individual Travel, utworzone przez 4 wielkie sieci hotelowe,
— Top of Germany, utworzone przez regiony i miasta północno-niemieckie.

Do współpracy z każdym z wymienionych partnerów włączają się niemieckie linie lotnicze oraz niemiecka kolej państwowa.

Na szczeblu międzynarodowym DZT kooperuje z zagranicznymi centralami turystycznymi w ramach międzynarodowych stowarzyszeń reklamowych, wśród których najważniejszymi partnerami są:

— ETC (European Travel Commission); cel: reklama Europy jako celu przyjazdów turystycznych w Ameryce Północnej i Japonii,
— TGA (die Touristische Gemeinschaft der Alpenländer); cel: wspólna reklama krajów alpejskich w Ameryce Północnej,
— TGD (die Touristische Gemeinschaft der Donauländer); cel: wspólna reklama regionu Dunaju w Ameryce Północnej,
— die Internationale Rheinwerbegemeinschaften; cel: wspólna akcja reklamowa regionów Szwajcarii, Niemiec i Holandii — położonych nad Renem, głównie w Ameryce Północnej,
— die Eifel — Ardennen — Werbung; cel: reklama Ardenów,
— der Internationale Bodenseeverkehrsverein (Międzynarodowe Stowarzyszenie Żeglugi Śródlądowej).

Niemcy są członkiem wielu organizacji europejskich. Obraz Niemiec jako atrakcyjnego celu turystycznego został wykreowany na forum tych organizacji poprzez silną pozycję polityczno-gospodarczą partnera niemieckiego w EWG. Ma to ogromne znaczenie w całej strategii marketingowej Niemiec za granicą, nie tylko w zakresie turystyki.

Znana jest aktywność Niemiec w organizacjach europejskich, takich jak:
— HOTREC-Commitee of the hotel and restaurant industry in the European Community,
— EG-Groupement (Groupement des Unions Nationales des Agency de Voyages de la C. E. E Brüssel),
— IFTO-International Federation of Tour Operators,
— AEA-Association of European Airlines,
— IACA-International Air Carrier Association.

Niemcy wykorzystują również członkostwo w organizacjach światowych dla umocnienia swojej pozycji na światowym rynku turystycznym, rozwijając działalność na forum następujących organizacji:
— IHA (International Hotel Association),
— International HO-RE-CA,
— FITEC (Fédération Internationale du Thermalisme et du Climatizme),
— UFTAA (Universal Federation of Travel Agents Associations),
— IATA (International Transport Association),
— IRU (International Road Transport Union Genf),
— UIC (Union International des Chemins de Fer),
— OECD (Organisation for Economic Co-Operation and Development),
— WTO (World Tourism Organisation).

Turystyczne interesy Niemiec są reprezentowane w OECD i w WTO ze strony rządu federalnego przez Ministra Gospodarki. Na forum tych organizacji podejmowane są międzynarodowe inicjatywy rozwoju turystyki.

Wnioski

Zaprezentowany w niniejszym artykule materiał pozwala na wyciągnięcie następujących wniosków:

1. Efektem rozwoju gospodarki turystycznej w Niemczech jest powstanie nowych miejsc pracy, wzrost obrotów rynkowych, zwiększenie wpływów dewizowych i aktywizacja terenów słabszych strukturalnie.
2. Podmioty niemieckiej gospodarki turystycznej cechuje z jednej strony bogactwo form organizacyjnych, z drugiej zaś — wysoki stopień integracji opartej na wspólnocie interesów.
3. Władze polityczno-administracyjne wszystkich szczebli prowadzą aktywną politykę turystyczną.
4. Władze państwowe odgrywają aktywną rolę w zabezpieczaniu niemieckich interesów narodowych na światowym rynku turystycznym.
5. Strategia marketingową Niemiec cechują:
   — polityka czynnego oddziaływania państwa,
   — bogactwo stosowanego instrumentarium marketingowego,
   — szeroka kooperacja i rozległa współpraca multilateralna.

Na zakończenie warto jeszcze zwrócić uwagę na możliwości aplikacyjne przedstawionych wniosków do warunków polskich, zwłaszcza w zakresie aktywnej roli państwa w przedsięwzięciach marketingowych na światowym rynku turystycznym.

German Marketing Strategy on the World Tourism Market and the Structure of Its Organization

This paper is a part of an initial report from the investigations of the German tourism management. The aim of this article is to present the German marketing activeties organized by the State and directed to the foreign tourist markets.

The essential problem under investigation has been presented against the background of German tourism general characterization. The description of co-operative links in the field of German marketing ventures with the supranational organizations and institutions has been presented in the final part.

Piśmiennictwo

[1] Freyer W., *Tourismus. Einfürung in die Fremdenverkehrsökonomie*, R. Oldenbourg Verlag, Müchen, Wien 1990.

[2] *Reisedevisen-Bilanz, Ausgaben stiegen um 6,5%*, FVW International, Fachzeitschrift für Touristik und Geschäftsreiseverkehr nr 21 z dn. 24.09.1991.

[3] *Schlüssenlzahlen. Eurostat*, W: *Beilage — Perspektive 92 nr 7 — 1991, Amt für Amtliche Veröffentlichungen der EG*, Bruxelles 1991.
[4] *Strategisches Tourismusmanagement*, red. W. Schertler, Universität Trier, Trier 1990.
[5] Tekst „Układu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy" (Vertrag über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit), Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Kolonii, lipiec 1991.
[6] *Tourismusbericht des Fremdenverkerkehrspräsidium 1986*, Hugo Matthaes Druckerei und Verlag GmbH u. Co. KG, Stuttgart 1986.

Struktura motywacji turystycznej

Andrzej Łukasik *

1. Wprowadzenie

Turystyka jest formą aktywności człowieka, która do niedawna znajdowała się na peryferiach zainteresowania psychologii. I chociaż powstało sporo prac zajmujących się tą problematyką, to ich oddźwięk nie był znaczący. W większości przyczyny takiego stanu rzeczy są pozamerytoryczne, jak na przykład ta, że istniały nikłe szanse na zastosowanie wskazówek psychologicznych w procesie praktycznego projektowania turystyki. Dziś, w czasach komercjalizacji zachowań ludzkich na tle przemian społeczno-gospodarczych zachodzących w Polsce, przed psychologią turystyki otwiera się nowa perspektywa. Jest nią ustalenie modelu psychologicznych czynników determinujących aktywność turystyczną. W obrębie tego zagadnienia psychologia turystyki nie startuje od punktu zerowego. Istnieje bowiem szereg prac dotyczących motywów uprawiania turystyki [11]. Nadal jednak jesteśmy dalecy od consensusu co do ich rodzaju i hierarchii.

Prezentowany artykuł stanowi próbę uzupełnienia tej problematyki. Konieczne jest jednak podkreślenie, że badania, które leżą u jego podstaw, mają charakter pilotażowy, stąd wnioski z nich płynące wymagają dalszej eksploracji badawczej.

2. Podstawy teoretyczne

T. Kocowski [4] — pisząc o potrzebach aktywnej rekreacji, do których zalicza również potrzebę turystyki — określa je mianem potrzeb psychicznych. Ich realizacja ma stanowić jeden z warunków „trwałego zadowolenia z całokształtu życia" (s. 194). Cechą podejścia tego autora jest podkreślenie

* Katedra Psychologii WSP, Rzeszów, ul. Ks. Jałowego 24.

autotelicznego, hedonistycznego i kulturowego charakteru potrzeb psychicznych (potrzeb aktywnej rekreacji). To stanowisko, chociaż niezwykle wartościowe, ponieważ nadaje aktywności turystycznej czysto ludzki wymiar, wydaje się jednak nieco wąskie. Słusznie zauważają Zdebski i Winiarski [1, s. 109], że aktywność turystyczna, oprócz autotelicznej, może mieć również za podstawę motywację instrumentalną wtedy, gdy służy do realizacji innych niż sama turystyka celów.

Dla całościowego ujęcia zagadnienia wprowadźmy drugi podział motywacji — na heterostatyczną i homeostatyczną [5]. Dla pierwszego z wymienionych rodzajów motywacji charakterystyczny jest jego stały wzrost, u podstaw którego leżą mechanizmy samopodtrzymywania określonej aktywności. Samopodtrzymywanie to możliwe jest dzięki zjawisku samowzmacniania, będącego pochodną samonagradzania. Ten typ motywacji można obserwować w przypadku niektórych form działań twórczych, jak również w zachowaniach ludycznych. Motywacja homeostatyczna, zwana też instrumentalną, charakteryzuje się zupełnie odmienną dynamiką — zaspokojenie potrzeby jest jednocześnie sygnałem do przerwania aktywności i wygaszenia motywacji.

Zwróćmy uwagę na to, że opisane powyżej klasyfikacje rodzajów motywacji nie są całkowicie rozłączne. Motywacja autoteliczna ma bowiem głównie charakter wzrostowy (np. zabawa dla samej zabawy, turystyka dla samej przyjemności ruchu), natomiast motywacja instrumentalna może być zarówno homeostatyczna, np. wejście na określony szczyt w celu otrzymania nagrody w postaci odznaki turystycznej, jak i heterostatyczna, gdy ten sam wyczyn związany jest z procesem samorealizacji. Warto dodać na marginesie rozpatrywanego tutaj problemu, że niezwykle interesującą rzeczą byłoby zidentyfikowanie potrzeb leżących u podstaw tych różnych rodzajów motywacji sterujących aktywnością turystyczną. Niestety, jak się wydaje, postulat ten jest na razie daleki od realizacji. Nawet nowatorska praca R. Winiarskiego [10], z założenia autora mająca odchodzić od określania list motywów uprawiania turystyki, kwestię tę czyni ważną, co nie powinno być zaskoczeniem, ponieważ obecna wiedza na temat motywacji turystycznej jest nadal niejednoznaczna. Przykładowo, klasyfikacja Przecławskiego [8] obejmuje m. in. motywy związane zarówno z potrzebami biologicznymi, emocjonalnymi, jak i społecznymi, natomiast Lubański [7] dodaje np. motywy: wypoczynku, poznawczy.

Również od strony teoretycznej problem wymaga sprecyzowania. Określenie, iż motywacja turystyczna posiada charakter autoteliczny wzbudza szereg zastrzeżeń. Można oczywiście powiedzieć, że aktywność turystyczna jest podejmowana dla realizacji samej potrzeby turystyki, ale:

— po pierwsze: niewiele to wyjaśnia,
— po drugie: w rzeczywistości istnienie takiej potrzeby psychologicznej jest słabo udokumentowane,

— po trzecie: aktywność turystyczna zdaje się mieć charakter polimotywacyjny, a więc mówienie o jej autoteliczności wymaga przyjęcia dodatkowej tezy o istnieniu jakichś immanentnych potrzeb, które mogą być poprzez nią i tylko poprzez nią realizowane,
— po czwarte: gdyby uwzględnić sygnalizowane wcześniej twierdzenie T. Kocowskiego o kulturowym charakterze tej potrzeby, to jej frekwencja, jak i nasilenie może być w populacji różne, co daje się tłumaczyć zróżnicowanymi wpływami środowiska społecznego. Tak więc, autoteliczność motywacji turystycznej wydaje się być cechą stopniowalną, fakultatywną, a nie obligatoryjną.

Podobnie przedstawia się problem w przypadku łączenia aktywności turystycznej z motywacją instrumentalną. Tutaj również należy określić, które potrzeby nie są specyficznie związane z uprawianiem tej formy działalności człowieka, ale mogą być poprzez nią realizowane.

Podsumowując, na obecnym etapie wiedzy o motywach uprawiania turystyki trudno zrezygnować z dalszej eksploracji omawianej problematyki. Niniejsza praca wypływa z tego właśnie przekonania, przy czym dla większej spójności teoretycznej oparto się koncepcji potrzeb H. Murray'a [9]. W myśl tej koncepcji, potrzeby psychiczne mają swoją dynamikę, a więc zachowanie człowieka może być w różnych jego życia sterowane przez różne, dominujące wtedy potrzeby.

Potrzeby występują zwykle w charakterystycznych fuzjach, w których jednakże jedna spośród nich zwykle dominuje. Przykładowo taką fuzję tworzą potrzeby stowarzyszenia, seksualna, doznawania opieki i oparcia. Często potrzeby popadają we wzajemne konflikty: np. potrzeba wyczynu i bezpieczeństwa. Potrzeby są wyzwalane przez typowe dla nich naciski — dla potrzeby wyczynu jest nim jakieś zadanie do wykonania, dla potrzeby doznań zmysłowych — obecność obiektów oddziałujących na zmysły.

3. Cel badań

Wcześniej starałem się wykazać konieczność dalszych badań nad strukturą motywacyjną aktywności turystycznej, stąd wszystkie cele, które postawiłem sobie w prezentowanej pracy są bezpośrednio z tym zagadnieniem połączone. Cel pierwszy, to określenie hierarchii motywów (a więc i potrzeb) pobudzających do uprawiania turystyki, szczególnie z uwzględnieniem płci. Płeć wydaje się bowiem tym czynnikiem, który wyznaczać może w sposób istotny społeczne sposoby oddziaływania, decydujące o rozwoju motywów określonego rodzaju i o określonej sile [por. Helson, 3].

Celem drugim stało się ustalenie zależności między stopniem nasilenia

motywów a płcią. Celem ostatnim było określenie relacji między formami uprawiania turystyki a rodzajem i stopniem nasilenia motywów. Pytanie o tę zależność postawiono dlatego, że do tej pory turystykę traktowano raczej jako globalną aktywność, bez uwzględnienia jej wewnętrznego zróżnicowania.

4. Metoda badań

W badaniach przeprowadzonych anonimowo, wzięło udział 68 studentek i studentów (34 + 34) pierwszych lat nauczania początkowego, pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej, fizyki, filologii germańskiej w WSP w Rzeszowie. Jako metodę badawczą zastosowano kwestionariusz, który został skonstruowany na podstawie kwestionariusza potrzeb H. Murray'a (Aneks). Z metody Murray'a wybrano tylko te potrzeby, co do których istnieje teoretyczne lub poparte badaniami przekonanie, iż mogą one determinować uprawianie turystyki. Potrzeby stowarzyszenia, poznawcze, wyczynu stanowią psychologiczny dynamizm o charakterze uniwersalnym, ponieważ występują w różnorodnych klasyfikacjach: Cattela, Maslowa, Guilforda, Murray'a, Obuchowskiego [9, s. 207]. Można więc założyć, że również sterują aktywnością turystyczną w takiej samej mierze jak każdą inną. Potrzeby twórcze, wypoczynku, emocjonalne, dominacji zostały zidentyfikowane w pracach psychologów turystyki [por. 10, 11], a kompensacyjna funkcja potrzeb aktywnej rekreacji — w pracy Kocowskiego [4, s. 198].

Wyodrębniono także potrzebę autonomii, występującą w kwestionariuszu H. Murray'a, chociaż na razie nie ma wystarczających dowodów na to, że wyznacza ona aktywność turystyczną. Stało się tak dlatego, że istnieją jednakże przesłanki łączenia tej potrzeby z twórczością [2]. Ponadto byłoby pewnym błędem pomijanie potrzeby tak ważnej z punktu widzenia struktury osobowości. Trzeba bowiem pamiętać o tym, że badanie potrzeb (czy motywów) jest w zasadzie badaniem jednego z jej aspektów.

Ostatecznie w użytym kwestionariuszu uwzględniono 9 potrzeb i wiążących się z nimi motywów:
— dominacji (Dm),
— autonomii (Au),
— stowarzyszenia (St),
— kompensacji (Km),
— wyczynu (Wy),
— doznania wrażeń zmysłowych (Wr),
— zabawy i wypoczynku (Zb),
— poznania (Pz),
— twórczości (Tw).

Dla każdej potrzeby opracowano po 5 stwierdzeń ułożonych losowo. Przyjęto, że liczba wyborów stwierdzeń określających dany motyw jest jednocześnie miarą jego nasilenia (maksymalny wynik wynosi więc 5). Osoba badana może oczywiście nie wybrać żadnego z nich — otrzymuje wtedy wynik 0 w zakresie stopnia nasilenia danego motywu.

Sformułowania użyte w ankiecie powstały w efekcie przetworzenia niektórych stwierdzeń z kwestionariusza H. Murray'a lub też zostały opracowane specjalnie w aspekcie rozpatrywanego problemu. Starano się, aby występowały w nich „naciski" charakterystyczne dla danych potrzeb.

Na końcu kwestionariusza znajduje się także zadanie polegające na podkreśleniu jednej — z trzech — preferowanej formy turystyki (biernej, aktywnej, z elementami ryzyka), co w zamyśle autora miało pozwolić na uzyskanie wglądu w zależności między nimi a siłą motywów określonego rodzaju.

W skład kwestionariusza wchodzi również profil pełniący rolę pomocniczą, na którym zaznaczany jest graficznie układ motywów danej osoby.

5. Wyniki badań

Przeprowadzone badania pozwoliły na ustalenie struktury motywacji turystycznej w zależności od płci. Z analizy tabeli 1 wynika, że dla mężczyzn najważniejszymi motywami uprawiania turystyki są w kolejności te, które wynikają z potrzeb: kompensacji, zabawy, wrażeń. Dla kobiet odpowiednio: zabawy, wrażeń, stowarzyszenia. Motywy poznawcze mają tę samą, przeciętną pozycję u obojga płci. Godne uwagi są niskie pozycje motywów wyczynu i dominacji zarówno u mężczyzn, jak i u kobiet. Analiza statystyczna za pomocą testu „t" wykazała jednak, że przy $t=2.000$ ($\alpha=0.05$, v:66) istotne statystycznie różnice między kobietami i mężczyznami występują tylko w skalach St ($t=3.37$) i Pz ($t=2.5$).

Za pomocą testu χ^2, zgodnie z założeniem, zbadano zależność stopnia nasilenia motywów od płci (tab. 2). Okazało się, że przy $\chi^2=5.991$ ($\alpha=0.05$, $df=2$) zależność ta występuje dla motywów St, Km, Pz, a jej siłę — na podstawię wskaźnika kontygencji C z uwzględnieniem wartości skorygowanej C_{kor} [6] — określić można jako przeciętną (we wszystkich trzech przypadkach $C_{kor}=0.46$). Należy zwrócić uwagę na fakt pojawienia się istotnej zależności między stopniem nasilenia motywów Km a płcią, mimo wcześniejszego braku istotności różnic. Jest to efektem dużej różnicy między wariancjami wyników dla mężczyzn ($s^2=2.57$) i dla kobiet ($s^2=1.01$) w zakresie tej skali, zniwelowanej przez pogrupowanie danych pod względem stopnia nasilenia motywów przy obliczaniu wartości χ^2.

Tabela 1. Ogólna struktura motywacji turystycznej w zależności od płci

Płeć / Rodzaj motywu	Mężczyźni = 34			Kobiety = 34			t	Istotność różnic
	$\bar{x}$	s	Ranga	$\bar{x}$	s	Ranga		
Dm	0.41	1.06	IX	0.26	0.46	IX	0.75	w.n.
Au	2.34	1.57	V	1.91	1.5	VII	1.19	w.n.
St	1.85	1.21	VI	2.82	1.19	III	3.37*	w.i.
Km	2.91	1.6	I	2.68	1.01	V	0.72	w.n.
Wy	1.18	1.27	VIII	1.0	0.92	VIII	0.67	w.n.
Wr	2.52	1.28	III	2.97	1.25	II	1.5	w.n.
Zb	2.74	1.55	II	3.5	1.39	I	1.52	w.n.
Pz	2.5	1.11	IV	2.79	1.41	IV	2.5*	w.i.
Tw	1.68	1.1	VII	2.06	1.39	VI	1,27	w.n.

* $p<0.05$
w.n. — wynik nieistotny
w.i. — wynik istotny

Na podstawie analizy danych zawartych w tabeli 2 można wysunąć przypuszczenie, że dla mężczyzn znaczące są następujące poziomy nasilenia motywów: St — niski i przeciętny, Km — wysoki i przeciętny, Pz — przeciętny. Dla kobiet odpowiednio: St — przeciętny, wysoki, Km — przeciętny, Pz — wysoki.

Określono także związek między stopniem nasilenia motywów a preferowaną formą turystyki (B — bierna, C — czynna, R — z elementami ryzyka). Tabela 3 przedstawia te zależności. Dla $\chi^2=9.488$ ($\alpha=0.05$, df=4) tylko motywy Wy wykazały tę zależność ($\chi^2=15.31$), a jej siłę określić można jako wysoką ($C_{kor}=0.55$). Motywy te odgrywają rolę w odniesieniu do biernej formy turystyki na poziomie niskim, czynnej — na poziomie niskim i przeciętnym, z elementami ryzyka — przeciętnym.

6. Wnioski

Uzyskane wyniki wskazują na to, że najważniejszymi w rozpatrywanej próbce motywami uprawiania turystyki są motywy ludyczno-estetyczne, wynikające z potrzeb zabawy i wypoczynku oraz wrażeń zmysłowych. Świadczy o tym wysoka ich pozycja w strukturze motywacji turystycznej, zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Zdaje się to potwierdzać istnienie dwóch metamotywów — hedonistycznego i dążenia do nowości, wskazywanych przez Winiarskiego [10]. Wydaje się więc, że właśnie te zidentyfikowane motywy są tymi, które — immanentnie związane z uprawianiem turystyki — decydują o autotelicznym i heterostatycznym charakterze jej motywacji.

Tabela 2. Zależności między poziomem nasilenia motywów a płcią

I / II	Dm			Au			St			Km			Wy			Wr			Zb			Pz			Tw		
	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.
M	31	1	2	11	13	10	15	15	4	7	15	12	25	6	3	7	20	7	8	13	13	6	22	6	16	17	1
K	33	1	0	16	12	6	4	21	9	2	27	5	24	10	0	3	17	14	4	12	18	9	10	15	11	19	4
χ^2	2.06			1.96			9.28*			9.08*			4.02			2.08			2.18			8.96*			2.94		

I — poziom nasilenia motywów
II — płeć
* — $p<0.05$
p.n. — poziom niski
p.p. — poziom przeciętny
p.w. — poziom wysoki

Tabela 3. Zależności między poziomem nasilenia motywów a preferowaną formą turystyki

I / II	Dm			Au			St			Km			Wy			Wr			Zb			Pz			Tw		
	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.	p.n.	p.p.	p.w.
B	13	0	0	6	4	3	6	5	2	1	9	3	12	1	0	3	8	2	5	4	4	2	6	5	6	7	0
C	40	1	1	17	16	9	11	25	6	7	27	8	32	8	1	4	25	13	5	16	21	11	17	14	17	21	4
R	11	1	1	4	5	4	2	6	5	1	6	6	4	7	2	3	4	6	2	5	6	2	9	2	4	8	1
χ^2	2.9			0.94			6.41			4.56			15.31*			5.64			4.6			3.96			2.02		

I — poziom nasilenia motywów
II — preferowana forma turystyki
* — $p<0.05$
p.n. — poziom niski
p.p. — poziom przeciętny
p.w. — poziom wysoki

Badania wykazały także, że w odniesieniu do trzech rodzajów motywów występuje zależność między stopniem ich nasilenia a płcią. Tak więc, potrzeby leżące u ich podstaw mogą być u mężczyzn i u kobiet realizowane poprzez turystykę, chociaż na różnym poziomie. Sądzę, że obserwowane różnice w tym zakresie są wynikiem oddziaływań społecznych, związanych w ogóle z kształtowaniem potrzeb człowieka w procesie socjalizacji. Większa niż mężczyzn liczebność kobiet, uzyskujących przeciętny i wysoki poziom nasilenia motywów St, zdaje się być efektem większego nacisku na rozwój potrzeb społecznej integracji. Z kolei większą liczebność mężczyzn w odniesieniu do wysokiego poziomu nasilenia motywów Km przypisać można silniejszemu, środowiskowemu tamowaniu naturalnej ekspresji niektórych potrzeb lub zachowań. Byłoby rzeczą niezwykle interesującą podjęcie badań zmierzających w kierunku zidentyfikowania potrzeb, które są poprzez turystykę kompensowane. Z analizy treści stwierdzeń kwestionariusza wynika, że — najogólniej rzecz biorąc — chodzi tutaj o potrzeby, które zazwyczaj są realizowane w sposób wymagający zachowań nonkonformistycznych: poszukiwanie stymulacji, sprawdzenia siebie. Postulat ten jest tym istotniejszy, że — jak wykazano — dla kobiet również turystyka może pełnić funkcję kompensacyjną.

W tym kontekście zwróćmy uwagę na to, że w przypadku motywów Pz, wysoki poziom ich nasilenia jest bardziej znaczący dla kobiet. Postawmy tutaj ryzykowną nieco hipotezę, że uprawianie turystyki jest w tym przypadku jedną z form kompensacji małej satysfakcji z własnej aktywności poznawczej, uwarunkowanej czynnikami społecznymi. Istnienie takiej możliwości nasuwają badania Cline, Richardsa, Needhama [1], które wykazały, że nauczyciele nagradzają dziewczęta za konformizm w zakresie niektórych sprawności intelektualnych, a karzą przejawy wybitnej inteligencji u chłopców („brilliant nonconformer"). Co prawda badania te prowadzą do nieco innych wniosków — chłopcy w większym stopniu powinni wykazywać potrzebę kompensacji — ale tylko pozornie. Jak się wydaje, chłopcy i dziewczęta reagują zupełnie inaczej na takie oddziaływanie: buntowniczo w pierwszym przypadku, submisyjnie w drugim. Tak więc chłopcy mają większą szansę realizować swoje potrzeby poznawcze niż dziewczęta.

Niewykluczone, że istnieje prostsze wytłumaczenie opisywanej zależności. Być może motywy poznawcze stanowią po prostu rozszerzenie motywów doznaniowych wrażeń zmysłowych. Jak wykazałem, te ostatnie u kobiet są umiejscowione wyżej w strukturze motywacji turystycznej niż u mężczyzn.

W takim ujęciu motywy poznawcze również wyznaczać będą autoteliczność i heterostatyczność motywacji turystycznej. Dwa pozostałe rodzaje motywów, stowarzyszenia i kompensacji, uznamy natomiast za decydujące o jej instrumentalnym i homeostatycznym charakterze.

Ostatnia — wykryta w badaniach — zależność między stopniem nasilenia motywów Wy a formą turystyki ma raczej charakter hipotezy: im bardziej „dynamiczna" forma turystyki, tym motywy wyczynu odgrywają zwiększoną rolę. Hipotezę tę należy jednak sprawdzić szczególnie w odniesieniu do turystyki z elementami ryzyka, gdyż w naszych badaniach tę jej formę preferowało niewiele — bo 13 osób, co znacznie ogranicza skuteczność predykcji.

7. Uwagi końcowe

Wyniki badań przedstawionych w niniejszej pracy zdają się potwierdzać konieczność dalszej eksploracji zagadnień związanych z motywacją turystyczną. Ujawnione zależności między poziomem nasilenia motywów a płcią wskazują na nieco odmienną dynamikę tej motywacji u kobiet i mężczyzn. Wydaje się, że przyczyną tego są czynniki społeczne i rozwojowe, wpływające na kształtowanie się struktury potrzeb w ogóle. Ich uwzględnienie w badaniach może znacznie rozszerzyć nasze rozumienie turystyki jako zjawiska o indywidualnym i grupowym charakterze.

Niezbędne jest także podjęcie tematyki wewnętrznego zróżnicowania turystyki. Zakładam bowiem, że ze względu na pilotażowy charakter prezentowanych badań, najprawdopodobniej nie wszystkie zależności między poziomem nasilenia motywów a formą turystyki zostały ujawnione.

The Structure of Tourist Motivation

This paper attempts at completing some problems connected with the structure of tourist motivation. The analysis of the obtained results allowed to describe 1) the hierarchy of reasons for practising tourism by men and women; 2) the connection between the intensity level of reasons and sex; 3) the connection between the intensity level of reasons and the preferred form of tourism. The social-developmental character of the difference conditionings in this field has been mentioned. Some types of reasons responsible for the formation of various tourist motivation patterns have been identified initially, too.

Piśmiennictwo

[1] Cline V. B., Richards J. M., Needham W. E., *Creativity Test and Achievement in High School Science*, Journal of Applied Psychology 1963, no 3.

[2] Deci E. L., Ryan R. M., *The Support of Autonomy and the Control of Behavior*, Journal of Personality and Social Psychology 1987, no 6.

[3] Helson R., *Creativity in Women: Outer and Inner Views Over Time*, W: M. Runco, R. Albert (red. red.), *Theories of Creativity*, Sage Publications, London 1990.
[4] Kocowski T., *Potrzeby człowieka. Koncepcja systemowa*, Ossolineum, Wrocław 1982.
[5] Kozielecki J., *Koncepcja transgresyjna człowieka*, PWN, Warszawa 1987.
[6] Lewicki C., *Zbiór zadań ze statystyki dla pedagogów*, WSP, Rzeszów 1989.
[7] Lubański K., *Turystyka młodzieżowa jako problem społeczno-wychowawczy*, Instytut Turystyki, Warszawa 1987.
[8] Przecławski K., *Socjologiczne problemy turystyki*, IW CRZZ, Warszawa 1979.
[9] Siek S., *Wybrane metody badania osobowości*, ATK, Warszawa 1983.
[10] Winiarski R., *Motywacja turystyczna: struktura i społeczne uwarunkowania*, Problemy Turystyki 1988, nr 2.
[11] Zdebski J., Winiarski R., *Psychologia turystyki w Polsce. Stan obecny i perspektywy rozwoju*, Folia Turistica 1990, nr 1.

ANKIETA

DATA URODZENIA .....
PŁEĆ .....
.....

Ankieta składa się z szeregu stwierdzeń określających dlaczego ludzie uprawiają turystykę: podróżują, wędrują itp. Twoim zadaniem będzie dokończyć następujące zdanie: UPRAWIAM TURYSTYKĘ, PONIEWAŻ....., poprzez zakreślenie kółkiem numerków tych stwierdzeń, które Twoim zdaniem odnoszą się do Ciebie. Liczba stwierdzeń, które możesz wybrać nie jest ograniczona.

Skala / Poziom	Dm	Au	St	Km	Wy	Wr	Zb	Pz	Tw
5									
4									
3									
2									
1									

UPRAWIAM TURYSTYKĘ, PONIEWAŻ.....

1. ... lubię planować i organizować grupowe wycieczki turystyczne.
2. ... daje mi możliwość postępowania zgodnie z moimi własnymi zamierzeniami, a nie zamierzeniami innych osób.
3. ... umożliwia mi to bycie blisko z innymi ludźmi.
4. ... sprawia mi przyjemność udział w trudnych lub niebezpiecznych podróżach.
5. ... daje mi to możliwość realnego, energicznego działania.
6. ... kontakt z innym niż zwykle otoczeniem, krajobrazem, dostarcza mi niezapomnianych wrażeń.
7. ... można spotkać ludzi lubiących wesoło spędzać czas.
8. ... wędrówki dają mi pretekst do rozmyślań i refleksji.
9. ... przyroda często nasuwa skojarzenia, które później są pomocne przy rozwiązywaniu jakichś zadań, np. technicznych.
10. ... przedmioty przywiezione z podróży pomagają mi urozmaicić wygląd mojego mieszkania.
11. ... mogę poznać ludzi, kulturę i przyrodę innych regionów kraju lub świata.
12. ... jest to łatwo dostępne lekarstwo na zmartwienia i stresy.
13. ... kontakt z przyrodą mnie relaksuje, uspokaja.
14. ... przyroda pobudza moją wyobraźnię.
15. ... umożliwia mi to stawianie sobie trudnych celów, które próbuję osiągnąć.
16. ... turystyka wynagradza monotonię codziennego życia.
17. ... w grupie, podczas wędrówki można bez trudu nawiązać interesujące znajomości i przyjaźnie.

18. ... w czasie podróży zmniejsza się rola społecznych nakazów i zakazów ograniczających moją wolność.
19. ... daje mi to możliwość udowadniania innym słuszności moich planów, zamierzeń.
20. ... turystyka potwierdza moją zdolność do inicjowania różnych działań.
21. ... umożliwia mi to zachowania się w sposób niekonwencjonalny i oryginalny.
22. ... daje mi to szansę sprawdzenia swoich możliwości w działaniach zespołowych.
23. ... w grupie łatwiej pokonuje się przeszkody niż w pojedynkę.
24. ... podróże dostarczają wrażeń, których zwykle jest się pozbawionym.
25. ... sprawia mi przyjemność pokonywanie przeszkód.
26. ... lubię zbierać naturalne pamiątki z podróży: korzenie, kamienie, muszle itp.
27. ... podróże kojarzą mi się z beztroską, humorem, dobrą zabawą.
28. ... mogę sprawdzić w rzeczywistości to, co przeczytałem w przewodnikach i książkach podróżniczych.
29. ... podróże wzbogacają moją osobowość.
30. ... mogę porównać kulturę i przyrodę własnego regionu (lub kraju) z kulturą i przyrodą innego regionu (lub kraju).
31. ... daje mi możliwość rywalizacji, współzawodnictwa.
32. ... mogę udowodnić, że stać mnie na znoszenie znacznych niewygód i trudności.
33. ... w czasie podróży zmniejsza się rola autorytetów — wszyscy są tak samo ważni.
34. ... daje mi to możliwość przewodniczenia innym w grupie turystycznej.
35. ... lubię otwarte przestrzenie — dają mi one poczucie wolności.
36. ... podróżowanie w zgranej paczce to prawdziwa przyjemność.
37. ... czasem jest wskazane dla zdrowia fizycznego i psychicznego przebywanie w naturalnych lub niewygodnych warunkach.
38. ... dzięki dokonaniu czegoś wybitnego (np. zdobycie szczytu górskiego) osiągam spokój i zadowolenie z siebie.
39. ... kontakt z przyrodą dostarczy mi przeżyć, które na długo pozostają w pamięci.
40. ... nie ma nic przyjemniejszego jak płonące ognisko i wspólna zabawa.
41. ... wiedza wyniesiona z podróży (wędrówek) przydaje się czasem w życiu.
42. ... przeżycia i doświadczenia wyniesione z podróży pobudzają mnie do dokonywania zmian w moim życiu.
43. ... najlepiej wypoczywa się w sposób czynny.
44. ... lubię szczegółowo obserwować życie przyrody.
45. ... daje mi to możliwość narzucania swoich decyzji innym osobom w grupie turystycznej.

NAJBARDZIEJ LUBIĘ UPRAWIAĆ TURYSTYKĘ W FORMIE: (podkreśl właściwe)
+ biernej — np. wycieczki autokarowe, długotrwały pobyt w jednym miejscu.
+ czynnej — np. piesze lub rowerowe wędrówki, częste zmiany miejsca pobytu.
+ z elementami ryzyka — np. żeglarstwo, kajakarstwo, wycieczki wysokogórskie.

Klucz do obliczania wyników:

Dm:	1,	19,	20,	34,	45
Au.	2,	18,	21,	33,	35
St:	3,	17,	22,	23,	36
Km:	4,	16,	24,	32,	37
Wy:	5,	15,	25,	31,	38
Wr:	6,	13,	26,	39,	44
Zb:	7,	12,	27,	40,	43
Pz:	8,	11,	28,	30,	41
Tw:	9,	10,	14,	29,	42

Program zajęć z przedmiotu psychologia i sposób jego realizacji na kierunkach turystyka i rekreacja krakowskiej AWF w percepcji oraz ocenie studentów

Irena Surówka-Fenczyn, Jan Fenczyn *

W związku z dokonującymi się w Polsce przemianami społeczno-ekonomicznymi zaistniała konieczność dostosowania do ich charakteru programów kształcenia studentów, szczególnie w akademiach, jako uczelniach zawodowych, przygotowujących absolwentów do profesji integralnie związanych z gospodarką narodową. Ze względu na wymogi aktualnego rynku pracy większość zmian programowych sprowadza się do ściślejszego niż dotąd wiązania przekazywanych w szkołach wyższych treści teoretycznych z praktyką zawodową.

Również w krakowskiej AWF w roku akad. 1990/91 dokonano zmiany dotychczasowego programu nauczania psychologii, wykładanej studentom kierunków turystyka i rekreacja.

Jak wynika z przeprowadzonych w różnych okresach sondaży i analizy dokumentów, tylko nieznaczny procent osób podejmujących studia dzienne na kierunkach turystyka i rekreacja w naszej Uczelni ukończył licea zawodowe o profilu medycznym, bądź pedagogicznym, lub Studia Nauczycielskie, w których to szkołach psychologia stanowi odrębny przedmiot nauczania. Można więc przyjąć, iż praktycznie ogół naszych studentów spotyka się z tą dyscypliną wiedzy po raz pierwszy dopiero podczas studiów. Dlatego też do momentu zmiany programu nauczania psychologia wykładana była w sposób systematyczny. Około 15 godzin lekcyjnych (a więc połowę ogólnego czasu wykładu) poświęcano na realizację skróconego kursu psychologii ogólnej, dzieląc pozostałe 15 godzin między monograficzne tematy z zakresu psychologii społecznej, rozwojowo-wychowawczej i klinicznej.

Ćwiczenia, w wymiarze 30 godzin lekcyjnych, przeznaczano na uszcze-

* Katedra Psychologii AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78.

gółowienie problemów poznanych przez studentów na wykładzie i wskazanie ich związków z praktyką.

Zmiany dokonane w programie studiów obowiązującym w roku akademickim 1991/92 w odniesieniu do psychologii były następujące: na specjalizacji rekreacja pozostała ona — jak dawniej — jako przedmiot obowiązkowy, natomiast na specjalizacji turystyka została uznana jako „przedmiot do wyboru". Mimo to w bieżącym roku akademickim psychologia była przez słuchaczy wybierana powszechnie, co w naszym przekonaniu świadczy dobitnie o istnieniu społecznego zapotrzebowania na treści wchodzące w skład tej dyscypliny wiedzy.

Opracowując zmieniony program zajęć z psychologii przede wszystkim zrezygnowano z podstawowego — w tradycyjnym układzie przekazywanych treści — kursu psychologii ogólnej. Założono, iż problematykę tę student może opanować samodzielnie, na podstawie jednego ze wskazanych mu podręczników. Podejście takie było zgodne ze stale powtarzanym przez studiujących postulatem: „mniej szkolnego uczenia się, więcej samodzielnego studiowania".

Nowy, zatwierdzony do realizacji w roku akad. 1991/92 program wykładów z psychologii poświęcony był prezentacji czterech bloków tematycznych.

Pierwszy z nich nosił nazwę „Osobowość", a na zawarte w nim treści szczegółowe składały się: a) wybrane koncepcje osobowości (Z. Freud, E. Kretschmer, W. Szewczuk, J. Reykowski), b) porównawcza analiza elementów struktury osobowości w tychże koncepcjach, c) rozwój ontogenetyczny jednostki i podstawowe czynniki determinujące rozwój osobowości, d) różnice indywidualne i ich uwarunkowania.

Blok drugi, „Interakcje międzyludzkie", poświęcony był prezentacji społecznego funkcjonowania osobowości człowieka. W jego skład wchodziły takie zagadnienia szczegółowe, jak: a) interakcje i ich rodzaje, b) różne koncepcje interakcji (behavioralna, poznawcza, analiza transakcyjna), c) grupa społeczna, rodzaje grup, d) typy przywództwa grupowego, e) wartości, normy i sankcje grupowe, f) role społeczne (układ „pozycja — rola", koncepcja S. Nieciuńskiego), g) rozwój społeczno-moralny (wg J. Piageta, Z. Skornego, S. Nieciuńskiego).

Treści bloku trzeciego zostały opatrzone ogólnym hasłem „Niektóre zjawiska zaburzające proces adaptacji człowieka do sytuacji zewnętrznej i warunków wewnętrznych". Blok ten zawierał następujące tematy szczegółowe: a) zmęczenie i znużenie, ich wpływ na inne procesy psychiczne, b) przeciwdziałanie zmęczeniu i znużeniu, c) sytuacje trudne, ich następstwa dla adaptacji jednostki, d) sposoby rozładowania sytuacji trudnych i neutralizacji ich skutków, e) nerwice, choroby psychosomatyczne.

Czwarty i ostatni blok nosił ogólną nazwę „Osobowość menedżera". Jego treści dotyczyły analizy ról społeczno-zawodowych naszych absolwentów, cech osobowości ułatwiających ich wypełnienienie (nawiązując do wykonywanych uprzednio badań psychologicznych studentów [2]).

Ćwiczenia z psychologii (30 godzin lekcyjnych) poświęcone były na zapoznanie studentów z trzema grupami zagadnień: 1. niektórymi metodami badań psychologicznych (obserwacja, wywiad, ankieta, eksperyment, test, socjometria, analiza dokumentów osobistych), 2. wybranymi problemami z zakresu psychologii ogólnej (potrzeby, motywy działania, postawy, zainteresowania, psychologiczne prawidłowości przekazu wiedzy), 3. elementami psychologii wychowawczej i społecznej (metody transmisji wpływów wychowawczych, socjalizacja, style wychowania i kierowania grupą).

Cel i technika badań. Opis badanej grupy.

W celu uzyskania rozeznania, jak studenci oceniają obowiązujący obecnie, zmodyfikowany program zajęć i sposób jego realizacji posłużono się ankietą. Zawierała ona trzy grupy pytań.

Pierwsza dotyczyła oceny programu z przedmiotu psychologia. Składały się na nią następujące pytania:

1. Jakie zagadnienia omawiane na zajęciach należałoby pominąć i dlaczego?
2. Jakie zagadnienia nie poruszane na zajęciach należałoby wprowadzić i dlaczego?
3. Które z omawianych podczas kursu przedmiotu zagadnień potraktowane zostały zbyt szczegółowo — uzasadnij swe stanowisko,
4. Które z omawianych na zajęciach zagadnień zostały potraktowane zbyt pobieżnie — uzasadnij swe stanowisko.

Druga grupa pytań poświęcona była ocenie sposobu prowadzenia zajęć z psychologii. Zawierała ona następujące pytania:

1. Co było dobre i korzystne w sposobie prowadzenia zajęć i dlaczego?
2. Co zmieniłbyś (-łabyś) w sposobie prowadzenia zajęć i dlaczego?

W trzeciej grupie znalazły się pytania dotyczące oceny przydatności wiedzy psychologicznej. Zostały one sformułowane następująco:

1. Czy uważasz, że wiedza psychologiczna będzie Ci w przyszłości przydatna? Odpowiadając na to pytanie student musiał wybrać jedną z trzech możliwych odpowiedzi: „tak", „nie", „nie wiem".
2. W jakich dziedzinach życia (wymień je) będziesz mógł (-a) posłużyć się w praktyce uzyskaną wiedzą psychologiczną?

W odniesieniu do pierwszych dwóch grup pytań proszono studentów o udzielenie odrębnych wypowiedzi w odniesieniu do wykładów i ćwiczeń.

Badania przeprowadzono anonimowo po zakończeniu kursu psychologii (po I semestrze I roku). Apelowano do studentów o udzielenie przemyślanych i rzetelnych odpowiedzi. Zastosowana procedura pozwoliła — naszym zdaniem — na uzyskanie raczej wiarygodnego materiału. Ankietą objęto wszystkie osoby uczęszczające na zajęcia (46 studiujących rekreację i 86 słuchaczy turystyki).

Analiza uzyskanego materiału

Analiza odpowiedzi udzielonych na pytania wchodzące w skład pierwszej grupy pytań (ocena programu zajęć) pozwoliła na stwierdzenie, iż:

1. generalnie więcej respondentów uważa za zbyt rozbudowany lub szczegółowy program ćwiczeń niż wykładów;
2. studiujący turystykę częściej niż młodzież ze specjalizacji rekreacja uważają, że w programie psychologii należy pominąć pewne treści (pytanie 1) lub potraktować je bardziej ogólnie (pytanie 3), przy czym pogląd ten odnosi się zarówno do wykładu, jak i ćwiczeń;
3. wprowadzenie nowych tematów (pytanie 2) albo poszerzenie niektórych z omawianych na wykładach zagadnień (pytanie 4) postulują częściej studiujący turystykę, natomiast takie same oczekiwania w odniesieniu do ćwiczeń częściej można zaobserwować na specjalizacji z zakresu rekreacji.

W programie wykładów pominięcie pewnych treści proponuje 16% studentów turystyki. Głównie uważają oni za zbędne niektóre lub wszystkie teorie osobowości, definicje pojęć psychologicznych (po 6 osób) oraz pewne elementy psychologii społecznej (4 osoby). Nieco rzadziej, bo w 10% przypadków oczekują eliminacji niektórych treści słuchacze rekreacji; są oni również przede wszystkim (3 osoby) zwolennikami usunięcia z programu niektórych teorii osobowości — zwłaszcza koncepcji J. Reykowskiego.

Znacznie więcej badanych (po 39% z obu specjalizacji) pragnie zawężenia tematyki omawianej na ćwiczeniach. Dotyczy to głównie metod badań psychologicznych (31 respondentów z turystyki i 16 z rekreacji). Część studiujących turystykę (12 osób) generalnie nie widzi potrzeby zapoznawania się z wiedzą na ten temat, inni oczekują rezygnacji z omawiania niektórych tylko metod — zwłaszcza testu i eksperymentu. Także słuchacze rekreacji najchętniej zrezygnowaliby z omawiania testu i eksperymentu. Ponadto młodzież z turystyki uważa za zbędne wprowadzanie definicji pojęć psychologicznych (7 osób), niektórych elementów psychologii wychowawczej (6 osób), np. socjalizacji, psychologicznych podstaw oddziaływań wychowawczych, a 4 osoby proponują pominięcie pewnych elementów

psychologii ogólnej — zwłaszcza problematyki postaw. Oczekiwania studentów rekreacji dotyczą wyeliminowania (obok wspomnianych już metod badawczych) elementów psychologii wychowawczej i ogólnej (odpowiednio 6 i 4 wypowiedzi). Z zakresu psychologii wychowawczej proponują oni pominąć zwłaszcza psychologiczne podstawy oddziaływań wychowawczych, a z psychologii ogólnej — informacje dotyczące prawidłowości związanych z przekazem wiedzy.

Jako zbyt szczegółową ocenia przekazywaną im w ramach wykładów wiedzę 36% studiujących turystykę i 26% — rekreację, a w odniesieniu do ćwiczeń odpowiednio: 56% i 47% słuchaczy.

Młodzież z obu specjalizacji jest zdania, iż wykładowca zbyt szczegółowo przedstawia przede wszystkim teorie osobowości (24 badanych z turystyki i 10 z rekreacji) oraz definicje pojęć psychologicznych (odpowiednio 7 i 5 osób), choć pojawiły się też pojedyncze wypowiedzi: „wszystko było za szczegółowe".

W stosunku do ćwiczeń zarzut zbytniej szczegółowości dotyczy zwłaszcza trzech grup zagadnień: metod badań psychologicznych (26 osób z turystyki i 8 z rekreacji), psychologii ogólnej (19 studentów turystyki i 9 rekreacji) oraz elementów psychologii wychowawczej (odpowiednio 6 i 7 osób). Wśród metod badawczych respondenci najczęściej wymieniali testy; z zakresu psychologii ogólnej za zbyt dokładnie omawiane uznali przede wszystkim zagadnienie postaw, natomiast w zakresie psychologii wychowawczej wystąpiło znaczne rozproszenie odpowiedzi: studiujący turystykę postulowali mniej szczegółowe zapoznanie się głównie z problematyką socjalizacji, a słuchacze rekreacji — z rolą kar i nagród w wychowaniu. Ponadto młodzież z turystyki zgłaszała zastrzeżenia co do definicji pojęć psychologicznych.

Wprowadzenia dodatkowych treści na wykładach pragnie 48% osób z turystyki i 43% z rekreacji; takie same oczekiwania wobec ćwiczeń formułuje odpowiednio 43% i 47% badanych.

Respondenci z turystyki proponują wzbogacić wykłady pominiętymi w nowelizowanym programie niektórymi elementami psychologii ogólnej (16 osób) — zwłaszcza zagadnieniem emocji, psychologii wychowawczej (6 badanych) — szczególnie „wychowaniem dzieci", psychologii klinicznej (5 przypadków, przy czym odpowiedzi te cechuje duże zróżnicowanie co do rodzaju postulowanych uzupełnień), społecznej — a konkretnie patologii w życiu społecznym (4 osoby) i psychologii rozwojowej (3 wypowiedzi). Z kolei studiujący rekreację uznają za wskazane omawianie w ramach wykładów dodatkowo zagadnień z zakresu psychiatrii (11 osób) i psychologii społecznej (7 badanych) — zwłaszcza roli uczuć w kontaktach interpersonalnych. Rzadziej pojawiały się postulaty wprowadzenia nie sygnalizowanych na wykładzie elementów psychologii klinicznej, rozwojowej i osobowości.

Materiał ćwiczeń, zdaniem badanych z turystyki, należy uzupełnić dodatkową wiedzą z psychologii ogólnej (9 wypowiedzi) — zwłaszcza zagadnieniami emocji, nie omawianymi elementami psychologii wychowawczej i społecznej (po 8 propozycji); wśród tych ostatnich grup zagadnień młodzież pragnie przede wszystkim poznać „problemy wychowania dziecka" i patologie społeczne. 6 osób uważa za wskazane zapoznanie się na ćwiczeniach z problemami z zakresu psychologii klinicznej, a 4 — rozwojowej. Słuchacze rekreacji są zwolennikami uzupełnienia programu ćwiczeń wiedzą z psychologii klinicznej (8 osób) — przy czym w wypowiedziach obserwuje się brak jakichkolwiek szczegółowych preferencji dotyczących konkretnych treści. 5 badanych postuluje wprowadzenie treści z zakresu psychologii społecznej, zwłaszcza „roli uczuć w kontaktach międzyludzkich", a 4 studenci pragną poznać dodatkowe elementy psychologii wychowawczej.

Pytaliśmy także o to, czy i które treści programowe zostały przedstawione — zdaniem badanych — zbyt pobieżnie. W odniesieniu do wykładów 33% badanych z turystyki i 34% z rekreacji jest zdania, że na omówienie niektórych zagadnień należałoby poświęcić więcej czasu. W stosunku do ćwiczeń taki postulat przedstawiło 30% studentów z turystyki i 39% z rekreacji.

Na wykładach słuchacze turystyki pragną przede wszystkim dokładniej zapoznać się z problematyką psychologii klinicznej (14 osób), przy czym zdecydowana większość nie podaje, które konkretnie tematy należałoby omówić szerzej. W drugiej kolejności oczekują poświęcenia większej ilości czasu zagadnieniom osobowości (9 badanych) — szczególnie interesuje ich teoria Z. Freuda. 8 zwolenników ma propozycja pogłębienia wiedzy z psychologii społecznej — zwłaszcza dotyczącej interakcji, 4 osoby oczekują zwiększenia czasu przeznaczonego na zapoznanie się z zagadnieniami z psychologii ogólnej (potrzeby, motywy). Również studiujący rekreację chcieliby w ramach wykładów poznać lepiej przede wszystkim psychologię kliniczną (17 osób), przy czym rozrzut odpowiedzi dotyczących poszczególnych tematów z tego zakresu jest bardzo znaczny. 5 słuchaczy postuluje bardziej szczegółowe potraktowanie przez wykładowcę jednego z zagadnień wchodzących w skład psychologii ogólnej, a mianowicie zainteresowań.

W ramach ćwiczeń respondenci z turystyki za zbyt pobieżnie omówioną uznali psychologię ogólną (11 osób) — głównie postawy, wychowawczą (8 badanych) — przede wszystkim style wychowania i kierowania grupą, metody badawcze w psychologii (7 studentów) — w tym przypadku obserwowano dużą rozbieżność w zakresie preferowanych metod. Najmniej (5) wypowiedzi wskazywało na potrzebę pogłębienia wiedzy z psychologii społecznej (rozwój społeczno-moralny, postawy aspołeczne). Młodzież z rekreacji pragnie dokładniej poznać psychologię wychowawczą (11 przypad-

ków), szczególnie style wychowania i kierowania grupą oraz problematykę stosowania kar i nagród w wychowaniu.

Druga grupa pytań dotyczyła dydaktycznej i metodycznej oceny sposobu prowadzenia zajęć w percepcji słuchaczy.

Oceniając wykłady prawie wszyscy studenci turystyki (84 osoby) zwracali uwagę na ich zrozumiałość, która — ich zdaniem — była przede wszystkim konsekwencją wprowadzania wielu przykładów ułatwiających recepcję treści (68 badanych), a także uporządkowanego, logicznego toku wywodu (6 wypowiedzi) i przystępnego języka (5 słuchaczy). Podkreślali także, że wykładowca potrafił wzbudzić zainteresowanie przedmiotem (46 osób), gdyż przekazywał w ciekawy sposób treści zawierające duży ładunek informacyjny, niekiedy posługując się sformułowaniami świadczącymi o poczuciu humoru. 11 respondentów za pozytywną uznało umiejętność stworzenia „dobrej atmosfery na wykładach". Także w wypowiedziach badanych z rekreacji najczęściej (51 razy) podkreślano, że wykłady były zrozumiałe, do czego przyczyniło się wprowadzenie dużej liczby przykładów oraz przystępny sposób przekazu wiedzy. Wywoływało to u odbiorców wzrost zainteresowania przedmiotem (15 osób). Za pozytywne uznano także stawianie i egzekwowanie wymagań wobec siebie i słuchaczy (6 wypowiedzi), wyrażające się — zdaniem studentów — zwłaszcza punktualnością. Tyleż samo osób pozytywnie oceniło atmosferę wykładów, a w 3 ankietach zwrócono uwagę na „dobry sposób przekazu treści, umożliwiający robienie notatek".

Uwagi krytyczne w odniesieniu do wykładów sformułowały 44 osoby z turystyki i 17 z rekreacji. Większość uwag miało przeważnie charakter organizacyjny, wiążący się zaledwie pośrednio z merytorycznymi treściami zajęć. Można tu zaliczyć — w odniesieniu do słuchaczy z turystyki postulaty dotychące organizacji zajęć (10 badanych) — np. wprowadzenia przerwy śródwykładowej, późniejszego terminu rozpoczynania wykładów, rozluźnienia dyscypliny obowiązującej na zajęciach (10 wypowiedzi) — np. przyjmowania na wykład osób spóźnionych, częściowej rezygnacji z akademickiego charakteru wykładów (14 osób), która polegać by miała na „szkolnym" zwracaniu uwagi, co należy zapisać i kilkakrotnym powtarzaniu tychże treści. W naszym rozumieniu również do spraw organizacyjnych zaliczyć można grupę zarzutów dotyczących zbyt dużej liczby lektur obowiązujących (6 studentów) oraz zbyt krótkiego wymiaru czasowego zajęć (4 osoby). Zarzuty te są spowodowane zbyt małą ilością godzin przeznaczonych w programie studiów na przedmiot.

Podobnie przedstawia się układ odpowiedzi udzielonych przez studentów z rekreacji. 8 osób widzi potrzebę dokonania zmian w organizacji wykładu, polegających na wprowadzeniu przerwy śródwykładowej. 5 badanych oczekuje osłabienia dyscypliny (głównie w odniesieniu do spóźnień na

wykład). Słuchacze rekreacji dostrzegają również konieczność zwiększenia ilości godzin przeznaczonych na psychologię (4 wypowiedzi), co umożliwiłoby zmniejszenie liczby zadawanych do samodzielnego opracowania lektur obowiązkowych, czego pragną 2 osoby.

Nieznaczny procent studentów z obu specjalizacji wysuwa propozycję wzbogacenia i dodatkowego uatrakcyjnienia treści wykładów poprzez wprowadzenie filmów dydaktycznych lub innych środków audiowizualnych.

W odniesieniu do ćwiczeń słuchacze turystyki pozytywnie ocenili „sposób realizacji programu" (53 wypowiedzi), szczególnie: wyjaśnianie w ich trakcie trudniejszych fragmentów omawianej literatury (19 badanych), samodzielne przygotowanie przez studentów wskazanych tekstów (18 osób) — po ukierunkowaniu przez prowadzącego uwagi na istotne w danej pozycji treści (co podobało się 6 respondentom) oraz możliwość dyskusji w czasie zajęć (7 studentów). Podkreślali także (46 osób), iż sposób prowadzenia zajęć pozwolił im zrozumieć trudne nieraz zagadnienia, zwłaszcza dzięki ich uprzystępnieniu za pomocą przykładów (31 przypadków), przekazywania konkretnych informacji (6 osób) podawanych w sposób logiczny (2 słuchaczy), a jednocześnie przystępny (5 badanych). 37 studentów za pozytywną uznało „atmosferę panującą na ćwiczeniach", 22 — sposób sprawdzania i oceniania wiadomości (w tym 16 osób oceniło jako korzystne przeprowadzanie krótkich pisemnych repetytoriów, a 6 — nie wymuszoną aktywność w czasie odpowiedzi ustnych). Zdaniem 19 słuchaczy przyjęta przez prowadzącego metoda postępowania spowodowała, że poważnie zainteresowali się oni przedmiotem. Za pozytywne uznano także (5 respondentów) konkretne, znane słuchaczom od początku zajęć, wymagania dotyczące uzyskiwania zaliczeń i punktualnego przybywania na zajęcia.

Także studenci rekreacji pozytywnie oceniali sposób realizacji programu ćwiczeń (26 wypowiedzi), zwłaszcza wyjaśnianie w trakcie zajęć definicji i trudniejszych fragmentów tekstów (14 osób), fakt samodzielnego przygotowywania literatury (10 badanych) i dobór lektur (2 przypadki). Sprzyjało to lepszemu zrozumieniu omawianych zagadnień, na co zwróciło uwagę 26 pytanych. Słuchacze (14 wypowiedzi) akceptowali także sposób sprawdzania i oceny posiadanych przez nich wiadomości; odpowiadały im pisemne repetytoria, spontaniczna aktywność na zajęciach, jawność i sprawiedliwość ocen. Po 12 respondentów uznało, że przyjęty przez prowadzącego model postępowania (zwłaszcza postaw wobec studentów) wpływał na stworzenie „dobrego klimatu na zajęciach" i przyczyniał się do zwiększenia zainteresowania psychologią. 6 osobom odpowiadała dyscyplina zajęć — szczególnie punktualność ich rozpoczynania i kończenia.

Postulaty zmian w sposobie prowadzenia ćwiczeń zgłosiły 44 osoby z turystyki i 30 z rekreacji.

Najwięcej uwag krytycznych ze strony studentów turystyki dotyczyło zadawanej literatury (22 osoby): 11 respondentów sądzi, że należałoby zmniejszyć objętość zadawanych do przeczytania tekstów, 7 zwraca uwagę na wysoki stopień trudności zadawanego materiału, tyle samo domaga się syntetycznego opracowania stosownych treści w formie skryptu, podkreślając kłopoty związane z dotarciem do zalecanej literatury. Niektórzy (7 osób) proponują, by prowadzący najpierw omówił dane zagadnienie, a następnie zlecił przeczytanie odpowiedniej literatury — co byłoby sposobem utrwalenia wiedzy oraz upoglądowienia omawianej problematyki poprzez oparcie się na większej jeszcze liczbie przykładów (5 wypowiedzi), filmów lub wycieczek do placówek psychologicznych (4 przypadki). 19 respondentów pragnęłoby także zwiększenia czasu przeznaczonego na dyskusję. 11 słuchaczy postuluje zmiany w sposobie i częstotliwości sprawdzania poziomu wiadomości; oto ich propozycje wraz z częstością występowania: likwidacja odpowiedzi ustnych (4), całkowita rezygnacja ze sprawdzania wiadomości (2), przygotowywanie się do zajęć nieobowiązkowe, wprowadzenie tylko odpowiedzi ustnych, częstsze przeprowadzanie repetytoriów pisemnych, łagodniejsze ocenianie odpowiedzi ustnych, rezygnacja z wymagań dotyczących znajomości definicji pojęć psychologicznych (po 1 propozycji). Zdaniem 9 respondentów wskazana byłaby zmiana organizacyjna — wprowadzanie przerwy w czasie ćwiczeń, a 7 osób uważa, że na zapoznanie z psychologią przeznaczono w planie studiów zbyt małą liczbę godzin.

Również studiujący rekreację najczęściej (15 przypadków) mają zastrzeżenia co do zadawanej literatury; 7 osób pragnie, by zadając tekst dokładniej, niż to miało miejsce, wypunktowano istotne zagadnienia, 5 badanych oczekuje zmniejszenia objętości zaleconych do przestudiowania materiałów, 3 słuchaczy wnioskuje przygotowanie kompendium wiedzy w postaci skryptu do ćwiczeń. Zdaniem 7 osób materiał ćwiczeń byłby bardziej przystępny dzięki wprowadzeniu większej liczby przykładów lub filmów dydaktycznych. Z kolei 6 słuchaczy pragnie poświęcenia większej ilości czasu na dyskusję, przy czym — co zauważa 1 osoba — konieczne byłoby „żeby ludzie przestali się bać, że się wygłupią". Taka sama liczba osób proponuje zmiany w sposobie i częstotliwości sprawdzania stopnia przyswojenia wiedzy; miałoby one polegać na systematycznym, na każdych zajęciach, sprawdzaniu przygotowania słuchaczy w formie pisemnego repetytorium (4 wypowiedzi), wprowadzeniu testów wiadomości (1 osoba), rezygnacji z przeprowadzania repetytoriów (również 1 respondent). Wydłużenia czasu przeznaczonego na zajęcia z psychologii (do dwóch semestrów) pragnie 5 badanych; są oni zdania, że jeden semestr to zbyt mało, by choćby w zarysie poznać tę ważną dla nich dziedzinę wiedzy.

Ostatnia grupa pytań dotyczyła przewidywanej przez słuchaczy przydatności wiedzy z zakresu psychologii.

Żadna z pytanych osób nie twierdziła, iż wiedza ta będzie w przyszłości nieużyteczna. Po 6 respondentów z obu specjalizacji nie potrafiło ocenić przydatności nabytych wiadomości (odpowiedzi „nie wiem"). Wśród studiujących turystykę 80, a wśród słuchaczy rekreacji 40 badanych uznało, że informacje zdobyte na zajęciach z psychologii z pewnością przydadzą się im w życiu. Najczęściej wskazywali oni na możliwość wykorzystania uzyskanej wiedzy w szeroko rozumianym życiu rodzinnym (74 osób z turystyki i 35 z rekreacji) — w tym także w wychowaniu własnego potomstwa. Na drugim miejscu pod względem częstotliwości (61 wypowiedzi na turystyce i 31 na rekreacji) znalazła się praca zawodowa. Ponadto badani wymieniali: szeroko rozumiane kontakty z ludźmi (54 przypadki na turystyce i 27 na rekreacji), poznanie i rozwój samego siebie (16 studentów turystyki i 8 rekreacji), „wszystkie dziedziny życia" (11 wypowiedzi słuchaczy turystyki i 5 rekreacji).

Dyskusja

Postulowane przez słuchaczy zmiany w programie zajęć z psychologii są w większości nie do zrealizowania z kilku powodów. Oto one:

1. Nie można zrezygnować z zaznajamiania studentów z pewnymi treściami podstawowymi, bez znajomości których niemożliwa lub co najmniej utrudniona staje się recepcja pozostałego materiału. Dotyczy to przede wszystkim definicji pojęć psychologicznych. Pojęcia te są używane w języku potocznym, lecz w tym wypadku ich znaczenie nie jest ściśle sprecyzowane. Na przykład w mowie potocznej raczej nie różnicuje się semantycznie pojęć: „zainteresowanie" — „zaciekawienie" — „zamiłowanie", podczas gdy dla psychologa nie są to określenia synonimiczne [1]. Stąd nie można omawiać jakiegokolwiek zagadnienia nie precyzując jednocześnie znaczenia pojęć, którymi się będzie operować.

Podobne zastrzeżenia budzi propozycja dotycząca rezygnacji z omawiania niektórych metod i technik badań psychologicznych. Metodyka badań w każdej dyscyplinie wiedzy jest elementem podstawowym, którego nie sposób pominąć. Ponadto wiedza ta będzie niewątpliwie przydatna podczas przygotowywania prac dyplomowych. Można natomiast zredukować do niezbędnego minimum informacje dotyczące niektórych, mniej przydatnych praktycznie słuchaczom, technik (np. testy), a czas ten przeznaczyć na poszerzenie wiedzy z zakresu innych technik (np. obserwacja, wywiad, ankieta) — co sugerują niektórzy badani.

2. Uważamy — mimo stanowiska części studentów — że nie należy pomijać lub zawężać omawiania pewnych zagadnień, przykładowo takich jak: problematyka osobowości, postaw, socjalizacji. Znajomość tych treści jest bowiem niezmiernie przydatna absolwentom kierunków turystyka i rekreacja. W swej pracy zawodowej będą się oni stale stykali z ludźmi; zatem znajomość osobowości klienta, technik jej poznawania, umiejętność kształtowania i ewentualnej zmiany jego postaw pomoże im w prawidłowym pełnieniu roli zawodowej.

3. Treści programowe zostały tak zaplanowane, by przekazywana studentom wiedza psychologiczna posiadała walor bezpośredniej użyteczności w przyszłej pracy zawodowej. Z tej racji nierealny do spełnienia jest formułowany przez niektórych respondentów postulat poszerzenia programu zajęć o tematykę nie mającą bezpośredniego związku z przygotowaniem zawodowym (np. zagadnienia z zakresu psychiatrii, patologii społecznych, czy niektóre problemy z psychologii wychowawczej). Zagadnienia te mogłyby się stać przedmiotem dodatkowych zajęć o charakterze fakultatywnym dla osób nimi zainteresowanych.

4. Uważamy za uzasadnione propozycje słuchaczy dotyczące wprowadzenia niektórych nie omawianych lub poruszanych dotąd zbyt pobieżnie zagadnień z zakresu psychologii ogólnej i społecznej. Dla realizacji oczekiwań respondentów konieczne jednak byłoby zwiększenie wymiaru zajęć z psychologii (co najmniej do 45 godzin wykładów i 45 godzin ćwiczeń), gdyż w obecnym limicie czasu jest to niemożliwe. Postulat taki znalazł się w wypowiedzach studentów. Zwiększenie wymiaru zajęć pozwoliłby na poszerzenie programu, a jednocześnie przyczyniłoby się do zredukowania do minimum liczby lektur obowiązkowych, z którymi słuchacze zapoznają się w ramach pracy własnej i przeciw czemu energicznie protestują.

Ustosunkowując się do krytycznych wypowiedzi studentów, dotyczących dydaktycznej i metodycznej oceny sposobu prowadzenia zajęć, pragniemy zwrócić uwagę na kilka problemów:

1. Ze względu na zbyt małą liczbę godzin przeznaczonych w programie studiów na zajęcia z psychologii (zwiększenia wymiaru godzin z tego przedmiotu oczekuje 16,6% słuchaczy) niemożliwe było wprowadzenie choćby krótkiej przerwy w czasie trwania zajęć, gdyż nie była ona uwzględniona w harmonogramie. Uważamy, że przerwa taka byłaby korzystna. Zgadzamy się bowiem ze studentami, iż psychologia to przedmiot trudny i przerwa ułatwiłaby recepcję przekazywanych treści, a więc i zwiększyła efektywność nauczania. Również z braku czasu nie można zrealizować kolejnych postulatów niektórych respondentów — odwoływania się w trakcie omawiania poszczególnych zagadnień do większej niż dotąd liczby przykładów oraz kilkakrotnego powtarzania np. definicji (powtarzano je dwukrotnie). Z tego samego powodu w czasie ćwiczeń musiano ograniczać dyskusję nad omawianymi problemami.

2. Część studentów formułowała krytyczne uwagi dotyczące zbyt dużej — ich zdaniem — objętości i stopnia trudności recepcji zadawanej do przygotowania (na ćwiczenia) literatury. Sądzimy, że zarzut ten częściowo jest spowodowany przyzwyczajeniem do „szkolnego" uczenia się — typowym dla słuchaczy I semestru — a więc przyswajania niewielkich objętościowo i raczej łatwych w recepcji treści. Badani uczą się dopiero samodzielnej pracy z tekstem naukowym. Starano się ułatwić im to zadanie poprzez ukierunkowanie uwagi na istotne w danej pozycji treści; uważamy, że w przyszłości ten element pracy dydaktycznej należy udoskonalić. Absurdalna natomiast jest propozycja, by ćwiczenia zamienić na wykład (tzn. by prowadzący sam omawiał temat), a studenci w ramach pracy własnej utrwaliliby wiedzę czytając stosowną literaturę. Niewątpliwie dużym ułatwieniem dla słuchaczy byłoby przygotowanie materiałów do ćwiczeń z psychologii, zawierających kompendium potrzebnej wiedzy, co zresztą sugerują niektórzy respondenci uzasadniając tę potrzebę dodatkowo trudnym dostępem do literatury (nie wszystkie zadawane prace są dostępne w bibliotece AWF).

3. Część słuchaczy pragnie wzbogacenia sposobu prowadzenia zajęć przez wprowadzenie środków audiowuzualnych, głównie filmów oświatowych. Niestety, tego postulatu nie jesteśmy w stanie spełnić z powodu braku tego typu pomocy dydaktycznych w odniesieniu do prezentowanej problematyki. Nie możemy także pozytywnie odpowiedzieć na propozycję organizowania w ramach zajęć wycieczek do placówek psychologicznych; wycieczki takie nie wiążą się bezpośrednio z profilem kształcenia, miałyby raczej charakter „ciekawostek".

4. Choć większość badanych akceptowała formę sprawdzania i oceny poziomu wiedzy, niektórzy proponowali wprowadzenie pewnych korekt. Realna (lecz wątpić należy czy przyjęta z aplauzem przez wszystkich słuchaczy) byłaby tylko jedna z nich — wprowadzenie krótkich pisemnych repetytoriów na każdych ćwiczeniach. Z pozostałymi postulatami nie sposób się zgodzić. Nie można bowiem zrezygnować ze sprawdzania zakresu posiadanych wiadomości, pozwolić na nieobowiązkowe przygotowywanie się do zajęć. Niekorzystna — naszym zdaniem — byłaby również rezygnacja z odpowiedzi ustnych; spełniają one bowiem dodatkową rolę: uczą studenta poprawnego formułowania wypowiedzi ustnych, która to umiejętność w wielu przypadkach nie została wystarczająco opanowana w szkole średniej, a będzie nieodzowna w przyszłej pracy zawodowej.

Część młodzieży rozpoczynającej studia nie została wcześniej wdrożona do odpowiedzialności wyrażającej się w punktalnym przybywaniu na zajęcia. Osoby niepunktualne „mają za złe" dyscyplinę w tym zakresie obowiązującą na zajęciach. Naszym jednak zdaniem w ramach pracy wychowawczej jesteśmy wręcz zobowiązani do uczenia słuchaczy punktual-

ności, która to cecha z pewnością będzie im przydatna w przyszłym funkcjonowaniu zawodowym.

Na zakończenie pragniemy podkreślić rzetelny stosunek słuchaczy do prowadzonego sondażu i na ogół dojrzały sposób ich rozumowania. Uzyskane informacje pomogą nam zarówno w dokonaniu — w miarę możliwości — pewnych modyfikacji programowych, jak i korekcie sposobu prowadzenia zajęć.

Psychology Syllabus and the Way of Its Realization in the Department of Tourism and Recreation, The Academy of Physical Education, Cracow, Apprehended and Evaluated by the Students

This paper presents the results of the inquiry made among the first year students of Tourism and Recreation Department at the Academy of Physical Education, Cracow. The inquiry referred to the psychology syllabus, ways of teaching it and usefulness of the knowledge obtained in the course of studying psychology. The students suggested some changes in the syllabus and some modifications in the ways of carrying on the lectures and classes. The authors recognized some of them acceptable on condition of increasing the length of lecture time (from the present 60 to 90 lessons). Almost all the inquired students admitted they would be able to make use of the psychological knowledge obtained during the studies both in their professional work and in other kinds of activities (family life, widely understood interpersonal relations and solving their own problems).

Piśmiennictwo

[1] Fenczyn J., Surówka-Fenczyn I., Kasperczyk T., Maciejowski J., *Niektóre cechy osobowości kandydatów przyjętych na kierunki turystyka i rekreacja krakowskiej AWF*, Folia Turistica 1992, nr 3.

[2] Gurycka A., *Rozwój i kształtowanie zainteresowań*, WSiP, Warszawa 1978.

RECENZJE

Alternative to Tourism

Krzysztof Kaganek *

Artykuł dr K. Sprisanga [1] stanowi szerokie spojrzenie na problem alternatywy dla turystyki i turystyki alternatywnej w krajach trzeciego świata. Jednym z głównych twierdzeń artykułu jest to, że turystyka czyni więcej złego niż dobrego, gdyż związanych jest z nią wiele problemów, takich jak:

1. ekspansja ekonomiczna,
2. degradacja środowiska,
3. dysproporcje między turystami i tubylcami,
4. przejmowanie fałszywych wzorów przez ludność miejscową od turystów,
5. wyzysk ekonomiczny,
6. zjawisko prostytucji (również dzieci).

Problemów tych jest więcej, można je wiązać z różnymi dziedzinami życia krajów trzeciego świata. Autor rozważa przykład Tajlandii jako kraju, w którym notuje się duży rozwój turystyki przyjazdowej i gdzie występują wszystkie wyżej wymienione problemy związane z rozwojem turystyki. Kraje trzeciego świata są „poligonem turystycznym", a nie partnerem, gdyż hotele i infrastruktura turystyczna w większej mierze należą do inwestorów zagranicznych. W związku z tym w takich krajach, jak np. Tajlandia zyski z turystyki nie pozostają w kraju i nie przyczyniają się do jego rozwoju. Autor przedstawia działalność Ekumenicznej Koalicji Turystyki Krajów Trzeciego Świata (której jest sekretarzem) jako jednej z organizacji zajmującej się rozwiązywaniem opisanych w artykule problemów.

Niektóre z działań Koalicji to:

1. świadome wprowadzanie turystyki w krajach trzeciego świata,

---

* Katedra Turystyki AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78.

[1] Koson Sprisang, *Alternative to Tourism*, Contours, Vol. 5, Nr 3, Sierpień 1991.

2. rozwijanie alternatyw dla turystyki,
3. wykorzystanie nauki, technologii i myśli filozoficznej dla potrzeb rozwiązywania problemów.

W artykule przedstawione są pewne formy turystyki alternatywnej, jak również alternatywy dla turystyki. Według Autora istnieją trzy możliwości polepszenia sytuacji, są to:

1. Opcja kompromisowa, w której skład wchodzą:
— respekt turystów dla tubylców, ich kultury i odwiedzanego środowiska,
— zwiększenie korzyści płynących z gospodarki turystycznej dla społeczności lokalnej,
— kierowanie i kontrolowanie ruchu turystycznego przez lokalne rządy.

2. Solidarity Visit, czyli wizyty małych grup lub osób indywidualnych, pomyślane jako wizyty przyjaciół. Tubylcy i goście dobrowolnie wybierają formy kontaktów.

3. Alternatywa dla turystyki, czyli uznanie, że turystyka jako zbyt silna gałąź gospodarki na tyle ingeruje w dany kraj i życie jego mieszkańców, iż należy rozpatrzyć potrzebę alternatywnego rozwoju kraju w stosunku do niej.

Wszystkie wymienione w artykule fakty i spostrzeżenia dotyczące patologii związanych z turystyką są cenne. Mniej jest niestety argumentów przemawiających za turystyką, która jest mimo wszystko czynnikiem rozwoju krajów. Turystyka jako wartość sama w sobie nie przynosi aż tylu zjawisk negatywnych. Trzeba zauważyć, że przy nieodpowiedniej polityce w dziedzinie turystyki — i nie tylko turystyki — może dojść do takich patologii. Autor zapomina o tym, że sprawy profilaktyki jak również naprawy szkód w tym zakresie nie leżą w możliwościach samych krajów trzeciego świata, ani międzynarodowych organizacji zajmujących się tym problemem. W myśl powiedzenia: „Ryba psuje się od głowy" — trzeba zastanowić się nad dwoma sprawami:

1. Rozwojem turystyki w krajach trzeciego świata zainteresowane są międzynarodowe korporacje i organizacje finansowe, które widzą możliwości zysków z tytułu inwestycji. Wobec tego czy w takiej sytuacji można skutecznie zwalczyć zjawiska patologiczne, skoro problem zaczyna się poza granicami danego kraju, tam gdzie sprawy zysku są ważniejsze niż potrzeby społeczności lokalnej? Tylko ogólnoświatowe próby rozwiązania tego problemu mogą przynieść pozytywne rezultaty.

2. W dzisiejszym świecie mamy do czynienia z kryzysem moralności zarówno jednostek, jak i społeczeństw. Nastawienia hedonistyczne i konsumpcyjne tworzą materialny system wartości związany jedynie z chęcią zaspokajania potrzeb i żądzą posiadania coraz to nowych dóbr.

Sprawy natury moralnej — dotyczące problematyki turystycznej w krajach trzeciego świata — mają ogromne znaczenie dla opisanych w artykule zjawisk.

Omówione działania Koalicji Ekumenicznej są słuszne, najprawdopodobniej jednak trafią na problemy wdrożeniowe ze względu na różnice interesów pomiędzy tymi, którzy chcą za wszelką cenę rozwijać turystykę w krajach trzeciego świata a organizacjami chroniącymi interesy lokalnej społeczności i kraju. Tam, gdzie w obrocie są duże pieniądze, często kończą się granice moralności i prawa.

Jak wynika z artykułu, wiele zrobiono przez ostatnie lata w celu rozwiązania opisanych problemów, jednakże zjawiska patologiczne istnieją nadal i pogłębiają się. Powstaje pytanie, w jaki sposób (oprócz podanych przez Autora rozwiązań) walczyć skutecznie z tymi problemami? Aby walczyć trzeba mieć odpowiednią broń, którą są akty normatywno-prawne o charakterze międzynarodowym. Czy istnieje możliwość całkowitego wyeliminowania zjawisk patologicznych? To trudne pytanie i trudno o udzielenie na nie jednoznacznej odpowiedzi, ale na pewno można by ograniczyć te zjawiska poprzez stosowanie praw, które byłyby respektowane przez organizacje gospodarcze, koła finansowe, decydentów i turystów. Nie należy zapominać również o innych narzędziach działania, jakimi są: podnoszenie walorów moralnych płynących z uprawiania turystyki oraz edukacja dotycząca wartości niematerialnych. Z tego punktu widzenia artykuł dr Sprisanga jest cennym głosem w dyskusji na temat wartości, które powinna nieść ze sobą turystyka.

SPIS TREŚCI

CONTENTS